کورد لە میسر

بە درێژایی سەدەکان

نووسینی:
دورییە عەونی
مەحمود زاید
مستەفا عەوەز

حوسێن مستەفا
لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی
2013

کورد لە میسر
بە درێژایی سەدەکان
حوسێن مستەفا لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی
2013

لەناو ئەو ململانێ سەخت و دژوارانەدا.
هەرچەندە کە کورد خۆیگرت و نەتوایەوە. بەڵام لەهەندێك قۆناغ و وێستگەی ئەو کاروانە خوێناویەدا. چ بۆ دەربازکردنیسەر و گیان بووبێ تا دەرفەتی هەڵسانەوەی بۆ دێتە پێش.چ بۆ گەڕان بەدوای سەرچاوەکانی ژیان و ژیاری و خوێندەواری و زانست بووبێ. چ وەك دوورخستنەوەی بێ ویستی خۆی بووبێ. لێرەو لەوێ. پەنای وەبەر پەسیوان بردووەو لە وڵاتانی دوور یان نزیك. لەبەرچاوان یان لاتەریك. خۆی گرتۆتەوەو تێکەڵ بە کۆمەڵگاکانیان بووەو وەك میوانێکی رەزا قورس نا. بەڵکو وەك هاوڵاتییەکی خۆجێیی وەفای نواندووەو دڵسۆز و ئەمەك لەچاو بووە بۆ نیشتمانی دووەم و پەناگەی ژیانی. بەڵام وەنەبێ لە بنەچەی رەسەنی خۆی هەترە بووبێ و حاشای لەشوناسی کوردبوونیەوە کردبێ. خۆ ئەگەر بەدوای سەلماندنی ئەو رایەشماندا بگەڕێین و بمانەوێ سۆراخ لەدۆتمام و پسمامەکانمان لە قوژبنەکانی جیهاندا بکەین. دەبێ بست بە بستی وڵاتانیان بەدوادا بپشکنین و دۆکیۆمێنتە مێژووییەکان هەڵدەینەوەو بە رەچەڵەکی هەر یەکەیاندا بچینەوەو سەریان بەینەوە بەر دەرگای ماڵە باوانیان لە هەوارە بەجێماوەکانیان ......

.... لەپێشەکی کتێبەکەدا هاتووە

کورد لە میسر
بە درێژایی سەدەکان

نووسین و ئامادەکردنی:

دوڕییە عەونی   مەحمود زاید   مستەفا عەوەز

وەرگێڕانی لەعەرەبی:

حوسێن مستەفا

٢٠١٣

ناوی کتێب: کورد لە میسر بە درێژایی سەدەکان

لە نووسینی:

دورییە عەونی،

مەحمود زاید،

مستەفا عەوەز

وەرگێڕانی لە عەرەبی: حوسێن مستەفا

نەخشەسازی ناوەوەی کتێب: سامی فەتاح

بەرگ: تەیب موعتەسم

وێنەکان: لە ئینتەرنێتەوە

بڵاوکراوەی : خانەی چاپەمەنی سۆران

چاپی یەکەم: ٢٠١٣

تیراژ: دانە

نرخ: دینار

ژمارەی سپاردن : لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان

ژمارەی سپاردنی (2656) ساڵی (٢٠١٣)ی پێدراوە

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە

دیاریو پێشکەشە:

بەو جوامێرانەی
تەمەنێکی دوورو درێژ
دەرپێدابوونو تێکۆشان.
زۆرجار کەوتنو هەستانەوەو تێکنەشکان!
لە مەیدانی رمبازێنو تیخو شیرا
لە مەیدانی فەلسەفەو هونەرو بیرا
بەناو هەزاران دڕکەزێی دوژمنانی سەختگیرا
خۆیانو مێژووی لەت لەتو
بە جەستەی پڕ برینو ژانەوە،
هەر رۆیشتنو نەکەوتنو نەپسانەوە!
بەڵام ئاخ!! نەگەیشتنە ئەم رۆژگارە
تا ببینن ئەو ئاڵایەی بۆی تێکۆشان،
وا باڵاکەی گەیشتۆتە قوببەی ئاسمان!!

(وەرگێڕ)

ناوەڕۆك:

پێشەکی وەرگێڕ.. ٦
کورد لە کتێبە ئاسمانییە پیرۆزەکاندا.. ١٣
پێشەکی (نوسخە عەرەبییەکە)... ١٥
کوردەکان کێن و لە کوێوە هاتوون؟.. ١٩
بەشی یەکەم: پەیوەندی کوردی - فیرعەونی:.. ٢٤
پەیوەندی فیرعەونی - میتانی.. ٢٥
دۆزینەوەی پەیکەری "توت عنخ ئامون" لە دهۆك....................................... ٢٩
بەشی دووەم: کورد لە میسر، بەر لە دەوڵەتی ئەیووبی:................................ ٣٢
سەردەمی پێش ئیسلام.. ٣٣
هاتنی کورد بۆ ناو ئیسلام.. ٣٥
بوونی کورد لە میسر، بەر لە دەوڵەتی ئەیووبی.. ٣٦
بەشی سێیەم: کورد لە میسر لە سەردەمی ئەیووبی:..................................... ٣٨
هاتنی یەکەمجاری کورد بۆ میسر ٣٩
سەلاحەددین ئەیووبی و حکومەتەکەی لە میسر.. ٤٣
خەسڵەتەکانی سەلاحەددین ئەیووبی... ٤٤
کورد لە سوپای سەلاحەددین لە میسر.. ٤٧
ڕۆڵی کورد لە سەردەمی حوکمی سەلاحەددین.. ٥٠
دەوڵەتی ئەیووبی کوردی لە دوای سەلاحەددین ئەیووبی.................................. ٥٢
ئەو شوێنەوارە بیناسازییانەی سەلاحەددین ئەیووبی بەجێی هێشتوون........................... ٥٣
ئەو ناوچانەی کە کوردەکان لە کوردستان و دەرەوەیدا دەژیان............................... ٥٨
ناودارانی کورد لە میسر لە سەردەمی ئەیووبی.. ٥٩
کۆتایی دەوڵەتی ئەیووبی کوردی... ٦٤
شوێنەواری کوردە ئەیووبییەکان لە میسر... ٦٩
بەشی چوارەم: کورد لە میسر لە سەردەمی مەمالیکەکان:.................................. ٧٦
کورتەیەك لە مێژووی مەمالیك لە میسر.. ٧٧
بنەچەی مەمالیکەکان... ٧٨
بەناوبانگترین ئەو کوردانەی میسر لە سەردەمی مەمالیکەکان................................. ٧٩
ئەو ئەرکانەی ئەمیرو سەرکردە کوردەکان لە سەردەمی مەملوکیەکان............................ ٨٣

بوون به والی بەسەر گشت هەرێمەکانی میسر... ٨٥
رواقی کوردان له ئەزهەری شەریف.. ٨٨
حوجرەی کوردانو رەوتی پەروەردەییو بەڕێوەبردن.................................... ٩١
پێنجەم: کورد لە میسر لە سەردەمی عوسمانی تا سەردەمی محەمەد عەلی: ٩٩
کورد لە میسر لە ژێر حوکمی عوسمانی... ١٠٠
هەڵوێستی کورد لە هێرشی فەڕەنسی بۆ سەر میسر.................................. ١٠٣
رۆڵی (سليمان الحلبی الكوردی).. ١٠٦
محەمەد عەلی پاشاو رەچەڵەکە کوردیەکەی.. ١١١
کورتەی ژیانی محەمەد عەلی پاشای دامەزرێنەری میسری نوێ.......................... ١١٤
فەرماندە سەربازیو کارگێڕیەکانی کورد لەسەردەمی محەمەد عەلی پاشا.................. ١١٨
شەشەم: ناوداران و بلیمەتانی میسریی، کە کوردی رەسەن بوونە: ١٣٠
خانەوادەی تەیموری لە میسر.. ١٣١
ماڵباتی بەدرخانییەکان لە میسر.. ١٤١
ماڵباتی "کوردی".. ١٤٥
بەناوبانگترین کەسایەتییەکانی میسری بە رەسەن کورد............................... ١٥٣
میری شاعیران (ئەحمەد شەوقی).. ١٥٤
قاسم ئەمین.. ١٥٩
محمد علی عونی... ١٦٠
عباس محمود العقاد.. ١٦٥
عامر العقاد.. ١٧٠
ابراهیم رمزی.. ١٧١
دکتور حسن ظاظا ١٧٢
دکتورە سهیر القلماوی.. ١٧٥
شیخ عبدالباسط عبدالصمد:.. ١٧٦
بەشداری کوردەکانی میسر لە بواری هونەری ١٧٨
بەشی حەوتەم: گەشتە مەیدانییەکان: ١٨٤
سەرچاوەکان (عەرەبییەکان)... ٢٠٠
نووسەرانی کتێب.. ٢٠٨

پێشەکی وەرگێڕ:

بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی، چەندین نەتەوەی جیاجیا لە تۆرەمەو پشتی نەتەوەی تردا کەوتوونەتەوەو لێرەو لەوێ بەسەر خاکو لەوەڕگاو زەوی بەراودا راگەیشتوونو ئاوایان کردۆتەوە، بەڵام لەگەڵ هێزو ویستی ئاوەدانکردنەوەشدا، هێزی تەماعگیرو خۆویست، هەرکاتێ کە خۆی بەهێز دیتبێ‌و دەوروبەرەکەشی بە لاوازو بێدەسەلات، ئەوا شوولی داگیرکاریی لێ هەڵکردووەو نەك هەرماڵو موڵکیان زەوت کردوون، بەڵکو قڕیان دە خەڵکەکەیش خستووەو لەناویان بردوون، یان لەناو خۆیاندا تواندوویانیانەتەوە. بۆیە ئەگەر لەملا نەوەتەوەو تۆرەمەی نوێ سەریان لە قاپێڵ دەرهێنابێ، لەولاشەوە نەتەوەی دی ناویان چۆتەوە ناو لانکانو ببڕای ببڕ سەریان هەڵنەداوەتەوەو مێژووەکەشیان کوێر بۆتەوە. لەو ناوەشدا نەتەوەو گەلی وا هەبووە سەرسەختانە بەرگری لەبوونی خۆی کردووەو بە نرخی سەرو گیانی رۆڵەکانی، ناوو مێژوو و ناسنامەی خۆی‌و خاکەکەی لەدەستی دەستدرێژکارانی دەسەڵاتدار پاراستوە. دیارە ئەو پارێزگاری لە بوونو ناسنامەیە هەروا بە ئاسانی نەبووەو چیرۆکی ناو ئەفسانەکانیش نییە، بەڵکو ئەمە سەربوردەو واقیعێکی راستەقینەی تاڵ‌و بەسوێیە، کە بە درێژایی ژیانی مرۆڤایەتی هێشتا ئەو شوێن زامانە هەروا خوێنو زوخاویان لێ دەتکێ.

یەکێك لەو گەلو نەتەوانەی بە درێژایی مێژوو تا ئەمڕۆشی لەگەڵدابێ، وەك ئاردی ناو تەڕاشان پەرتو بڵاوکراوەتەوەو خاکو نیشتمانەکەی داگیرو دابەش کراوەو رۆڵە بێوەی‌و مرۆڤدۆستەکانی بە شمشێرو خومپارەو بە پیلانو رێککەوتننامەکان خەڵتانی خوێن کراونو خاکو زێدیشیان سووتێندراوە، گەلی کوردە. بەڵام ئەو گەلە ژیاندۆستە لە ئاست ئەو هەموو دوژمنە زۆرو زەوەندانەی هەرچوار کەنار، سەرو ماڵی خۆی ناوەتە پارسەنگی ئازادی‌و زیندوو هێشتنەوەی ناسنامەکەی، بۆیە ئەگەر لەسەر دەستی دوژمنە داگیرکارە

دڵڕەقەکان رووبەڕووی قڕکردن بۆتەوە، بەڵام ئەو کوردە نە خۆی داوەتە دەستی قەدەری دوژمنان، نە لە ترسی سەری خۆی دەستبەرداری خاكو مێژوو و ناسنامەکەی بووە. بۆیە ئەگەرچی سەدان ساڵە لە هەموو لاوە راودەنریێو دەکوژریێ، بەڵام سەری زیندووی خۆیو مێژوو و ناسنامەکەی بە بڵندی هێشتۆتەوەو لە مەیدانی سەختی ململانێدا وەك سواری بریندارى نەبەز، هەر بەسەر پشتی ئەسپی شۆڕشدا لە مەیداندا جەنگاوەو تا ئەمڕۆش، کە هەرچەندە خوێن لەسەراپای گیانو جێ زامەکانی دەتکێ، بەڵام وەك دەیان نەتەوەی بزر بوو، بزر نەکراو نەتوێنرایەوەو لەناو نەچوو، بەڵکو تا رۆژگار زیاتر هەڵدەکشێ، ئەو کوردە زیاتر لە مەیداندا دەردەکەویێو بە دەنگی نێرەوە بە رووی دوژمناندا چەقیوەو داوای هەموو سەروەرییەکانی خۆی دەکاتەوەو هەورۆ بێ یان سبەی، تەواوی خاكو مافو سەروەرییەکانی خۆی وەردەگرێتەوە.

لەناو ئەو ململانێ سەختو دژوارانەدا، هەرچەندە کە کورد خۆی گرتو نەتوایەوە، بەڵام لەهەندێك قۆناغو وێستگەی ئەو کاروانە خوێناویەدا، چ بۆ دەربازکردنی سەرو گیان بووبێ تا دەرفەتی هەڵسانەوەی بۆ دێتە پێش، چ بۆ گەڕان بەدوای سەرچاوەکانی ژیانو ژیاریو خوێندەواریو زانست بووبێ، چ وەك دوورخستنەوەی بێ ویستی خۆی بووبێ، لێرەو لەویێ، پەنای وەبەر پەسیوان بردووەو لە وڵاتانی دوور یان نزیك، لەبەرچاوان یان لاتەریك، خۆی گرتۆتەوەو تێکەڵ بە کۆمەڵگاکانیان بووەو وەك میوانێکی رەزا قورس نا، بەڵکو وەك هاوڵاتییەکی خۆجێیی وەفای نواندووەو دڵسۆزو ئەمەك لەچاو بووە بۆ نیشتمانی دووەمو پەناگەی ژیانی، بەڵام وەنەبێ لە بنەچەی رەسەنی خۆی هەترە بووبێو حاشای لە کوردبوونیەوە کردبێ. خۆ ئەگەر بەدوای سەلماندنی ئەو رایەشماندا بگەڕێینو بمانەوێ سۆراخ لە دۆتمام و پسمامەکانمان لە قوژبنەکانی جیهاندا بکەین، دەبێ بست بە بستی وڵاتانیان بەدوادا بپشکنین و دۆکیۆمێنتە مێژووییەکان هەڵدەینەوەو بە رەچەڵەکی هەر یەکەیاندا

بچینەوەو سەریان ببەینەوە بەر دەرگای ماڵە باوانیان لە هەوارە بەجێماوەکانیان. خۆ ئەگەر ئێمەش خۆمان زاتی ئەوەمان نەبوو دەست لەخۆمان بنێین‌و سەرێ لەسەری دۆست‌و ئەحبابان هەڵکەین، ئەوا مێژوونووسان لێرەو لەوێ، مینا ئەو سێ بەڕێزەی ئەم کتێبەیان بە دەستەجەمعی نووسیوەو لێفەیان لەسەر هەندێ لە ئاشنا دابڕاوەکانمان هەڵداوەتەوە، یان هەر خودی ئەو نەوە رەسەنزادانەی هەترە لە نیشتمان‌و زێدی باوان، وەك ئاوی ساوی جۆگەلەی بنار، بەرەو رووباری بەخوڕ دادەگەڕێن‌و تێکەڵی دەبنەوە، ئەوان بەخۆیان‌و بە دەستچنی مەعریفەو پیشەو ناوو ناوبانگیانەوە، ناسنامەی کوردبوونی خۆیان ساغ دەکەنەوە.

ئەم کتێبە، (کورد لە میسر، بەدرێژایی سەدەکان) چاپی یەکەمی ٢٠١١ی قاهیرەیەو مامۆستا نوری بێخاڵی لە میسر بەدیاری بۆیهێنام، لە نووسینی هەریەکە لە نووسەرانی میسری (خاتوو دورەییە عەونی– نووسەرو رۆژنامەوانی بە رەسەن کورد، مەحمود زاید – مامۆستای یاریدەدەر لە زانکۆی ئەزهەرو پسپۆر لە کاروباری کورد لە مێژووی هاوچەرخ، مستەفا عەوەز – مامۆستای مێژوو و شارستانییەتی ئیسلامی لە زانکۆی ئەزهەر) دەربارەی مێژووی کوردیان نووسیوە لە میسر. رەنگە کەم تا زۆر خوێنەران‌و رۆشنبیرانی کورد ئاشنایەتییەکیان بە ناودارانی کورد هەبێ لە میسر، بەڵام زۆر دەگمەنن ئەوانەی قورسایی پێگەی کورد لە مێژووی میسر درك پێ دەکەن، بەتایبەتی لە سەردەمی دەوڵەتی ئەییوبی، لەسەردەستی سەرکردەی قارەمانی کورد سەلاحەددینی ئەییوبی‌و دەوڵەتی هاوچەرخی میسر لەسەر دەستی پاشایەکی بوێرو دانا، کە محەمەد عەلی پاشای گەورە بووە. وێڕای ئەو هەموو پلەو پایەو خزمەتە زۆرەی کە قارەمانان‌و خوێندەوارانی کورد بە دڵسۆزییەوە پێشکەشیان بە وڵاتی میسرو ئیسلام کردووە لە هەموو بوارێکەوە.

ئەم کتێبە ئەگەرچی زۆر بە کورتیش بێ، بەڵام تیشك ئەخاتە سەر

بەشێکی گرنگی مێژووی کورد لە تاراوگە، بۆ ئەمەش پشتیان بە دەیان سەرچاوەی گرنگی مێژوویی‌و ئەو سەردانە مەیدانیانە بەستووە، کە راستەوخۆ بۆ سۆراخپرسین بە گوندو شارەکانی کورد لەناو میسر دا گەڕاون، کە زۆرینەی خەڵکەکەیان لە بنەچەی کوردە رەسەنەکانن. بەڵام وەك ئەو نووسەرە بەڕێزانە لە کۆتا پەرەگرافی کتێبەکەدا وەك روونکردنەوە رایانگەیاندووە، ئەمەی لەو کتێبەدا هاتووە، نەك هەموو مێژووی کورد نییە لە میسر، بەڵکو ئەمە تەنها بەشێکی کەمەو لە کاتی هێنانەوەی نموونەکانیش، تەنها نموونەیان لەچەند خانەوادەیەك وەرگرتووەو زۆربەی خانەوادەکانی تر، کە هەر ناویان هاتووەو کەسایەتییە گرنگو ناودارەکانیان لەم کتێبەدا بەسەر نەکراونەتەوە، کە خۆزگە وا نەبووایەو تا بکرابووایە هیچ کام لەو کوردە خاوەن وەزیفەی بالای میری‌و پێگەی مەعریفی‌و رۆشنبیری فەرامۆش نەکرابووان، بۆ ئەوەی ئێمەمانانو خوێنەری غەیرە کوردیش، بەتایبەتی عەرەبەکان، باشتر ئاشنای کورد ببانو درکیان بە تواناو بوێری‌و دڵسۆزی‌و پاکی ئەو کوردانە ببردبا، کە سەرتۆپی مێژووی سەدان ساڵی رابردووی عەرەبو ئیسلام بوونە.

ئەم کتێبە کە لاپەڕەیەکی نوێیە لە سەربردەی ژیانی کورد لە تاراوگە، وەنەبێ کۆتا پەڕەو دوا جۆگەلەی ساو بێ، بەڵکو وەك پێشتر گوتمان، ئاوڕ وەهەر لایێ بدەینەوە، ئەوە پسمامو خاڵۆزاو پورزاکانمانن، لەناو کۆمەڵگای فارسو چەرکەس، تورکو ئەرمەن، عەرەبو رۆمو رووس، ئینگلیزو فەڕەنگو ئەمریکی، کە وەك نێرکی رێواس بە ناسکی سەریان دەرهێناوەو هەموو لایەکیشیان هۆگر بە خۆشمێری‌و خۆشتەبعی خۆیان کردووەو ئەوڕۆ کورد ئەگەر وەك نەتەوەش لەناویاندا تاقانەی غەریبە بێ، بەڵام تاکەکانی کورد وەك هاوڵاتی نیشتمانی دووەمیان، پێگەیەکی مەعنەوی باشیان هەیەو تا دێ ئاستو کاریگەرییان لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا دەردەکەوێ.

لەو روانگەیەوە، وەرگێڕانی ئەو کتێبەم بۆ زمانی کوردی زۆر بە گرنگ

زانی، تا رۆڵەی کورد بێئاگا نەبن لە مێژووی پڕ سەروەریو پەرشو بڵاوی گەلەکەیان. دەمەوێ ئەوەش بە خوێنەری خۆشەویست رابگەیەنم، کە بەندە ئەوەندەی پێمکرابێ لە وەرگێڕاندا تایبەتمەندی نووسینی ئەو سێ نووسەرە بەڕێزەم لەبەرچاو گرتووەو وردو درشتی نووسینەکەیانم وەك خۆی وەرگێڕاوە، چونکە کتێبەکە زادەی سێ شێوازی نووسینە، یەکێکیان کە تایبەتمەندە لە بواری رۆژنامەوانیو بەو پێیەشەوە کە خۆی لە رەچەڵەکی کوردە، بۆنی هاوسۆزیی بۆ باوانو رەچەڵەکەکەی لێ دێتو خوێنەر تام بەو هەستەی ئەو دەکات، بێ ئەوەی بەنی زیادی دەدوا دابن. ئەو دوو بەڕێزەی تریش کە تایبەتمەندی بواری مێژوون لە زانکۆی ئەزهەر، شێوازو دیدگای تایبەتیان هەیە بۆ نووسینەوەی مێژوو. بۆیە من بە پەیبردن بە تایبەتمەندیو شێوازی نووسینی ئەوان، نەمویستووە ئەو مۆرکە نادیدە بگرم، بەڵکو وەك خۆیو بە سادەییو کوردییەکی رەوان رستە بە رستەم وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. وەلێ دەبێ ئەوەش بزانین کە سەرەڕای ئەوەی شێوەزمانی میسری بۆ خۆی تایبەتمەندییەکی هەیەو چەندین وشەو ناو و زاراوەی هەن، کە لە شێوەزاری دیکەی عەرەبیدا نین، بەڵام وێڕای هەموو ئەمانەش کتێبەکە پڕە لە وشەو دەستەواژەی تورکی کۆن، بەوپێیەی کە ئەو بەشەی مێژووی میسر کە پەیوەستە بە کورد، بە حوکمی ئەوەی زۆرینەی کەسایەتیو ماڵباتە کوردەکانی رووپانکردۆتە میسر لە کوردانی بن دەستی تورکیای سەردەمی عوسمانی بوونە، هەمیش بەهۆی کاریگەریو پێگەی دەوڵەتی عوسمانی، وشەو دەستەواژەگەلی جۆراوجۆر، نەخاسمە لەبواری سەربازی، خزاونەتە نێو زمانی نەتەوەکانی دەوروبەر، بە تایبەتی بۆ ناو زمانی کوردیو عەرەبی، بۆیە لە زۆر شوێندا پێویستی کردووە کە ناو و دەستەواژەکان وەك خۆیان بنووسرێنەوەو لە پەراوێزدا مانایان بۆ بنووسرێ، جا چ پەراوێزی نووسەرە بەڕێزەکان، کە ئاماژەیان بۆ سەرچاوەکان کردووەو

لە ژێرەوەی لاپەڕەکاندا نووسراونەتەوە، چ ئەو پەراوێزو تێبینیانەی بەندە نووسیونی، کە لە هەمان شوێنو لەناو رستەکەدا لە ناو کەوانەیەکدا بە ئاماژەی (...– و) نووسیومن، یان ئەوانەی لە ماڵپەڕی ویکیپیدیاوە وەرمگرتوون (...– ویکیپیدیا–و). چونکە ئەو ناو و زاراوانە بوونەتە بەشێك لە ناو و زاراوەو وشەی بەکارهاتوو لەناو زمانەکانی دیکەدا. بەڵام کاتێك کە گەیشتوومەتە سەر ناوی شوێنەکان، هەروەها ئەو سەرچاوانەی کە نووسەران پەنایان بۆ بردووە، هەموویانم هەر بە زمانی عەرەبی نووسیونەتەوە، بۆ ئەوەی کاتێك کە کەسێك بەدوای شوێنەکە یان سەرچاوەکەدا بگەڕێ، ناوەکەی بە عەرەبی لەبەردەستدا بێ ئاسانترە تا ناوێکی وەرگێڕدراو، چونکە کاتێك کە ناوەکان لە زمانێکەوە بۆ سەر زمانێکی دیکە وەردەگێڕدرێن، بەهۆی جیاوازی پیتەکانی زمانەوە، گۆڕان بەسەر فۆنەتیکی ناوەکاندا دێتو جۆرێکی تر وەردەگرن، ئەوکاتیش دۆزینەوەی ناوە راستەقینەکە ئەستەمتر دەبێت.

ئەوەش لای خوێنەرو رۆشنبیری کورد روونە کە هیچ هەوڵو نووسینێك بێ کەمو کوڕی نییەو هەمیشە کەسانی دیکە هەنگاوی تر هەڵدەگرنو زیادەیەك دەخەنە سەر خەرمانەی ئەوەی نووسراوەو ئەوەی کراوە. بەهەمان شێوەش، ئەم کتێبە وەك گوتم چونکە بە کورتی لێیبڕاوەتەوەو باسی لە چیرۆكو مێژووی تەواوی کوردانی میسر نەکردووە، بۆیە کەمو کوڕی تێدا بەدی دەکرێو هیوامان وایە ئەو بەڕێزانە، یان هەر دڵسۆزێکی تر ئەو چەند لاپەڕە مێژووە درەوشاوەیەی میسر بنووسێتەوەو ئەم هەنگاوەی ئەو سێ نووسەرە تەواو بکات. هەروەها دەبێ ئەوەش بڵێم کە وەرگێڕانەکەی منیش بێ کەمو کوڕی نییە، بەتایبەت کە وەك پێویست دەستم وە سەرچاوە لە بوارەکەدا رانەگەیشت. بەڵام دەبێ ئەوەش بزانیین کە زانیارییەکانی ئەم کتێبە سەبارەت بە کورد زۆر تازەو گرنگن، نە خاسمە بۆ ئەوانەی لە بواری مێژوودا سەرەدەرییان هەیە.

سەرزەمینی بلیمەتان:

رەگەزی میسریی کە دەکەوێتە جەرگەی کیشوەری ناوین، خاڵو شوێنی بەیەکگەیشتنی نەوەی (حامییەکان و سامییەکان)ە. **(سامییەکان بە عەرەبو بەنی ئیسرائیلیو نەتەوەکانی رۆژهەڵات دەگوترێو دەگەڕێنەوە سەر نەوەی سامی کوڕی نوح، بەڵام حامییەکان بە ئەفریقیەکانو قبتیو نەتەوەکانی رۆژئاوایی دەگوترێو دەگەڕێنەوە سەر نەوەی حامی کوڕی نوح...— و)** لە میسردا، ئەوروپای سپیو ئاسیای زەردو ئەفریقای رەش بەیەك دەگەن. بۆیە میسر ئەو تێکەڵە کیمیاییەی نێوان خوێنەکانی ناسی، بەڵام خودی گەلەکەی تێکەڵە نییە[1]... رەسەنایەتی خودی میسریەکە خۆیەتی، یان مۆرکو شەقڵە میسریەکەیە، کە ناوەندو کۆیە لە هاوسەنگیو گونجاندنێکی نایابدا".

جەمال حەمدان [2]

" شەڕەفێکی گەورەیە بۆ وڵاتی کوردان دوو قارەمانی نەمری بە جیهانی ئیسلامی بەخشیون، کە سەلاحەددینو محەمەد عەلی گەورەن، ئەوان لە ژینگەی کوردیدا بەیەکدەگەنەوە، لە بزاوتو گەشەکردنیشدا لە میسر، لەرەچەڵەکیشدا لە قەڵای یوسفییە بەیەکدەگەنەوە، (واتە قەڵای سەلاحەددین لە قاهیرە)، چونکە دروستکردنی ئەو قەڵایە دەگەڕێتەوە بۆ سەلاحەددینو نۆژەنکردنەوەشی بۆ محەمەد عەلی گەورە"

عەباس مەحمود عەققاد [3]

١— بەو مانایەی کە ئەو لە چەند رەگەزی جیا پێکنەهاتووە، وەك ئەوەی ولایەتە یەکگرتووەکانو قەوارەی زایۆنی.

٢- (شخصية مصر—ج ٤)، دار الهلال— قاهرة. ل ل٥٠٤— ٥٠٨.

٣- کۆواری (المصور)ی میسری، ژمارە (١٣١١) رێکەوتی ٤ی سەفەر ١٣٦٩ك/ ٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٤٩ز، ل٥٦.

کورد لە کتێبە ئاسمانییە پیرۆزەکاندا:

شایانی باسە لە کتێبە ئاسمانییەکاندا ئاماژە بە کوردو کوردستان کراوە، وەك:

تەورات: تەورات سەرەتای دروست بوونی مرۆڤ لە دونیادا دەگەڕێنێتەوە بۆ خاکی کوردستان: تیایدا هاتووە کە : (ان الله خلق الجنة له فيما بين نهري دجلة و فرارت)[٤] واتە (خوداوەند بەهەشتی لەنێوان هەردوو رووباری دجلەو فورات دروست کرد)، وەك زانراویشە کە ئەو دوو رووبارە لە کوردستان دان. هەروەها لە (کتێبی یەکەمی موسا لە سورەتی ١٢ ئایەتی ٨–٥١ دا هاتووە : (الله خلق جنته في شرق ئيدن، و فيها خلق الله ذلك الانسان واسكنه فيها، وبعد ذلك اخرج الله في ئيدن نهرا ليروي جنته: نهر بايسان، ونهر كهان، ونهر دجلة، ونهر الفرات)[٥]. واتە : (خواوەند بەهەشتەکەی لە خۆرهەڵاتی ئیدن دروست کردو لەوێشدا مرۆڤی خوڵقاندو لەوێشی جێگیر کرد، دواتر خوداوەند لە ئیدن رووباری بایسان، رووباری کهان، رووباری دجلەو رووباری فوراتی هەڵقوڵاند، تا بەهەشتەکەی پێ پاراو بکات).

ئینجیل: لە کتێبی دووەمی (الملك) سورەتی ١٧ ئایەتی ٦ هاتووە کە : (في السنة التاسعة لنبوة هوشيا، ملك الاشوريين قام باحتلال وطن السومريين، وتم اسر جميع اليهود واسكنهم في مدن (هالاه)و (هابور)[٦] على نهر (كوزان) وفي مدن ميديا). واتە : (لە نۆیەم ساڵی پەیامبەرایەتی هۆشیا، مەلیکی ئاشوورییەکان هەڵسا بە داگیرکردنی وڵاتی سۆمەرییەکانو هەموو یەهودیەکانی بە دیل گرتو لە شاری هالاهـ و هابوور، لەسەر رووباری کوزانو شارەکانی دیکەی میدیا نیشتەجێی کردن).

قورئانی پیرۆز: لە قورئانی پیرۆزدا کوردستان بە " المنزل المبارك– زێدی بەپیتو پیرۆز" چوێندراوە، وەك ئەوەی لەسەر زمانی حەزرەتی نوح (سڵاوی خودای لێ بێت) هاتووە، خوداوەند دەفەرموێ: (وقل ربي انزلني منزلا مباركا وانت خير المنزلين) ئا٢٩[٧] واتە: (**بشڵێ: ئەی پەروەرندەی**

خۆم! له شوێنێکی بەپیتم دابەزێنەو، تۆ لە هەموو میوانداران باشتر میوان بەخێو دەکەی– و: مام هەژار). پاش کۆتایی هاتنی تۆفانە گەورەکەش، کەشتییەکەی حەزرەتی نوح (سڵاوی خودای لێ بێت) لەسەر کێوی جوودی نیشتەوە، کە دەکەوێتە کوردستانی تورکیا. خوداوەند دەفەرمووێ : (واستوت على الجودي)[8]، واتە (لەسەر جودی نیشتەوە)، ئەو شوێنە پیرۆزەی کە حەزرەتی نوح داوای کردبوو. لەو شوێنەوە ژیانێکی تازە بۆ نەوەکانی ئادەم لەسەر رووی زەوی دەستی پێکردەوە. وەك زانراویشە ئەو تۆفانە هیچ شتێکی لەسەر رووی زەوی نەهێشتووە، جگە لەوانەی لەسەر پشتی کەشتییەکەی حەزرەتی نوح بار کرابوون[9]. دوای نیشتنەوەی کەشتیەکەش، هەرچی لەسەر پشتی دابوو، لەمرۆڤ (کە هەشتا بوون، چل پیاوو چل ژن)،(راسترە بگوترێ چل مرۆڤی نێرو چلی مێ، چونکە رەنگە منداڵیشیان لەگەڵدا بووبن– و)و لە غەیرە مرۆڤیش. دیسان لەسەر خاکی کوردستانەوە دەستیان کردەوە بە ئاواکردنەوەی سەرزەمین، بە کشتوکاڵو ئاژەڵداریو پیشەگەریو بازرگانی. ئێستاش گۆڕی زۆرێك لە پێغەمبەران لە کوردستاندایە، وەك " نوح، یونس، دانیال، نهوم، هباك". سڵاوی خوا لە هەموویان[10]..

٤- مصطفی مختار: امة الكرد بين ظلم اعدائها وجهل اصدقائها. کتێبخانەی جزیری لەدهۆك، چاپی یەکەم ٢٠٠٧ز، ٢٤.

٥- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٦- هابور: هەمان ئەو خابوورەی ئێستا لە زاخۆ لە باکووری دهۆك لە کوردستانی عێراقە.

٧- سورەتی (المومنون)، ئایەتی ٢٩.

٨- سورەتی هود، ئایەتی ٤٣. چیای جودی یەکێکە لە بەرزترین لووتکەکانی زنجیرە چیای باشووری تورکیا (باکووری کوردستان– و) بەرزیەکەی زیاتر لە حەوت هەزار پێیە(واتە نزیکەی ٢٣٠٠م) لەسەر ئاستی دەریا. لە ناوەڕاستی ئایاری ١٩٤٩ز، یەکێك لە شوانەکان بەناوی (رەشید سەرحان) هەندێك تەختەی پاشماوەی کەشتی حەزرەتی نوح (سڵاوی خوای لێ بێت) لەسەر لووتکەی چیای جوودی دۆزینەوە کە بەڵگی ئاویان گرتبوو. توێژینەوەکانی دواتریش راستی و دروستییان پشتڕاست کردۆتەوە، بڕوانە (د. زغلول نجار: الاشارات الكونية في القرءان الكريم و مغزى دلالتها العلمية) لە رۆژنامەی (الاهرام المصرية) ژمارەی رۆژی ١٢ی کانونی یەکەمی ٢٠٠٥ز . هەروەها بڕوانە کتێبەکانی تەفسیری قورئان سەبارەت بەو ئایەتە.

٩- بڕوانە (سفر التكوين٧/ ١٨–٢٤). (د. زغلول النجار) هەمان سەرچاوە.

١٠- مصطفی مختار: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥.

پێشەکی (نوسخە عەرەبییەکە):

وڵاتی میسر هەمیشەو لە هەموو سەردەمەکاندا وڵاتێکی سەرنجڕاکێش بووە بۆ مەردووم، لە هەر کوێیەکی دونیادا بووبن‌و هەر ڕەگەزو ئایینزایەك بووبن، بووەتە جێگایەك، کە کەم جێگای دیکە هەیە وەها بووبێتە پەناگەیەك، کە هەرکەسەی بەویستی خۆی ڕووی تێکردبێ ئاوێتەی خۆی کردووە، ئەویش بە هۆی جوانی سروشتەکەی‌و شارستانیەتە ڕەسەنەکەی‌و چاکی‌و لێبووردەیی خەڵکەکەی، کە زۆر دوورن لە هەر خۆپەرستییەك. ئەو خەسڵەتانەشیان لە هەڵکەوتەی شوێنگەکەوە وەرگرتووەو تا ئەوپەڕی دڵسۆزییش بۆی دڵسۆز بوونە.

لەگەڵ ئەو تێکەڵی‌و چوونە ناو یەکییەشدا، زۆرێك لەوانەی ڕوویان کردۆتە میسرو تێیدا جێگیر بوونە، ڕەچەڵەکی خۆیان لەبیر نەکردووە، هەرچەندە لە سەردەمی زۆر دووریشەوە بووبێ. جێی سەرسامی نییە کە چاوت بە میسرییەك بکەوێ لەوپەڕی سعێد، یان لە بیابانەوە یاخود لە قووڵایی دەلتادا شاگەشکەت بکا بەوەی کە بابو باپیرانی لە دەرەوەی میسرەوە هاتوونە.

لەنێو هەموو ئەو نەتەوانەی ڕوویان کردۆتە میسرو تێیدا جێگیر بوونەو لەناو کۆمەڵگاکەیدا تواونەتەوەو ڕەچەڵەکی خۆشیان ون نەکردووە، ئەو کوردە میسرییانەن کە هێشتا ڕەچەڵەکی دوور یا نزیکی خۆیان وەبیر دێ، کە باوانیان لە سەردەمی جیاجیادا هاتوونەتە میسرو نەوەو نەوەزاکانیان لەبیریان نەکردوون، سەرەڕای ئەوەی کە هەموو پەیوەندییەکی خزمایەتییان لەگەڵ باپیرانیان لە کوردستاندا پچڕاوە.

جێی داخیشە هەر کاتێك مێژوونووس‌و لێکۆڵەرەکانی هاوچەرخ، کاتێ بنەچەکەی ناودارانی ئەو کوردانە دەنووسن، کە لە میسردا ژیاون‌و بە دڵسۆزیشەوە خزمەتیان پێ کردووە، یان ئەوەتا بە تورك ناویان ئەبەن، یان ئەلبان، یان هەر ڕەگەزێکی تر. ئەو مافە بە کورد نادەن باسی بنەچەکەی

خۆی بکات. رەنگە ئەوە بەهۆی نەزانینیانەوە بێ، یان زۆر ورد نەبن لە نووسینەوەی مێژوو، یان لەبەر ئەوەیە کە ئەو کوردە ئەوەندە خزمەتی بە ئیسلام‌و شارستانیەتی عەرەبی‌و زمانەکەی کردووە، تا ئاستێك کە نووسەر لەبیری دەچێ بنەچەکە غەیرە عەرەبییەکەی بنووسێ، نموونەش لەسەر ئەمە زۆرن‌و لەو کتێبەدا روونیان دەکەینەوە.

بەوەی باشە کە زۆرێك لە توێژەرەکانی سەدەکانی کۆن‌و ناوەڕاست ناوی بنەچەکەی رەسەنی کوردیان هێناوە، ئەویش بۆ زانیاری‌و سوود وەرگرتن، ئێمەش پشتمان بە نووسینەکانیان بەستووە.

دەمانەوێ ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین زۆرێك لە کوردان لە دەرەوەی کوردستاندا بڵاوبوونەتەوە. ئیدی بە زمانی خەڵکی ئەو وڵاتانە نووسیویانە کە تێیدا نیشتەجێ بوونە. بۆیە ژمارەیەکی کەمی خەڵك زانیاری تەواویان لەسەر گەلی کورد هەیە، سەبارەت بەو خزمەتە زۆرانەی کە لە سەردەمە جیاجیاکانی مێژووی ئیسلامدا خزمەتی زۆر گەورەیان کردووە‌و قوربانی زۆریان لە پێناو بەرگری لە شارستانییەتی ئیسلامی‌و رۆشنبیری عەرەبیدا داوە.

کوردستان بە قەڵای پێشەوە بۆ وڵاتانی ئیسلامی ناوزەد کراوە، چونکە قەڵایەکی قایم بووە بۆ خەلافەت بە رووی هێرشی ئەو رۆمیانەی هاوسێی وڵاتانی ئیسلامی بوون. بە ناوبانگترین قەڵاش قەڵای حەسن کیفە (حصن کیفا)[١١] .

مێژوونووسان کوردیان بە شوان‌و جوتیارو شەڕکەر وێنا کردووە، بەڵام وەك پێویست تیشکیان نەخستۆتە سەر ئەوەی، کە ئەوان پیشەوەرو بازرگان‌و زاناو سەرکردەو سەربازیش بوونە لەناو سوپای رێکخراودا .

گەلی کورد تا ئەو سەردەمانەش کۆڵەگەیەکی پتەو بوو بۆ دروستکردنی دەوڵەتی ئیسلامی و شارستانیەتەکەی. بۆ نموونە: دەوڵەتی مەڕوانی، کە ئەحمەدی کوڕی مەڕوان دامەزرێنەری بوو. دەوڵەتی ئەیوبی، کە

دامەزرێنەرەکەی سەڵاحەددینی ئەییوبی بوو. هەروەها دەوڵەتی میسری هاوچەرخ، کە دامەزرێنەرەکەی محەد عەلی پاشا بوو.

شایانی باسە کاتێك کورد هاتنە میسر، رواڵەتە تایبەتییەکانی شارستانیەتی خۆشیان لەگەڵ خۆیاندا هێنا کە پێی دەناسرانەوەو تێکەڵیان کرد بە رواڵەتە شارستانیەتە نوێیەکەیان، کە ئەوکات میسر تیایدا دەژیا. بەم دووانە شارستانییەتە کارلێکیان لەگەڵ یەکدا کردو وایان کرد کوردیش رەگەزێکی چالاکو بەشدار بێت لە رابوونی میسر، لە سەدە یەك لەدوا یەکەکاندا.

ئەم کتێبە تیشك دەخاتە سەر ئەو بەخششانەی گەلی کورد، کە پێشکەشی کردووە بە شارستانیەتی ئیسلامیو عەرەبی بە گشتیو میسری بە تایبەتی. مافی نەوە میسرییەکانیانە بە تایبەتیو گەلی میسری بە گشتی، کە شانازی بەو باپیرانەیان بکەن. هەروەها مافی گەلی کوردیشە، کە مێژوو، بە سیاسەتو پیشەسازیو کۆمەڵایەتیو شارستانیو راگەیاندنەوە - تا ئێستاش- ستەمی لێ کردووە، لە پێناو پارێزگاری لە ناسنامەو کەسێتییەکەی، شانازییان پێوە بکات.

ئەم کتێبە جەخت لە بوونی کورد لە میسر دەکاتەوە بە درێژایی سەدەکان. سەرەتا بە ئاشنا بوون بە گەلی کورد، وە لە کوێوە هاتوون، هەروەها پەیوەندی نێوان میسری فیرعەونیو ئیمپراتۆریەتی میتانی کوردی لە (میزۆپۆتامیای ئێستا) واتە کوردستان، کە سەرەتا بە شەڕ دەستی پێکردووە، دواتر ئاشتەواییو ئینجا هاوسەرگیری سیاسی. هەروەها باس لە رۆڵی گەلی کورد دەکات لە فتوحاتی ئیسلامی، کە بەهەموو هێزی خۆیانەوە بەشدارییان تێدا کرد، لەوساتەوەی لە سەردەمی خەلیفە عومەری کوڕی خەتتابەوە (ر) سایەی ئیسلام بەسەر مەملەکەتەکەیاندا داکەوت. هەروەها باس لە گرنگترینو ناودارترین ئەو سەرکردە کوردانە دەکات، کە لە سەدەی ئیسلامییەوە هاتوونەتە میسر، تا ئەگاتە دەوڵەتی ئەییوبی، کە دامەزرێنەرەکەی

سەلاحەددینی ئەییوبییەو کەس نکۆڵی لە کورد بوونەکەی ناکات. هەروەها باس لەو شوێنەوارە بیناسازییانەش دەکەین، کە کوردە ئەییوبییەکان لە میسردا بنیاتیان ناوە.

هەرچی سەبارەت بە سەدەی نوێو هاوچەرخە، ئەوا باس لە سەردەمی عوسمانی دەکەین بەر لە هاتنی محەمەد عەلی بۆ میسر، کە لە (١٥١٧ز) دەستی پێکرد. پاشان باسی سەردەمی محەمەد عەلی گەورەو دامەزرێنەری میسری هاوچەرخو نوێ دەکەین، وە بە دیکۆمێنت بۆمان دەرکەوتووە محەمەد عەلی بە بنەچەکە کورد بووە لە کوردانی دیاربەکر، ئەو لە (قۆلە) لە دایك بووە، (ئێستا کەوتۆتە مەقدۆنیا) ئەویش بەپێی تیۆری بڵاوبوونەوەی کورد لە شارە ئیسلامییە گەورەکان، کە ئەوکات وەك ئێستا سنووری سیاسییان لەنێواندا نەبووە.

رەنگە بەشی ئەوە سەبارەت بە محەمەد عەلی پاشاو دەسکەوتەکانی نووسرابێ، بەڵام ئێمە لەسەر بوونی کورد لە سەردەمی ئەوو کوڕو نەوەکانی پوختی ئەکەینەوە، هەروەها چۆن ئەو بۆ سەقامگیری حوکمەکەیو بۆ دروستکردنی دەوڵەتە نوێیەکە پشتی پێبەستوونە، لەگەڵ شەڕە دەرەکییەکانی. هەروەك چۆن باس لە گرنگترین سەرکردەو زاناو نووسەرانی کورد دەکەین لەو سەردەمدا.

دواتر دەچینە سەر کۆچی نوێی کوردان، لە سەروەختی سەربەخۆیی میسر لە سەردەمی محەمەد عەلیو هۆکارە سیاسیو رۆشنبیریو پەروەردەییەکان، کە لە حوجرەی کوردان لە ئەزهەری شەریف بەرجەستە بووە. هەروەها چۆنیەتی تێکەڵبوونیان لە پێکهاتەی ئەمڕۆی میسری، کە زۆرێك لەوان بەهۆی کارە گەورەکانیانەوە ناوبانگیان دەرکردووە. هەوڵ دەدەین لیستێك بە ناوی بەناوبانگترینیانو پوختەی کارەکانیان بنووسین.

جێی ئاماژە بۆ کردنە لە میسردا رەوەندی کوردی بوونی نییە، هەموو ئەو

میسرییانەی بنەچەکەیان دەگەڕێتەوە سەر کورد ئەوانەن، کە لە پشتی دەیان هاوسەرگیرییەوە لە نێوان کوردو غەیرە کوردەکانی دانیشتووی میسر کەوتوونەتەوە، ئیدی خوێنیان بۆتە میسری، بەڵام ئێمە ویستمان ئەو خۆشەویستییە بۆ رەچەڵەکەکەیان دەربخەین، هەرچەندە سەردەمەکەشیان وەدوور کەوتبێ.

لە دوا بەشی ئەم کتێبەدا رووماڵێکی ئەو گەشتە مەیدانیانەمان دەکەین، کە پێی هەڵساوین بۆ لای هەندێك لە نەوەکانی کورد لە قاهیرەو ناوچەکانی سعێدو دەلتا، روونیشی دەکەینەوە کە ئەوان چۆن تا سەر ئێسقان میسرین، بەبێ ئەوەی باپیرانی خۆیان لەبیر کردبێ، کە بەر لە سەدان ساڵەوە هاتوونەتە میسر.

کوردەکان کێن و لە کوێوە هاتوون؟

گەلی کورد بە یەکێك لە سێ گەلە رەسەنەکانی ناوچەکە دەژمێردرێ، کە گەلی عەرەب و گەلی فارس و گەلی کوردن. مەبەست لە رەسەن لێرەدا ئەوەیە، کە بەپێی مێژووی زانراودا بوونی ئەو گەلانە لەو ناوچانە بۆ سەرەتای مێژوو دەگەڕێتەوە، کە هەمیشە لەسەر ئەو خاکەدا ژیاون و ئێستاش لەسەری دەژین. بۆ نموونە گەلی تورك نەگەیشتبووە ئەوەی ئێستا پێی دەگوترێ تورکیا، تا سەرەتاکانی سەدەی یازدەهەم کە لە مەغۆلیاوە لە ناوەڕاستی ئاسیاوە هاتن، بە پێچەوانەی ئەو گەلانەی کە باسمان کردن.

گەلی کورد گەلێکی ئارییە لە کۆمەڵەی گەلانی هیندۆ- ئەورووپی، لە خێزانی ئێرانی، کە گەلی کوردو فارس و ئەفغانی و ...تد لەخۆ دەگرێت.

کورد زمانی تایبەت بە خۆی هەیە، بە هەردوو زاراوەی سۆرانی و کرمانجی (**جگە لەم دوو زاراوەیە کورد چەندین زاراوە دیکەیشی هەن و پێیان دەئاخڤێ، وەك زاراوەی زازایی، لوڕی، هەورامی، گۆران،....-و**)، تێکڕای گەلی کورد

ئایینەکەیان ئیسلامە لەسەر مەزهەبی ئیمامی شافیعی. کەمایەتییەکی شیعەیشی هەیەو لە دکوردستانی عێراق پێیان دەگوترێ "کوردی فەیلی"، لە کوردستانی تورکیاش بە "عەلەوی‌و ئەهلی حەق" ناسراون. هەروەها لە مەسیحی‌و ئێزدیشی تێدا هەیە (**هەروەها کاکەیی‌و شەبەک‌و سابیئەشی هەیە..—و**)، کەمایەتییەکی زۆر کەمیش یەهودی تێدایە، کە زۆربەیان بەرەو ئیسرائیل کۆچیان کرد.

هەرچی سەبارەت بە ژمارەی کوردانە، هێشتا توێژەران رووبەڕووی ئاستەنگ

دەبنەوە لە دیارکردنی سەرژمێرییەکی وردو دروست، ئەوەش ئەگەڕێتەوە بۆ سیاسەتی ئەو وڵاتانەی خاکی کوردستانیان بەسەردا دابەش کراوە، ئەمە وا دەکات نەتواندرێ بە وردی سەرژمێری بۆ بکرێ. مەزەندەی هەرە نزیك لە راستیش ئەوەیە کە ژمارەی کوردان ئەمڕۆ لە دونیادا گەیشتۆتە چل ملیۆن، دابەش بوونە بەسەر خاکی کوردستانی دابەش کراو لە نێوان تورکیا (نزیکەی ٢٠ ملیۆن)، ئێران (نزیکەی ١٠ ملیۆن)، عێراق (نزیکەی ٦ ملیۆن)، سوریە (نزیکەی ٢ ملیۆن) و رەوەندێکیش هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە

پەنایان بردۆتە بەر وڵاتانی ئەوروپاو ئەمریکا (نزیکەی ٣ ملیۆن) دەبن "**هەموو ئەو خەملاندنانەی بۆ ژمارەی کوردان لە پارچەکانی کوردستانو سەرتاسەری جیهاندا دەکرێن راست نین، یان لانی کەم هی سەردەمی پێشووترنو ئێستا ژمارەکە زۆر زیاترە، بەڵام بەهۆی نەبوونی سەرژمێرییەکی باوەڕپێکراوی نێودەوڵەتی بۆ کورد، ئەوا دانانی هەر ژمارەیەك لەلایەن هەر کەسو لایەکەوە بێت تەنها گریمانەیە نەك هەقیقەت، ئەمە سەبارەت بە رووبەرەکەیشی هەر راستە..—و**".

کوردستان دەکەوێتە بەشی رۆژئاوای کیشوەری ئاسیا، رووبەرەکەی نزیکەی (نیو ملیۆن کیلۆمەتر دووجا) دەبیٚ، واتە زیاتر لە کۆی رووبەری بەریتانیاو هۆڵەنداو بەلجیکاو سویسراو دانیمارك بەیەکەوە، وە بەقەد نیوەی رووبەری میسر دەبێت. هەر لە کۆنیشەوە تا ئێستاشی لەگەڵ دابیٚ، کوردستان بۆتە جێی گرنگی پێدانی ئەو توێژەر و زانایانەی، کە بە لانکەی مرۆڤایەتییان داناوە.

گەلی کورد خاوەن مێژوویێکی گەورەیە، دامەزرێنەری ئیمپراتۆریەتی میدییە، کە دەکەوتە باکووری رۆژئاوای ئێرانو لە ساڵی (٦١٢ پ.ز تا ٥٥٠ پ.ز) بەردەوام بووە، پایتەختەکەشی "ئاکباتانا" بووەو درێژ ببووەوە تا ناوەڕاستی ئاسیای بچووك "تورکیای ئێستا" لە خۆرئاوا، بۆ کەنداوی عەرەبی لە باشوور، بۆ چین لە رۆژهەڵاتو لە باکووریشە تا دەریای ئۆراڵ.

میدییەکان هاوپەیمانییان لەگەڵ کلدانییەکان کردووەو ئیمپراتۆریەتی ئاشوورییان لەناو بردووەو "نەینەوا"ی پایتەختیان لە ساڵی (٦١٢ پ.ز) دابەش کردووە. ئیمپراتۆریەتی میدی تا ساڵی (٥٥٠ پ.ز) بەردەوام بووە، دوای ئەوە ئیمپراتۆریەتی میتانییان دامەزراندووە، شارستانیەتێکیان لە هەزارەی دووەمی پێش زایین لەسەر خاکی کوردستان دروست کردووە. پەیوەندییەکی پتەویش لە نێوان زمانی میتانیو زمانی کوردی ئێستادا هەیە،

هەروەها پەیوەندییەکی پتەو لە نێوان ئیمپراتۆریەتی میتانیو فیرعەونەکانی میسر هەبووە، سەرەتا بە شەڕ دەستی پێکردووە، دوایی بە ژنو ژنخوازیو هاوسەرگیری کۆتایی پێهاتووە، هەروەك لەم کتێبەدا روونی دەکەینەوە.

دوای ئیسلام بوونی کورد، رۆڵێکی بەرچاویان گێڕاوە لە فتوحاتەکانو لە دروست بوونی دەوڵەتە ئیسلامییەکانیش، کە دواتر لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دروست بوون، هەروەك چۆن چەندین ئیمارەتی کوردی ئیسلامی سەربەخۆ و نیمچە سەربەخۆی دروست کرد، وەك:

- رودی، لە تەبریزی ئێستا (لە ٢٣٠- تا ٦١٨ ك).
- الاری، لە ئازەربایجان (لە ٣٠٠- تا ٤٢٠ ك).
- دۆستەکیو مەڕوانی، لە دیاربەکر لە کوردستانی تورکیا (لە ٣٥٠- تا ٤٧٦ ك).
- دەوڵەتی ئەییوبی، لە میسرو شامو یەمەن (لە ٥٦٧- تا ٦٨٥ك).
- ئەردەلانی، لە ئێران (لە ٦١٧- تا ٦٨٤ ك).
- پاشانشینی کوردی، لە خراسان (لە ٦٤٣- تا ٧٨٥ ك).

بارودۆخی ئێستای کورد:

لە عێراقدا، لە دوای رووخانی سەددام حوسێن کوردەکان هەرێمی کوردستانیان پێکهێناوە، ئەوەش دوای تێکۆشانێکی دوورو درێژ، کە هەر لە سەرەتای دروست بوونی دەوڵەتی نوێی عێراقەوە لە ساڵی (١٩٢٦ز)[١٢] بەو سنوورەیەوە دەستی پێکردووە تا دەگاتە ئەمڕۆ، کە دەوڵەتی فیدراڵییە. هەرچی سەبارەت بە کوردەکانی ئێرانو تورکیاو سوریەیە، تا ئێستا تێکۆشانی کوردان هەر بەردەوامە بۆ سەلماندنی ناسنامەی کوردبوونیان، بۆ بەدیهاتنی حوکمی خۆبەڕێوەبەری فیدراڵی لەو سنوورە سیاسییەی تێیدا دەژین. بەئەنجام نەگەیشتنی مافە سیاسیو نەتەوەییەکانی گەلی کورد بۆ چەند هۆکارێك دەگەڕێنەوە لەوانە: هەڵکەوتەی شوێنی ستراتیژی کوردستانو جیۆسیاسییەکەی. بەو پێیەش کە ناوچەکە سامانێکی زۆری نەوتو

گازو رووبارو کانیو کانزاکانی تێدایە، بۆیە هەمیشە بۆتە جێی چاوتێبڕینی داگیرکاران‌و دەستیان بەسەر سامانەکەیاندا گرتووەو خەڵکی خاوەن زەویو خاکیشیان لە هەژاریو دواکەوتوویی هێشتۆتەوە. ئەمەش بۆتە هۆی دابڕانی گەلی کورد لە براکانی خۆی لە وڵاتانی دیکە. بەمەش گوتاری سەرۆکە کوردەکان بەبێ یەکێتییەکی نێوانیان، وەدەستهێنانی مافە نەتەوەیی و نیشتمانییەکانیانی وە دژوار خستووە.

بەڵام بارودۆخی ئەمڕۆ جیایە لەگەڵ پێشان، ئێستا تێکۆشانی کوردان بۆ بەدیهێنانی مافە نیشتمانییەکان بەردەوامی هەیە، هەرچەندە کە بە سستییش بێ.

۱۱- حەسن کیف ئێستا دەکەوێتە پارێزگای باتمان لە کوردستانی تورکیا. ئەو ناوچەیە لەژێر هەڕەشەی نقوومبوونە لەژێر ئاو، بەهۆی دروست کردنی بەنداوەکانەوە لەلایەن حکومەتی تورکیا، وەك بەنداوی iiisu.

۱۲- مێژووی دروست بوونی دەوڵەتی ئێستای عێراق بۆ ساڵی (۱۹۲۱ز) دەگەڕێتەوە. بەڵام تورکیا داوای ویلایەتی موسڵی (کوردستانی باشوور) دەکردەوە، کە بە کێشەی موسڵ ناسراوە، تا ئەوکاتەی کە تورکیا لە ساڵی (۱۹۲٦ز) بۆ عێراق دەستبەرداری بوو، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (مشكلة الموصل) لە نووسینی (فاضل حسين).

بەشی یەکەم

پەیوەندی کوردی - فیرعەونی
لە سەردەمی فیرعەونییەکان

پەیوەندی فیرعەونی - میتانی:

کۆنترین پەیوەندیی مێژوویی لە نێوان کوردو میسرییەکان تۆمار کرابێت دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شازدەی پێش زایین، لە ژێر ڕۆشنایی ڕووداوەکانی نێوان فیرعەونیو مەملەکەتی میتانی، کە باپیرانی گەلی کورد لە دەوروبەری ساڵی (١٥٠٠ پ.ز) دایانمەزراندووە و پایتەختەکەی "واشوکانی"، بووە لەسەر ڕووباری خابوور لە هەرێمی کوردستانی عێراقی ئێستا. دەسەڵاتی ئەو میرنشینە تا هەموو خاکی کوردستان درێژ بۆتەوە. میسریەکانیش بە "نهارین" ناویان بردوون. ئەو میرنشینەی میتانی لەسەر دەستی مەلیکی ئاشووری (ئاشوور ناسرپال) لە ساڵی (١٣٣٥ پ.ز) کۆتایی پێهاتووە، چونکە ئەو بە بەهێزترین هاوپەیمانی میسرییە فیرعەونیەکانی دادەنا.

(مەلیکی ئاشووری – ئاشوور ناسرپال

لە سەرەتادا (مەملەکەتی میتان)ی کوردی لەسەر دەستی تەحتەمسی یەکەم تووشی هێرش و پەلاماری داگیرکاری میسری هات، بەڵام میتانییەکان بەهۆی بەستنی هاوپەیمانێتی لەگەڵ حیسسییەکان لە کۆتایی سەدەی سێزدەی پێش زایین، توانییان لە شوێنکەوتوویی میسریەکان دەرباز بن‌و خۆیان ببنە خودان بڕیاری سەربەخۆی خۆیان.

بەڵام لە سەردەمی مەلیکی میتانی (توشرتا) لە دەوروبەری (١٣٩٠ پ.ز)، پەیوەندی فیرعەونیو کوردەکان چەسپاو جێگیر بوو. دیکۆمێنتە میسریەکان مەلیك توشرتایان بە "دۆستێکی لاگری میسر" ناوبردووە. لە نێوان ئەو مەلیکە و مەلیکەکانی میسر پەیوەندی ژنخوازی و ڕەچەڵەکی هەبووە. نامەی درێژیشی هەن لەگەڵ ئەمنحۆتبی سێیەم، کە لە ساڵی (١٣٧٥ پ.ز) دا مردووە و لەگەڵ

ئەمنحۆتبی چوارەم، کە لە (١٣٥٨پ.ن) دا مردووە.
هەندێك لەو نامە ئاڵوگۆڕکراوانە لە (تل العمارنة) لە پارێزگای (المنیا) دۆزراونەتەوە، کە بە زمانی میتانی نووسراون‌و نزیکەی شەشسەد دێڕ دەبن.
سەرچاوە مێژووییەکانی مێژوونووسانی کورد[١٣] دووپاتی دەکەنەوە، کە یەکێك لە خوشکەکانی پاشای میتانی، یەکێك بووە لە خێزانەکانی ئەمنحۆتبی سێیەم، بەپێی هەمان سەرچاوە یەکێك لە کچەکانیشی بە ناوی (نەفرتیتی) خێزانی ئەمنحۆتبی چوارەم (ئەخناتون) بووە.
لە یەکێك لەو نامانەی ئەو پاشا میتانییە، کە بۆ خوشکی خۆی (نەفرتیتی) خێزانی فیرعەونی میسر ئەمنحۆتبی چوارەم ئەخناتونی ناردووە، بەم رستە سۆزدارییانە رووی تێ دەکات و دەنووسێ: (**لەسەرەوە لە سەرچاوەی یەکەم نووسراوە نەفەرتیتی کچی پاشای میتانی بووە، بەڵام لەو نامە دۆزراوەی پاشای میتانی کە ناردوویەتی بۆ خوشکەکەی (نەفەرتیتی) دەردەکەوێ کە خوشکی بووە؟!**- و):
" بۆ پاشای گەورە، پاشای میسر، برا و زاواکەم کە خۆشیدەوێم و خۆشمدەوێ، هیوادارم کە لە دۆخێکی باش دابیت، هەروەها ماڵ و خوشکەکەم و تەواوی خێزانەکانت، منداڵەکانت، سوارییەکانت، ئەسپەکان و سوپاکەت، وڵاتەکەت و سەرجەم مەملەکەتەکەت لە خۆشی دابن و ئاشتی زیاترت بەسەردا بباری"[١٤].
کەوابوو، بەپێی سەرچاوە کوردییەکان، مەلیکە نەفرتیتی میتانییە، واتە کوردی رەسەنە، بەڵام سەرچاوە میسرییەکان وایدەبینن کە هێشتا ئەو بابەتە جێی مشتومڕو گفتوگۆیە، مامۆستا (د. محمد جمال الدین مختار) کە لە پێشدا

سەرۆکی دەستەی شوێنەواری میسریی بوو، دەڵێت " تا ئێستا مەسەلەی نەفرتیتی جێی گفتوگۆو مشتومڕی توێژەرە تایبەتمەندەکانە، چونکە لە هیچ نووسراوێکدا ناوی باوکی نەهاتووە، هەندێکیش پێیانوایە ئەو سەر بە خێزانێکی بیانی بووبێ، لەو خێزانانەی لە سەردەمی ئەمنحۆتبی سێیەم کە دیوەخانی پاشایان پڕ کردبوو، دواتر ناوێکی میسریی بۆ خۆی داناوە، وەك ئەوەی کە ئەوکات نەریت بووە". ناوبراو زیاتری دەخاتە سەر و دەنووسێ "خودان ئەو بیروڕایانە لەنێو خۆیاندا جیاوازن، هەیە بنەچەکەی بە میتانی دادەنێ و هەشە بە جۆرێکی دیکەی دەبینێ"[١٥].

بنەچەکەی ڕەسەنی نەفرتیتی هەرچییەك بێت، ڕایەك هەیە کە ئەو ئەدەنە پاڵ بیانییە نامیسرییەکان، با ئەوە بۆ مێژوو جێبێڵین تا یەکلایی بکاتەوە، بەڵام گومانی تێدا نییە ئەو یەکێکە لە گەورەترین مەلیکەی میسر، خێزانی ئەخناتونی گەورە بووەو پاڵپشتیشی بووە لە کاروانی یەکگرتندا.

ئەوەی لای ئێمە گرنگە، پەیوەندی نێوان میسری فیرعەونی و گەلی کوردە. ئەوەی کە شکی تێدا نییە ئەوەیە کە دیوەخانی فیرعەون، –وەك ئەوەی کە مێژوونووسە میسری و کوردەکان دووپاتی دەکەنەوە– جمەی هاتووە لە خاتوونە کوردەکان، کە خاتوونی کۆشکی فیرعەونی بوونە لە چەرخی هەژدەمین خێزان لە دەوڵەتی نوێی میسر.[١٦] هەروەك چۆن دیوەخانی میسری، تیپی مۆسیقاو خزمەتگوزاری بەکاردەهێنان بۆ پتەوکردنی پەیوەندی نێوان هەردوو وڵاتەکە.[١٧]

(نامەکانی تل العمارنە)

نامەکانی (تل العمارنة) ئەوە روون ئەکەنەوە، کە دەسەڵاتی میسریی بۆ ناوچەکانی ژێر قەڵەمڕەوی میتانییەکان درێژ دەبووەوە، هێزەکانی "خیتا" لە سەردەمی مەلیکەکەیان "شوبیولیوما" هەڵسان بە

هێرش کردنە سەر ئەو ناوچانە و لە چەرخی ئەمنحۆتبی سێیەم دەستیان بەسەردا گرت، بەڵام کاتێك ئەمنحۆتبی چوارەم "ئەخناتون" دەسەلاتی گرتە دەست، شوبیولیوما، بەبۆنەی دانیشتنی ئەخناتون لە دوای باوکی لەسەر عەرشی میسر، نامەیەکی دۆستانەی دبلۆماسی بۆ نارد و پیرۆزبایی خۆی پێڕاگەیاند[١٨].

نامەکانی (تل العمارنة) ئەوەیان بەدەرخستووە، کە هەریەکە لەفەرمانڕەوا ناوخۆییەکانی وەك سوریە و وڵاتی شام لە ناوچەی دەسەلاتداری میسری، داوای پارێزگاری و کۆمەکیان لە میسر کردووە، بۆ رووبەڕووبوونەوەی چاوچنۆکی حیسسییەکان و پەلوپۆ هاوێشتنیان، کە ئەوکات دەوڵەتی حیسسییەکان وەك دەوڵەتێکی تازەی گەشەسەندوو دەرکەوتبوو[١٩].

بەڵگەنامەکانی (تل العمارنة) بە گرنگترین سەرچاوە دادەنرێن، کە زانیاری گرنگ دەربارەی میتانییەکان لە ماوەی ناوەڕاستی سەدەی (پازدەمی پ.ز) لەخۆ دەگرێت. لەو بەڵگەنامانەدا هەوەڵ دەسپێشخەرییەکانی پەیوەندی دبلۆماسی نێوان ئەوانو فیرعەون تەحتەمسی سێیەم روون دەبێتەوە، کە بە زەبر و زۆری گەیشتبوە ئاسیا. سەرکردایەتی هێرشێکیشی کرد بۆ سەر مەملەکەتی قادش لە ساڵی (١٤٧ پ.ز)، هەروەك چۆن رواڵەتی پەیوەندیی میسری– کوردی لەو نامە ئالوگۆڕکراوانەی نێوان مەلیەکەکانی میتانی و فیرعەونە میسریەکانی هەژدەمین خێزان بەدەر دەکەوێ، بە تایبەتی دوای هاوسەرگیری، لانی کەم بۆ سێ پشت لە نەوەکانیان، تا لەناوچوونی ئیمپراتۆریەتی میتانی لەسەر دەستی مەلیك (شوبیولیوما)ی حیسسی. ئەو نزیکبوونەوەو خزمایەتییە لە بەڵگەنامەکانی (تل العمارنة) دووپات کراوەتەوە، کە یەکەم هەڵکۆڵینی لە ساڵی (١٨٨٧ ز) بۆ ئەنجام درا و یارمەتی مێژوونووسانی دا بۆ راستکردنەوەی زۆر لایەنی گرنگ لە رووداوەکانی پەیوەست بە مێژووی جیهانی کۆن.

مەسەلەکە هەر لەوەدا کورت نەبۆتەوە کە لە بەڵگەنامەکانی (تل العمارنة) دا هاتووە، بەڵکو لە چەندین نووسینی بزماری کە لەسەر قوڕ هەڵکۆڵدراون و لە ناوەڕاستی هەزارەی دووەمی پێش زایین ئالوگۆڕ کراون، ئاماژەیان بۆ کراوە. وشەکان گوزارشتیان لە پەیوەندی توند و تۆڵ کردووە، کە لە نێوان میتانی و فیرعەونەکانی خێزانی هەژدەمین لە دەوڵەتی نوێدا لە ئارا دابووە، بە تایبەتی لە نێوان مەلیك شونتارنای کوڕی ئارتاتامای هاوچەرخی تەحتەمسی چوارەم و ئەمنحۆتبی سێیەمی کوڕی، کە لە دایکە میتانییەکە (جیلۆ حیپا)ی ناسراو بە (مۆت ئۆوم ئۆیا) لە دایك بووە. بە گوتەی فیلیپ فاند نیبرج[٢٠]، لەگەڵ هاتنی ئەو بۆ ئەو وڵاتە، هەندێك دابونەریتی ئایینی لەگەڵ خۆی هێناوەتە میسر. گرنگترین ئارەزووی مەلیکی حیسسی (شوبیولیوما) لە نێوان سالانی (١٣٤٠پ.ز–١٣٨٠پ.ن) بریتی بووە لە لەناوبردنی میرنشینی میتانی، چونکە ئەوەیانی بە بەهێزترین هاوپەیمانی میسر دەزانی لە ئاسیادا، هەروەها بە بەرپرسیاری دەزانی لەو بارودۆخە نالەبارەی بەسەر وڵاتەکەیدا هاتبوو، بۆیە هاتە ناو (واشوکانی) پایتەخت و شوێنەوار و بیناسازییەکانی خاپوور کرد. لێرەوە نهێنی رووخانی خێرای مەملەکەتی میتانیمان بۆ روون دەبێتەوە.

دۆزینەوەی پەیکەری فیرعەونی میسری "توت عنخ ئامون" لە دهۆك، لە کوردستانی عێراق:

(توت عنخ ئامون)

وەك بەرجەستەبوونێك لە پەیوەندی نێوان فیرعەون– کورد، ئاژانسی دەنگوباسی کوردستان "ئاکانیوز" لە سەرەتای سالی ٢٠٠٩ ز لە زاری (حسن احمد)ی بەڕێوەبەری دەستەی شوێنەواری شاری دهۆك لە کوردستانی عێراق گواستییەوە، کە گوتی: "

پەیکەرێکی بچووکی فیرعەونی میسری "توت عنخ ئامون" کە یەکێکە لە فیرعەونەکانی خێزانی هەژدەهەم، لەنێوان ساڵەکانی (١٣٢٤– ١٢٣٣پ.ز) دەستی پێکردووە، لە نزیك قەڵای فیرعەون لە گەلی دهۆك دۆزراوەتەوە".

ئاماژەشی بۆ ئەوە کردووە " زانیارییە مێژوویـیەکان دەریدەخەن کە پەیوەندی سیاسیو خێزانی لە نێوان دەوڵەتی میتانیو فیرعەونەکانی میسر دا هەبووە، لە ڕێی ئەو پەیوەندییانەشەوە نەریتە ئاینییەکانی کوردستان گواستراونەتەوە بۆ میسر، تا بۆتە هۆی ئەوەی کە فیرعەون ئەخناتونی هاوسەری مەلیکە نەفرتیتی هان بدات بۆ پاداشت کردنی پاشای میتانییەکان لەپێناو بڵاوکردنەوەی ئەو نەریتانە. هەروەها دەڵێت:"دۆزینەوەی ئەو پەیکەرە ئەوەمان بۆ روون ئەکاتەوە کە ناوی قەڵای فیرعەون لە دهۆك لەخۆڕا نەهاتووە، بەڵکو حەقیقەتێکی مێژوویی هەبووەو ئاماژەیەکە بۆ سەردەمێکی درەوشاوە لە مێژووی کورد، ئەمەش وا دەکات کە پەیوەندییەك لە بواری توێژینەوەی شوێنەوار لە نێوان هەرێمی کوردستان و کۆماری میسری عەرەبی دروست ببێ[٢١]. (د. زاهي حواس)، وەزیری پێشووی دەوڵەت بۆ کاروباری شوێنەواری میسری ئەوەی ڕاگەیاندووە، کە دۆزینەوەی پەیکەری توت عنخ ئامون لە کوردستانی عێراق شتێکی سروشتییە، بەو پێیەی کە ئیمپراتۆریەتی میسری بەر لە (٣٠٠٠ ساڵ) فەرمانڕەوا بووە بەسەر تەواوی ناوچەکانی سوریەو فەلەستین و عێراق.

حەوواس ئەوەش روون ئەکاتەوە کە ئەو دۆزینەوەیە کتوپڕ و لەناکاو نەبووە، چونکە سەرکردەی سەربازی (حور محب) چەندین هەڵمەتو هێرشی بردوونەتە سەر خۆرهەڵات، دووریش نییە کە ئەو پەیکەرە لە سەروەختی ئەو هێرشانە گواسترابێتەوە بۆ ئەو ناوچەیە. ئاماژەش بۆ ئەوە ئەکات، کە چەندین شوێنەواری میسری لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتدا دۆزراونەتەوە[٢٢].

- محەمەد عەلی عەونی لە وەرگێڕانی کتێبی (خلاصة تاريخ الكرد والكردستان)ی محەمەدئەمین زەکی، ل ٩٧.

١٤- فيليب حتي: تاريخ سوريا و لبنان وفلسطين، بيروت دار الثقافة ١٩٥١ ل١٦٢–١٦٣. محەمەدەمین زەکی، سەرچاوە پێشوو، ل ٩٧.

١٥- د. محەمەد جەمالەددین موختار لە پێشەکیەکەی بۆ کتێبی (نفرتيتي الجميلة)ی نووسەر جولیل سامسون ل ١٢–١٣.

١٦- د.جمال رشيد: ضهور الكرد في التاريخ،ج٣، ص١٩٢–١٩٣.

١٧- دیدار لەگەڵ ا. محمود الحلوجي، جێگری بەڕێوەبەری مۆزەخانەی مسرى، ڕۆژی (٢١ی تەمموزی ٢٠١١ز).

١٨- مختار ئەلسیوفی، لە پێشەکیەکەی بۆ کتێبی (نفرتيتي الجميلة)ی جولیا سامسون، کە وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی. ل ل ٢٨–٢٩.

١٩- جولیا سامسون: نفرتيتي الجميلة،.....ل١٦٩.

٢٠- د. جمال رشيد: ظهور الكرد.... ج١، ل ل ٢٥٤–٢٦١.

٢٢–http://www.iraqhurr.org/content/article/1681769.htm.

٢٢- http://www.toutankharton.com/montada/viewtopic.php?d=331.

کورد لە میسر، بەر لە دەوڵەتی ئەییوبی

یەکەم:

سەردەمی پێش ئیسلام

سەردەمی یۆنانی

سەردەمی ڕۆمانی

هاتنی مەسیحییەت بۆ میسر

دووەم:

هاتنی کورد بۆ ناو ئیسلام

سێیەم:

بوونی کورد لە میسر، بەر لە دەوڵەتی ئەییوبی

یەکەم:

سەردەمی پێش ئیسلام: میسر لە مێژووی خۆیدا ماوەیەك بە تاریكیدا رەت بووە، كاتێك كە فیرعەونەكانیان لەناو بردوون. دوای ئەوە چەندین دەوڵەت و ئیمپراتۆریەت یەك لەدوای یەك داگیریان كردووە، وەك : فارسەكان، یۆنانییەكان، بەتلیمۆنەكان (**چاخی بەتلیمۆنی چاخی ئەسكەندەری مەكەدۆنییە لە میسر، بەڵام لە دوای مردنی ئەسكەندەر و لەبەر نەبوونی میراتگر، ئیمپراتۆریەتەكەی لەنێوان سەركردەكانی سوپا دابەش كرا، میسریش وەبەر بەتلیمۆسی یەكەم كەوت. بەتلیمۆنەكان نزیكەی سێ سەد ساڵ حوكمی میسریان كرد، لە بەتلیمۆسی یەكەمەوە تا كلیۆپاترای دوا مەلیكەیانو بەتلیمۆسی پازدەهەمی كوڕی– سایتی ویكیپیدیا–و**)، رۆمانییەكان و چەندانی تر. لەو سەردەمانەدا گەلی میسری جۆرەها شێوازی لە ستەمو دڵڕەقیو زۆرداریدا دیت.

سەردەمی یۆنانی ئەغریقی: دوای سەركەوتنی ئەسكەندەری مەكدۆنی لە وەدەرنانی فارسەكان لە میسر لە ساڵی (٣٣٢پ.ز) كە داگیركارییەكەیان نزیكەی (١٢٠ ساڵی)خایاند، میسر كەوتە ژێر نیری داگیركاری یۆنانی. بەمشێوەیە میسر لەدەست داگیركارێكەوە كەوتە دەست داگیركارێكی تازەوە. هەرچەندە هەندێك توێژەر دەڵێن ئەسكەندەر بۆ وەدەرنانی فارسەكان داوای هاوكاری لە گرووپێكی دەریاوانی میسری و گرووپگەلی دۆزەرەوەی میسری[٢٣] كردووە، بەڵام هیچ ئاماژەیەكمان چنگ نەكەوتووە بۆ بوونی كورد لەناو میسر لەو كاتدا، یان پەیوەندییەك كە لەنێوان میرنشینە كوردەكان و دەسەڵاتداری یۆنانی حوكمڕان بەسەر میسردا هەبووبێ. لە ساڵی (٣٣٠ پ.ز) میسر كەوتە ژێر حوكمی بەتالیماو پازدە پاشای بەتالیما حوكمی میسریان كردووە، حوكمی ئەو دەوڵەتە بەردەوام بووە تا رۆژگارێك كە كزیو رووخانی تێكەوتووە و رۆمانەكان لە ساڵی (٣٠پ.ز) لەناویان بردووە[٢٤].

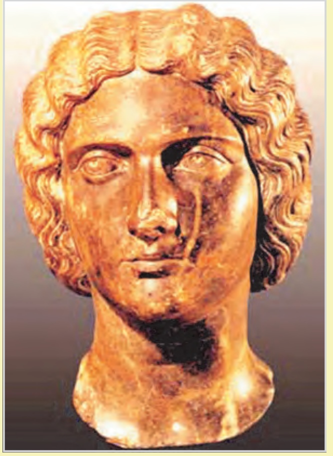
(ئەسکەندەری مەکدۆنی)

سەردەمی رۆمانی : رۆمانەکان لە ساڵی (٣٠پ.ز) میسریان داگیرکرد، بۆیە میسر نەك هەر بوو بە یەکێك لە ویلایەتەکانی دەوڵەتی رۆمانی، بەڵکو بوو بە گرنگترین ویلایەتی، ئەویش بەهۆی گرنگی ئابوورییە مەزنەکەیەوە. بۆیە ئەوکات میسر بە "سەبەتەی خۆراکی دەوڵەتی رۆمانی" ناسرا، ئەویش بەهۆی بەرهەمهێنانی زۆری دانەوێڵەوەوە. ئەسکەندەرییەش کە پایتەختی میسر بوو، بوو بە دووەم گرنگترین و گەورەترین شارەکانی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی لە دوای شاری رۆما[٢٥]. رۆمانییەکان لە میسردا دوورەپەرێز و لاتەریك بوون لە گەلی میسری، ئەوان میسریەکانیان بە کۆیلە دەزانی، پێیانوابوو کە کاری میسریەکان خزمەتکردنی ئەو رۆمانیانەیە کە حوکمیان بەسەردا دەکردن، ئەرکیش بوو لەسەریان کە جگە لەو بنەمایە هیچ هەڵسوکەوتی دیکە نەنوێنن. بۆیە جێی سەرسوڕمانی نییە کە ئەو میسریانە کاردانەوەی ئەرێنییان هەبێ بەرامبەر بە فتوحاتی ئیسلامی، بە سەرکردایەتی عومرو کوڕی عاس.

هاتنی مەسیحییەت بۆ میسر: لەسەردەمی حوکمی رۆمانیەکان لە میسر، بە تایبەتی لە سەردەمی "نیرۆن" لە ساڵی (٥١ ز)، کاتێك قەشە مارکۆسی ئینجیلی (کە قوتابی پەترۆسی نێردراو بووە) بۆ ئەسکەندەرییە، یەکەم کلێسای لە میسر و سەراپای ئەفریقیا دروست کرد، ئەوکات مەسیحییەت لە نیوەی یەکەمی سەدەی یەکەمی زایینی لە نێوان رۆڵەکانی گەلی میسری بڵاوبووەوە. بەڵام میسرییە مەسیحییەکان رووبەڕووی دژواری بوونەوە، بەهۆی بەگژداچوونەوەی دەسەڵاتدارانی رۆمانی بۆ ئەو ئایینە، بە تایبەتی لە سەردەمی حوکمی ئیمپراتۆر دقلدیانۆس، تا ساڵی (٣٢٤ز) کاتێك کە ئیمپراتۆر

قستەنتین هاتە سەر حوکم، ئەو ئایینی مەسیحی کردە ئایینی فەرمی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی و بارودۆخەکە هەر بەم شێوەیە مایەوە تا هاتنی فتوحاتی ئیسلامی بۆ میسر[٢٦].

دووەم:

هاتنی کورد بۆ ناو ئیسلام: ئایینی فەرمی گەلی کورد بەر لە هاتنی ئیسلام بریتی بوو لە ئایینی "زەردەشتی"[٢٧]، کە لەنێو گەلانی ئاریدا بڵاوبوو، وە بە ئایینی نیشتمانی خۆیان دادەنا[٢٨].

هەندێك لە گەورە مێژوونووسانی وەك (البلازري، الواقدي، ابن الاثیر) دەڵێن: کورد خۆبەخشانە و بە خواستی خۆی ئیسلام بووە، ئەوان بە ئاشتی پێشوازییان لە ئیسلام کردووە نەك بە شەڕ. ئایینی ئیسلامی لەسەر دەستی هەردوو هاوەڵ (خالد بن ولید و عیاض بن غنم) لە سەردەمی خەلیفە عومەری کوڕی خەتاب (ر) گەیشتە سەراپای کوردستان.

هاتنی کورد بۆ ناو ئیسلام هێزو گوڕێکی تازەی پێ بەخشی، بەتایبەتی لە کاتی فتوحاتی ئیسلامی. چونکە زانرابوو کە پیاوانی کورد ئازا و بەهێزن، لە بواری جەنگدا خاون هەیبەت و شکۆن، ئەو خەسڵەتانە زمانی جیاکەرەوە بوون لە زۆربەی ئەو شەڕانەی سوپای ئیسلام بەرامبەر بە دوژمنەکانی. زۆرێك لەو جەنگاوەرە کوردانە خاك و زێدی خۆیان بەجێهێشت و لە باکوور و باشوور و رۆژهەڵات و رۆژئاوا بەشدارییان لە فتوحاتی ئیسلامی کرد، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە بە شێوەیەکی بەربڵاو بەناو چەندین ویلایەتدا بڵاوبوونەتەوە.

بەهەرحاڵ، کورد لە تێکۆشان نەکەوت و چرووکییان بە بەنرخترین شتیان نەکرد بۆ پشتگیری و کۆمەکی شارستانیەتی ئیسلامی و عەرەبی. تا دواتر رەنگی دایەوە لەو سەردەمەی کە بە سەردەمی زێڕینی کورد ناسراوە لە سەدەکانی ناوەڕاست، کە سەردەمی سوڵتان سەلاحەددینی ئەیوبی، دامەزرێنەری دەوڵەتی ئەییوبی کوردییە، کە لە باکوورەوە لە باشووری

قەفقاسەوە درێژ دەبووەوە تا سەنعای یەمەن لە باشوور، لە رۆژهەڵاتەوە لە قووڵایی دجلە تا تەرابلس لە رۆژئاوا[29]. ئەویش دوای سەرکەوتنیان لە وەدەرنانی خاچپەرستان لە زێدی ئیسلام و رزگارکردنی شوێنە پیرۆزەکانی ئیسلام لە دەستی چەپەڵیان.

سێیەم:

بوونی کورد لە میسر، بەر لە دەوڵەتی ئەییوبی: بوونی کورد لە میسر بەر لە دەوڵەتی ئەییوبی، هەرگیز وەك سەردەمی دەوڵەتی ئەییوبی نەبوو، لەگەڵ هەندێش کورد بە شێوەیەکی تایبەتی رۆڵی گرنگی لە مێژووی میسر و لە مێژووی ئیسلامدا هەبووە. لە سەردەمی فاتمیەکان، (عادل بن السلار) کە کوردێکی رەسەن بووە، وەزیری خەلیفە "الظافر بامر الله الفاطمي" بووە،

وەزیر عادل بەرگری لە وڵاتە ئیسلامییەکاندا کردووە دژ بە خاچپەرستان و هەمیشە بەرەو روویان وەستاوەتەوە، خاوەنی کتێبی (العلاقات السياسية بين الدولة الايوبية والامبراطورية الرومانية المقدسة) دەربارەی عادل دەڵێ: ئەو هەموو شەش مانگ جارێك هەڵمەتێکی سەربازی دەنارده سەر شاری عەسقەلان٣٠، بۆ بەرپەرچدانەوەی خاچپەرستان و بەرگری کردن لە شوێنە پیرۆزەکان، بەڵگەش بۆ ئەمە ئەو هەڵمەتانەی ساڵی (٥٤٧ك/ ١١٥٢ز) دژ بە

خاچپەرستانە. دوای مردنی (کوڕی سالار) بارودۆخەکە گەڕاوەتەوە سەر دۆخی یەکەمجار. ئیدی بارودۆخەکە بەم شێوەیە ماوەتەوە تا هاتنی سەلاحەددینی ئەییوبی و سەرلەنوێ جیهاد دژ بە خاچپەرستان دەستی پێکردۆتەوە[٣١].

٢٣- عمر الاسكندري: الميجر ا.ج، سفد ج: تاريخ مصر الى الفتح العثماني، چاپی چوارەم، دارلمەعارف، قاهیرە، (١٩٢٠ز)، ل ٩٨-٩٩.

٢٤- سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٥.

٢٥- د. مصطفى العبادي: الامبراطورية الرومانية "النظام الامبراطوري ومصر الرومانية". دارالعرفة الجامعية. قاهرە، ل ١٠٩، ١٥٧، ١٥٨.

٢٦- اسكندر صيفي: المنارة التاريخية في مصر الوثنية والمسيحية، المطبعة العصرية، قاهره، ل٦٥.

٢٧- د. بله ج شيركوه: القضية الكردية "ماضي الكرد وحاضرهم"، قاهره (١٩٣٠ز)، ل ٦.

٢٨- تا ئێستاش ئەو ئایینە لەنێو هەندێك لە ئارییەکان هەر ماوە.

٢٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٧.

٣٠- ئێستا دەکەوێتە نێو سنووری خاکی ئوردن.

٣١- د. عادل عبدالحافظ حمزة: العلاقات السياسية بين الدولة الايو والامبراطورية الرومانية المقدسة. المطبعة والناشر، الهيئة المصرية العامة للكتاب ٢٠٠١م، ص ٦٦.

سێیەم:

کورد لە میسر لە سەردەمی ئەیيوبی

یەکەم: هاتنی یەکەمجاری کورد بۆ میسر

دووەم: هاتنی دووەمجاری کورد بۆ میسر

سێیەم: هاتنی سێیەمجاری کورد بۆ میسر

چوارەم: سەلاحەددینی ئەیيوبی کوردی و حکومەتەکەی لە میسر

پێنجەم: کورد لە سوپای سەلاحەددینی ئەیيوبی لە میسر

شەشەم: ناودارانی کورد لە میسر لە سەردەمی ئەیيوبی

حەوتەم: شوێنەواری ئەیيوبییە کوردەکان لە میسر

یەکەم: هاتنی یەکە مجاری کورد بۆ میسر لە ساڵی (٥٥٨ك/١١٦٣ز)

ئەو بزووتنەوە خاچپەرستییەی کە لە کۆتاییەکانی سەدەی (پێنجەمی کۆچی/ یازدەی زایینی) هاتبووە وڵاتانی خۆرهەڵاتی دەوڵەتی ئیسلامی، چەندین ئەنجامی گرنگی لێکەوتەوە، گرنگترینیان: گۆڕینو پێشخستنی نەخشەی سیاسی وڵاتی شامو میسر بوو. لە وڵاتی شامدا خاچپەرستان لە دوای هەڵمەتی یەکەمیان، سەرکەوتوو بوون لە دانانی چەند ئیمارەتێکی خاچپەرستی بۆ خۆیان، وەك: رەها، ئانتاکیە، تەڕابلس و مەملەکەتی بەیتولمەقدس.

هەرچی میسر بوو بارودۆخەکەی باشتر نەبوو لە وڵاتی شام، چونکە دەوڵەتی فاتمی شیعی لەلایەك بۆ لایەکی تر تێکەڵ پێکەڵی دەکرد، تا کوردەکان بە سەرکردایەتی ئەسەدەددین شێرکۆ هاتن، کە سەلاحەددینی برازاشی لەگەڵ دابوو، توانییان سەربکەون بەسەر دەوڵەتی فاتمیو بنیاتنانی دەوڵەتی ئەییوبی، دواتر لە چوارچێوەی یەکێتی ئیسلامی دەسەڵاتی خۆیان بەسەر وڵاتی شامدا سەپاند[٣٢]. بۆیە دەتوانین بڵێین، ئەو سەدەیە سەدەی خوێن رشتنی ئیسلامی عەرەبی بووە، وە سەدەی پەلکێشیی بووە بۆ خاچپەرستان لە وڵاتی موسڵمانان.

باسی ئێمە لەسەر وڵاتی شام نییە، بەڵکو باسەکە لەسەر میسرە، کە ئەوکات بەهۆی دەوڵەتی فاتمی بەدەست پیریو لاوازی خەلیفەکانیو لێکهەڵوەشانەوەی سەردەمی خەلافەتو لەدەستدانی شکۆکەی دەیناڵاند. بەڵگەش بۆ ئەمە، دەست تێوەردانی وەزیرەکان بوو لە کاروباری دەوڵەت، تەنانەت لە کاروباری خودی خەلیفەشەوە[٣٣]. وەك ئەوەی لە کاتی مردنی خەلیفە (الظافر)ی فاتمی بە کوژراوی روویدا. بۆیە وەزیر (طلائع بن زريك)ی بە رەسەن ئەرمەنی بە تاکڕەوی بەسەر کاروباری میسردا راگەیشت، چونکە خەلیفە (الفائز)ی کوڕی خەلیفە (الظافر) بە تەمەن بچووك بوو[٣٤].

بەمشێوەیە وەزیرەکان کاروباری میسریان گرتبووە دەستو چۆنیان ویستبا

وایان هەڵدەسوڕاند، بارودۆخەکە بەمشێوەیە مایەوە تا کاتێ کە مەلیك (عموري) مەلیکی مەملەکەتی بەیتولموقدسی خاچپەرستان هاتو لە ساڵی (٥٥٨ك/ ١١٦٣ز) میسری داگیرکرد، تا گەیشتە بلبیسو ئابلوقەی دا، بەڵام (ضرغام)ی وەزیری فاتمی توانی پێشی پێبگرێو ناچاری بکات بکشێتەوە.

لەو ساتەوەختەدا وەزیری دووەمی فاتمی "شاور" پەنای بردە بەر یارمەتیو بەهاناوەهاتنی (نورالدین محمود)ی بە رەسەن تورکمانی ئاتابەكو حاکمی موسڵ، تەماعی ئەوەشی وەبەرنا تا دەست بەسەر میسردا بگرێو لە دەستی خاچپەرستانی رزگار بکات. بۆیە نورەددین مەحمود لە (٥٥٩ك/ ١١٦٤ز) پەلەی کرد لە ناردنی سوپا بۆ میسر بە سەرکردایەتی ئەسەدەددین شێرکۆ[٣٥]، کە سەلاحەددینی برازایو ژمارەیەك جەنگاوەری کوردی لەگەڵ دابوو. لەو هەڵمەتەدا سەلاحەددین سەرکردایەتی دەستەی پێشەوەی دەکرد. (ابن شداد) دەڵێت: ئەسەدەددین شێرکۆ نەیدەتوانی هیچ کارو فرمانێك بەباشی ئەنجام بدات، یان دەست بۆ کاروبارێك ببات بەبێ ئەوەی پرسو راوێژ بە سەلاحەددین ئەییوبی بکات، چونکە سەلاحەددین خاوەن عەقڵێکی باشو پلاندانەرێکی پەسەندو جوان بوو[٣٦].

شێرکۆو سەلاحەددین لە ساڵی (٥٥٩ك/١١٦٤ز) لەگەڵ سوپایەك لە سەربازو سەرکردەی کورد لە هەڵمەتێکدا گەیشتنە قاهیرە، بەتایبەتی سەربازەکانی ئەسەدەددین شێرکۆ، وەك (شهاب الدين محمود الحارمی) خاڵی سەلاحەددین. لەو کاتەدا سوپاو یاریدەدەرانی (ضرغام) لێی جیابوونەوە، کە هاوپەیمانی خاچپەرستەکان بوو. بۆیە کارەکەی بە کوشتن گەیشت. "شاور"یش حکومەتەکەی گرتە دەست، بەڵام شاور پەیمانی خۆی لەگەڵ نورەددین مەحمود نەگایەندە سەرو داوای لە شێرکۆ کرد لە میسر بچێتە دەرێ، بەڵام شێرکۆ پێی گوت ئەو بەڵێنەی کە بە نوورەددین مەحمودی داوە بیگەیەنەتە جێ، بەڵام شاور وەڵامی شێرکۆی دایەوەو گوتی: "ئێوە سەربازنو بە فرمانی

نورەددین مەحمود هاتوون، لەسەرتانە تەنها فرمانەکانی بەجێ بگەیەنن و بەس، کاری لێکتێگەیشتن لەگەڵ نورەددین بۆ من بەجێ بێڵن" ، شێرکۆ بەوە بەرپەرچی دایەوە کە دەست بەسەر بلبیس و شەرقییەدا دەگرێت.

بۆیە شاور پەلەی کرد لە داواکردنی کۆمەك و یارمەتی لە خاچپەرستەکان، (عموري)یش ئەو دەرفەتەی قۆستەوەو زوو خۆی گەیاندە میسرو لە دەلتا خۆی قایم کرد، دواتر هەڵسا بە گەمارۆدانی شێرکۆ لە شەرقییە، دوای ماوەیەك لەو گەمارۆدانە، لەسەر ئەوە رێککەوتن کە هەردووکیان، واتە (عموری و شێرکۆ) لە میسر بچنە دەرێ، ئەوەش لە کۆتاییەکانی ساڵی (٥٥٩ك /١١٦٤ز) بوو[٣٧].

بەم شێوەیە ئەوە جاری یەکەم بوو کە سەرباز و سەرکردە کوردەکان بێنە میسر، لە دوای ئەو دووجارەی کە فاتمیەکان خاچپەرستانیان بە دژی برا موسڵمانەکانیان بەکار هێنا، ئەویش بە مەبەستی پارێزگاری کردن لە دەسەڵاتەکەیان، بەڵام لەم جارەیاندا تەنانەت نیمچە سەقامگیرییەکیش بۆ کورد لە میسر دروست نەبوو.

دووەم: هاتنی دووەمجاری کورد بۆ میسر لە ساڵی (٥٦٢ك/ ١١٦٦ز):

دوای سێ ساڵ لە چوونە دەرەوەی سوپای هەڵمەتبەری شێرکۆو سەلاحەددین لە میسر، خەلیفەی فاتمی (العاضد) لە ساڵی (٥٦٢ك/ ١١٦٦ز) لە بارەی ئەو جەورو ستەمەی شاوری وەزیر، کە لە میسر ئەنجامی دەدا، نامەیەکی بۆ نورەددین مەحمود ناردو سکاڵای لێکرد. داواشی لە نورەددین مەحمود کرد ئەو خۆی تێبهەڵقورتێنێ، نورەددینیش بۆ جاری دووەم سوپایەکی بە سەرکردایەتی شێرکۆو سەلاحەددین ناردە سەر میسر، کە لە (٢٠٠٠) لە باشترین لەو جەنگاوەرانە پێکهاتبوو، کە لە شەڕو کوشتاردا زۆر کارامەو شارەزا بوون. بێگومان ئەو سوپایە دوای سەختیو دژوارییەکی زۆری رێگا، گەیشتە (اطفیح)[٣٨]. لەوێشەوە توانییان بگەنە جیزە[٣٩].

بۆیه شاور بۆ جاری دووەم پەنای بردە بەر مەلیك عەموریو بۆ جاری سێیەمیش پەنای بردە بەر وەزیرە فاتمیەکان. مەلیك عەموری هەرزوو داواکەی پەسەند کردو بە پەلە خۆی گەیاندە میسرو لە ئەسکەندەرییەدا سەلاحەددینی گەمارۆدا. سەلاحەددین دژ بە خاچپەرستان بەرگری کرد، میسریەکانیش لە بەرامبەر ئەو بەرگریەدا یارمەتییان دا، تا لە کۆتاییدا شێرکۆو عەموری گەیشتنە رێککەوتنامەیەك، کە بۆ جاری دووەم لە میسر بچنە دەرەوە. بۆیە هەردوولا ئەو رێککەوتننامەیان جێبەجێ کردو لە میسر چوونە دەرەوە[٤٠].

سێیەم: هاتنی سێیەم جاری کورد بۆ میسر لە ساڵی (٥ك/١١٦٧ز):

مەلیك عەموری رێککەوتننامەکەی لەگەڵ شێرکۆ نەگەیاندە جێو دەستپێشخەری کرد لە هێرش بردنە سەر میسر، ئەویش بە بیانووی ئەوەی کە شاوری وەزیری فاتمی پەیمانی خۆی لەگەڵ خاچپەرستان نەگەیاندۆتە سەر. بۆیە هێرشی بردە سەر دەلتای نیل. لای خۆشیەوە خەلیفە (العاضد) بۆ جاری دووەم بە پەلە هانای بردەوە بەر نورەددین مەحمود، لە هەمانکاتدا شاوری وەزیر نامەیەکی بۆ نورەددین مەحمود ناردو داوای یارمەتیو بەهاناوە هاتنی لێکرد. نورەددین مەحمود هەواڵی نارد بۆ شێرکۆ کە لە دیمەشق بوو، داوای لێکرد کە ئامادە بێ بۆ بردنی سوپاکەی بۆ میسر. (٥٠٠) سەربازی تایبەتو هەڵبژاردەی کوردی لەگەڵدا هاتن، بەڵام ئەمجارە سەلاحەددین حەزی نەکرد بچێتە میسر، ئەویش بەهۆی ئەو گەمارۆیەی کە لە ئەسکەندەرییە درابوو لەلایەن مەلیك عەموری، بەڵام دواتر لە راکەی خۆی پەشیمان بووەو داواکەی سوڵتان نورەددین مەحمودی قبوڵ کردو لەگەڵ سوپاکەی بەرەو میسر بەرێکەوت[٤١].

شێرکۆو سەلاحەددینو ئەو سوپایەی کە لەگەڵیان بوو، لە بیابانی رۆژهەڵات پەڕینەوەو گەیشتنە قاهیرە. خەڵکەکە بە هاتنیان زۆر دڵخۆش بوونو بە باشترین شێوە پێشوازییان لێکردن. هەرچی مەلیك عەموری بوو بارودۆخەکەی

تێکچوو، چونکە هیچ هاوپەیمانێکی شك نەبرد لەوکاتەدا بەرگری لێ بکات. لە هەمانکاتدا سوڵتان نورەددین مەحمود لە شام فشاری خستە سەر خاچپەرستان، بۆیە عەموری لە سەرەتایساڵی (٥ك/ ١١٦٩ز) بڕیاریدا بە پەلە بەرەو فەلەستین پاشەکشێ بکات[٤٢].

سەرەتای دەرکەوتنی کورد لە میسر:

خەلیفەی فاتمی (العاضد) نامەی بۆ شێرکۆ ناردو داوای کرد. کاتێك کە چووە لای، خەلیفەی فاتمی بەرگی وەزیری کردە بەر شێرکۆو ناسناوی (المنصور)ی لێنا[٤٣]. بەم جۆرە شێرکۆ بەڕێوەبردنی دەوڵەتی میسری کەوتە ئەستۆ، کە زانیشی شاور پیلانی لە دژدا دەگێڕێ، خۆی لێ رزگار کرد، کاتێك کە لە ساڵی (٥٦٤ك/ ١١٦٩ز) بە فرمانی شێرکۆو بە دەستی سەلاحەددین کوژرا، بەلام مەرگ مۆڵەتی زۆری نەدایە شێرکۆو لە رۆژی شەممە رێکەوتی (جماد الاخر ٥٦٤هـ/ مارسی ١١٦٩ز) کۆچی دوایی کرد[٤٤].

چوارەم: سەلاحەددین ئەییوبی و حکومەتەکەی لە میسر:

لە ناو سوپای شێرکۆدا کۆمەڵێك میری کورد هەبوون، کە دوای کۆچی دوایی شێرکۆ بەتەمای حکومەت بوون، بەلام سەرچاوە نوێیەکانی رووداوەکە ئەوە دووپات دەکەنەوە کە خەلیفەی فاتمی (العاضد) دەیەویست حکومەت بدرێتە دەست سەلاحەددین، چونکە باوەڕی وابوو سەلاحەددین بەو تەمەنە بچووکەیەوە کەم ئەزموونە. پێشی وابوو کە زۆر ئاسانیش ئەبێ بۆ خەلیفە هەر کاتێ بیەوێ‌و پێویست بکات خۆی لێ دەرباز بکات[٤٥].

دامەزرێنەری دەوڵەتی ئەییوبی کوردی لە میسر:

ناوی یوسف کوڕی نەجمەددین ئەییوب کوڕی شادی کوڕی مەروانە (**مەبەست سەلاحەددینە– و**)، لە بنەچەیەکی کوردی رەسەن لە هۆزی کوردە روادییەکانە، باوکی خەڵکی گوندی "دوین" بووە، کە دەکەوێتە باکووری خۆرهەلاتی شاری هەولێر لە هەرێمی کوردستان[٤٦].

پێگەیشتنی سەلاحەددین ئەییوبی:

سەلاحەددین لە ساڵی (٥٣٢ك) لە شاری تکریت لە عێراق لەدایك بووە، ئەو شەوەی کە سەلاحەددین لەدایك بوو، باوکەکەی‌و شێرکۆی مامی تکریتیان بەجێ هێشت‌و روویان کردە عیمادەددینی زەنگی حاکمی موسڵ‌و چوونە ژێر فرمانی ئەو، کاتێکیش کە عیمادەددین زەنگی لە ساڵی (٥٣٤ك) شاری بەعلەبەگی گرت، نەجمەددین ئەییوبی باوکی سەلاحەددینی کردە حاکمی ئەوێ‌و سەلاحەددینیش یاوەری باوکی بوو[٤٧]، بۆیە سەلاحەددین بەشێکی ژیانی منداڵی خۆی لە بەعلەبەگ بردۆتە سەر، بەڵام مێژوو زیاتری لەسەر ژیانی منداڵی ئەو باس نەکردووە[٤٨].

خەسڵەتەکانی سەلاحەددین ئەییوبی:

سەلاحەددین حەزی لە دادپەروەری‌و رقیشی لە زوڵم‌و زۆری بوو، حەزی لە حوکمێك بوو کە بەپێی شەریعەتی ئیسلامی بێ، حەزی لە شوێنکەوتوویی پێغەمبەری ئیسلام‌و یارانی دەکرد، رێزیشی لە بیروڕای ئەوانی دیکە دەگرت‌و پێشی رازی دەبوو، تەنانەت ئەگەر راست‌و لەجێی خۆی بووایە جێبەجێشی دەکرد، لە هەست‌و سۆزدا نەرم‌و چاو بە فرمێسك بوو، زۆر حەزیشی لە زانست‌و کۆڕی زاناو دانایان بوو[٤٩].

لەو چاکانەی کە لێی دەگێڕنەوە ئەوەیە، کە کاتێك خودا یاریدەیدا بۆ رزگارکردنی قودس، مامەڵەیەکی زۆر باش‌و جوامێرانەی لەگەڵ دیلەکان کرد، لە بەرامبەر فدیەیەکی کەم، هەرچەندە کە رەمزییش بووایە، ئازادی کردن، بە پێچەوانەی ئەوەی کە خاچپەرستان کردبوویان کاتێك کە قودسیان گرت‌و دەستیان کرد بە کوشتارو دزی‌و تاڵانی‌و بڵاوکردنەوەی بەدڕەوشتی. ئەمەش

ئەو بەهاو شكۆیە دەردەخات، كە سەلاحەددین پێی دەناسرایەوە، ئەویش لە سایەی پەیڕەویی لە ئیسلامو سۆزو بەزەییەكەیەوە.

سەلاحەددین لە دیدگای رۆژئاواوە:

مێژوونووسی ئینگلیزی (ئەمیرۆتۆ) دەربارەی سەلاحەددین دەڵێت: " دوای هێرشی دووەمی خاچپەرستان، ماوەیەك بوو ئەوروپا بە هیچ چالاكییەكی سەربازی دژی موسڵمانان هەڵنەستابوو، لەوكاتەدا گەورەترین رووداو لە مێژووی شەڕی خاچپەرستان روویدا، ئەویش دەركەوتنی سەلاحەددینی ئەییوبی بوو. سوپاو سەربازگەی ئیسلامی گەیشتە پلەیەكی زۆر بالاّ، ئەویش بەهۆی قارەمانێكی نوێ، كە خودان كەسایەتییەكی سیاسی سەربازی بەرز بوو، كە سەردەمی جەنگی خاچپەرستان ناسیویەتی، نە تەنها لە قارەمانێتی جەنگدا، بەڵكو لە خەسڵەتە كەسییەكانی، كە هەمیشە لەنێوان ناوداران و پیاوچاكانی مێژووی جیهان لە لووتكەدا دەیهێڵێتەوە"[٥٠].

سەلاحەددین پێگەیەكی بەرزی هەیە لەلای رۆژئاواییەكان، بەڵگەش بۆ ئەمە ئەو رێزە زۆرەی پاشاو مێژوونووس و زانا رۆژئاواییەكانە بۆی. كاتێك كە ئیمپراتۆری ئەڵمانی سەردانی سوریەی كرد، چووە سەر گۆڕی سەلاحەددین و چەپكە گوڵی لەسەر داناو گوتی:" من زۆر خۆشحاڵم لەسەر خاكی ولاتێكدا وەستاوم، قارەمانێكی وەك سولتان سەلاحەددین تیایدا ژیاوە، ئەو پیاوەی كە بە ئازایەتی لە رادەبەدەرو بە جوامێریی توانی لە پیاوانی سەردەمی خۆی تێبپەڕێنێ و پایەو شكۆی لەگەڵ ئاسۆدا هاوتا بێ"[٥١].

سەردەمی فەرمانڕەوایی سەلاحەددین ئەییوبی:

كاتێك كە سەلاحەددین دوای كۆچی دوایی شێركۆ، لە سەردەمی خەلیفەی فاتمی (العاضد) فەرمانڕەوایی گرتە دەست، كردەوەكانی بوونە مایەی تووڕەیی و ناڕەزایی خەلیفە، ئەویش لەبەر ئەم هۆیانە:

نەوازش‌و راکێشانی دڵی خەڵکەکە بۆ خۆی، بەهۆی کارە چاکەکانیەوە، وەك کەمکردنەوەی باج لەسەر هاوڵاتییانی میسری.

لاگیری‌و ملکەچی مەلیکەکانی شێرکۆ بۆ سەلاحەددین، کە ژمارەیان (٥٠٠) جەنگاوەری کورد دەبوون، بە تەواوی خستنیە ژێر رکێفی خۆیەوە، بە پێچەوانەی ئەوەی کە خەلیفەی فاتمی پێشبینی دەکرد.

ناردنی کۆمەڵێك سەربازو جەنگاوەری کورد لەلایەن سوڵتان نورەددین مەحمود بۆ لای سەلاحەددین، لەناویشیاندا " توران شا– برای سەلاحەددین" کە بووە هۆی بەهێزبوونی پێگەی سەلاحەددین، ئەمەش هیچ جێی رەزامەندی (العاضد) ی خەلیفەی فاتمی نەبوو.

سەرکەوتنی سەلاحەددین لە دابڕینی هاوکاری بۆ خەلیفەی فاتمی (العاضد). بۆ نموونە: سەرکەوتوو بوو لە نەهێشتنی ئەو سەربازە سودانییانەی لایەنگیری دەوڵەتی شیعەی فاتمی بوون لە میسر.

رەزامەندی نورەددین مەحمود لەسەر داوایەکی سەلاحەددین بە ناردنی کەس‌و کارەکەی بۆ میسر، بە تایبەتی نەجمەددین ئەییوبی باوکی، خەلیفەی فاتمی ئەوەشی بە هێزو پاڵپشتی لێکدایەوە بۆ سەلاحەددین[٥٢].

بەرپەرچدانەوەی هێرشەکانی خاچپەرستان بۆ سەر میسر:

(پۆرترێتی سەرکەوتنی سەلاحەددین لە قودس)

کاتێك کە خاچپەرستان لە ساڵی (٥٦٤ك/ تشرینی یەکەمی ١١٦٩ز) بە رێی وشکانی بەرەو (دمیاط) کەوتنە رێ، سەلاحەددین بەو هاتنەی زانی‌و هەستا بە قایم کردنی بلبیس و قاهیرەو ئەسکەندرییەو مەڵبەندەکانی

دیکەی پێشەوە، چونکە باوەڕی وابوو هێرشی خاچپەرستەکان راستەوخۆ بەرەو قاهیرە دێت. بەڵام ئاراستەکە بەرەو دمیات بوو. ئەم حاڵەتە لە چەنگی سەلاحەددیندا دەرنەچوو، بەڵکو توانای مامەڵەکردنی لەگەڵ ئەو گۆڕانکارییە کتوپڕەی هێرشەکەیانی بۆ دەرکەوت، بۆیە هەواڵی بۆ نورەددین مەحمود نارد و داوای کۆمەکی لێ کرد، ئەویش سەرباز دوای سەربازی بۆ بەڕێ کرد، بە تایبەتی سەربازە کوردەکان، پشت پێبەستنی زەنگییەکانیش بە پلەی سەرەکی لە سوپاکەیاندا لەسەر کوردەکان بوو[٥٣].

سەربازە کوردەکان رۆڵێکی گەورەیان دیت لە بەرگریکردن لە دمیات، هەندێکیشیان رۆڵی سەرکردایەتییان هەبوو لە شەڕەکەدا، وەك تەقییەددین عومەر (برازای سەلاحەددین)و شهابەددین مەحمود حارمی (خاڵی سەلاحەددین)، کە زۆرێك لە سەربازی کوردیشیان لەگەڵ دابوو، توانییان بگەنە دمیاتو بچنە ناوی. سەلاحەددینیش یارمەتیو کۆمەکی سەربازیی گەیاندنیو توانییان لە شکاندنی گەمارۆی سەر دمیات سەرکەوتوو بن. لەو ئانو ساتە مەلیك عەموری پێی زانی کە نورەددین مەحمود هێرشی بردۆتە سەر وڵاتی شام، بۆیە مەلیك عەموری بە پەلە گەڕایەوە قودس، بۆ پارێزگاری لە کەلوپولەکانی خاچپەرستان[٥٤].

پێنجەم: کورد لە سوپای سەلاحەددین لە میسر:

سەلاحەددین لە کاروباری سیاسیو جەنگی، بە شێوەیەکی بنەڕەتی پشتی بە سوپاکەی دەبەست، هێزی سەلاحەددینیش لە هێزی سوپاکەی دابوو، سوپاکەی ئەو لە خەڵکی نامۆو بیانی پێکنەهاتبوو، وەك سوپاکەی فاتمییەکان، بەڵکو سوپاکەی سەلاحەددین لە سەربازانی رێکوپێكو رێکخراو (نیزامی) پێکهاتبوو، بناغەی سوپاکەشی کورد بوون. ئێمە لە رێی چەند توێژینەوەیەکی زانستی، سوپای کوردانمان لە میسردا ناسی (**ئێمە واتە نووسەرانی کتێبەکە—و**).

لەسەرەتای حوکمی سەلاحەددین لە ساڵی (٥٦٧ك/ ١١٧١ز) سەرژمێری کوردان لەناو سوپای سەلاحەددین (١٧٤ تولب) بووە (تولب یەکەی سەربازی بووە)، کە (١٤ هەزار) جەنگاوەریان هەبووە. لە ساڵی (٥٧٧ك/ ١١٨١ز) سەرژمێری کوردان لە سوپای سەلاحەددین (٨٦٤٠) جەنگاوەر بووە بە تەواوی کەلوپەلەکانیانەوە[٥٥]، لە ناویاندا (١١١) میری کوردو (٦٩٧٦ طواشي)[٥٦] و (١١٥٣ قراغلام)[٥٧]. بەو سوپایەوە بوو کە سەلاحەددین توانی لە شەڕی حەتین سەرکەوتن بەدەست بێنێ[٥٨].

تۆرەمەی کوردان لەناو سوپاکەی سەلاحەددین لە رووی قەبارەو چەکەوە لە هەموو تۆرەمەکانی تر گەورەتر بوو، سەلاحەددینیش دەیەویست زۆرینەی هەرەزۆری سەربازانی سوپاکەی لە تۆرەمەکەی خۆی، واتە (کورد) بن، چونکە دەیزانی رادەدەی ئازایەتیو دڵسۆزییەکەیان لە شەڕداو سنگفراوانییان لە کاتی بەرگری لە وڵاتی ئیسلام چەندە. ئەمەش زۆرینەی کورد لە سوپاکەی ئەییوبیدا دەردەخات.

چەندین بەڵگەش لەبەردەستن بۆ سەلماندنی پشتپێبەستنی سەلاحەددینی ئەییوبی بە تۆرەمەو رەگەزی کوردی لەناو سوپاکەیو لەشەڕ دژ بە خاچپەرستان. (ابن شداد) کە خاوەنی کتێبی (النوادر السلطانیة) یە، دیار دەکات کە "سەلاحەددین لە کاتی گەمارۆدانی یافا لە ساڵی (٥٨٨ك) داوای سوپای ئیسلامی کردووە لە میسر، زۆربەی ئەو جەنگاوەرە موسڵمانانەش کە گەیشتوونەتە لای لە تۆرەمەی کورد بوونە، لەناو ئەو سوپایەی لە میسردا گەیشتوونەتە لای، مەجیدەددین هلدریو سەیفەددین یازکچی کوردییان لەگەڵ دابووە، لە گەڵیشیاندا دەستەی ئەسەدی کوردی هەبوونە، کە بریتی بوونە لە سەربازەکانی ئەسەدەددین شێرکۆی مامی". هەروەها ئیبن شەدداد دەڵێت : "ئەو سەربازانەی بەر لە هەموویان گەیشتنە لای سەلاحەددین، بریتی بوون لە سەربازانی کوردی موسڵ"[٥٩].

ئـــيـــبن شـــەدداد بـەڵـگـەیـەکـی دی دێنێتەوە لەسەر باوەڕ بـوونو پشـتـقـایمـی سـەڵاحـەددیـن بـە سەربـازە کوردەکـانو دەڵێـت: "کـاتـێك کـە سەڵاحەددین بە (رملە) دا ڕۆیشت، فرمانی بـە سەربازەکانی کرد کـە

(پۆرترێتی جەنگی حەتتین)

بۆ وڵاتەکانیـان بـگـەڕێـنـەوە، ئـەو سـەربـازانـەی بـەر لـە هـەمـووان گـەڕانـەوە وڵاتەکانیان سەربازانی هەولێر بوون، دوای ئەوانیش سەربازانی موسڵو سنـجـار بوونو هەموو ئەو سەربازانەش کورد بوون"[٦٠].

کاتێك سەڵاحەددین ئامادەکاری دەکرد بـۆ گـەڕانـدنـەوەی قـودس لـە دەسـتـی خاچپەرستان، سەربازگەی خۆی لە دیمەشق دامەزراند، کاروبارەکانی خـۆیشـی لە میسر دایە دەست مەلیك عادلی برای. ئەو بۆیە سەربازگـەکـەی لـە دیمـەشق دانا تا لە دوژمنەکەی نزیك بێت. ئەوەش یەکێك بوو لە تایبەتمەندییەکانی ئەو. وەك لێی زانراوە ئەو دەیەویست بۆ خۆی ئاگاداری بارودۆخی دژمەنەکەی بێت. لە دیمەشقیشدا ریزەکانی سوپاکەیو جموجۆڵیـانـی لـە مـیـسـرو حـەلـەب، لـە جەزیرەو دیاربەکر لە کوردستانی تورکیا ڕێکدەخستەوە. کاتێـکـیـش کـە زانـی ریزی هێزەکانو ئامادەکارییەکانی تـەواو بـووە، لـە (٥٨٣ك/ مـارسـی١١٨٧ز) دیمەشقی بەرەو (کرك) بەجێ هێـشـتو چـووە نـاویو رووی کـردە (شـوبـك)ی هاوسێیو ئەوێشی گرت، سەربازگەشی لە بـانـیـاس دامـەزرانـد، بـۆ ئـەوەی لـە نزیکەوە چاودێری بارودۆخەکە بکات[٦١].

ڕۆڵی کورد لە سەردەمی حوکمی سەلاحەددین:

سەرەتا پێویستە لەچوارچێوەی مێژوویی ئەو سەردەمەدا بوەستین، دواتر لە سەردەمی سوڵتان سەلاحەددین ئەییوبی. لەڕاستیدا میرە ئەیوبییەکان حوکمی ئەو شارانەیان گرتبووە دەست کە ئەییوبییەکان ئازادیان کردبوو، ڕۆڵێکی گەورەیان لە دەوڵەتی ئەییوبیدا هەبوو، ڕۆڵێکی گەورەو کاریگەریشیان گێڕا لە سەردەمی حوکمڕانی سوڵتان سەلاحەددین و هەروەها دوای مردنیشی. دوای ئەوەی کە سەلاحەددین لە ژێر فەرمانی نورەددین مەحمود ڕزگاری بوو، هەوڵیدا هەموو ئەندامانی خێزانەکەی لە سەردەستەی ئەو تیپانە دابنێ، کە سوپاکەی لێ پێکهاتووە. هەوڵیشیدا کە چنگیان لەسەر ئەو شارانە قایم بکەن کە بەڕێوەیان دەبرد[٦٢]، ئەوانەش کە لەلایەن شێرکۆ گلۆڵەیان کەوتبووە لێژی، سەلاحەددین گێڕاندنیەوە بۆ فەرمانڕەوایی حەمس، ئەویش دوای ئەوەی کە دەست و پێوەندەکانی سوڵتان نورەددین مەحمودی لێ دوور خستەوە[٦٣].

هەروەها میر تەقیەددینی عومەری برازای سەلاحەددین ڕۆڵێکی چالاك و جوامێرانەی هەبوو لە سەرکەوتنە جەنگییەکانی سوڵتان و هەروەها لە ژیانی سیاسی ئەو لەو سەردەمدا. تەقیەددین لە سەرەتای رووتێکردنی سەلاحەددین بۆ ڕۆژهەلات، بەشدارییەکی کارای هەبوو لە پارێزگاری کردن لە حەماە (سوریەی ئێستا). هەرچەندە میر تەقیەددین سەربەگێچەڵ و ئاژاوەگێڕ بوو، بەلام سەلاحەددین توانی بەجۆرێك رەفتاری لەگەڵدا بکات، تا دواجار هێنایەوە سەر رێگای راست. ئەویش لە هێرش و پەلامارە سەربازییەکاندا بە ئەرکی سەرشانی خۆی هەستا، تا بوو بە یەکێك لە گرنگترین ئەوانەی کە بەشداری کارایان هەبوو لە فراوانکردنی دەسەلاتی خێزانی ئەییوبی لە ڕۆژهەلاتدا[٦٤].

کۆچی دوایی سوڵتان سەلاحەددین ئەییوبی:

دوای ئەو سەرکەوتنە گەورەیەی موسڵمانان بە سەرکردایەتی قارەمانی کورد سەلاحەددینی ئەییوبی لە جەنگی حەتتین، کە لە (١٤ سفر ٥٨٩هـ/ مارسی

١١٩٣ز) بەدەستیان هێنا، سوڵتان بۆ پێشوازی کردنی ئەو حاجییانەی لە مەککە دەگەڕانەوە لە شار چووە دەرەوە. دوای کۆتایی هاتنی ئەو ئاهەنگەی بۆ هاتنەوەی حاجییان لە مەککە

سازکرا، سوڵتان سەلاحەددین گەڕایەوە بنکە و بارەگای خۆی، هەر ئەوکات هەستی بە تا و لەرزێکی توند کرد و نیشانەکانی تالێهاتنی لێ دەرکەوتن و نەخۆشی تای زەردوویی داگرت. ڕۆژ دوای ڕۆژ نەخۆشییەکەی توندتر دەبوو، تاکو مەرگ گەیشتە سەری و لە ڕۆژی چوارشەممەی (٢٧ سفر ٥٨٩هـ/ ٤ی مارسی ١١٩٣ز)، دوای بیست ساڵ حوکمڕانی، لە تەمەنی نزیك پەنجا و حەوت ساڵی[٦٥] کۆچی دوایی کرد. کاتێك کە خەڵك هەواڵی کۆچکردنیان بیست، دەنگی گریان و ناڵە بەرزبووەوەو ماتەمین و خەم سەراپای جیهانی ئیسلامی داگرت[٦٦].

کۆچی دوایی سەلاحەددین تەنها زیانێکی گەورە نەبوو بۆ ماڵباتەکەی و بۆ کورد، بەڵکو بە گشت جیهانی ئیسلامی کەوت، بە تایبەتیش بۆ میسر. بەسە بۆ ئەو کە دوژمنەکانی شایەدی ئەوەیان بۆ داوە، کە ئەو گەورەترین کەسایەتی بووە، کە سەردەمەکانی جەنگی خاچپەرستی بەخۆیەوە دیوە، بەپێی گوتەی مێژوونووسانی مەسیحی[٦٧].

سەلاحەددین، ئەو قارەمانە کوردەی کە زۆر شاکاری مەزنی پێشکەش بە جیهانی ئیسلامی کرد، قوربانی زۆریدا لە پێناو بەرزیی ئیسلام و گەلەکەی. لە بەخشینی سەروەت و سامانی خۆی بە خەڵك رژدیو چرووکی نەکرد. لە خەزێنەی ئەودا جگە لە بەرەیەکی یەکگرتووی ئیسلامی هیچی تر بەجێنەما، هیواشی خواست هەروا بمێنێتەوە، مەگەر بەهێزتر و پێشکەوتووتر نەبێت لە هێز و پێشکەوتنی ئەوەوە. خاچپەرستانیشی فێرە وانەیەك کرد کە بە درێژایی

ژیانیان لەبیریان نەچێتو تا سەدەکانی نوێش هەر دە سنگیاندا هەڵیانگرتبوو! ! بەخشندەیی خوا بۆ ئەو کەسەی کە بە دڵسۆزییەوە لەرێی خوا تێکۆشاو نەفرەتی خواش لەو کەسە بێت کە کەمتەرخەمو خیانەتکارە ؟!

دەوڵەتی ئەییوبی کوردی لە دوای سەلاحەددین ئەییوبی:

سوڵتان سەلاحەددین ئەییوبی بەر لە کۆچی دوایی، هەستا بە دابەشکردنی پێگە گرنگەکانی دەوڵەتی ئەییوبی بەسەر رۆڵەکانیماڵباتی ئەییوبی کوردی، کاروباری سوریە و فەلەستینی دایە دەست کوڕەکەی خۆی مەلیك (افضل ابي حسن نورالدین علي)، فەرمانڕەوایی میسریشی دایە مەلیك (عزیز عثمان)، حەلەبی دایە دەست مەلیك (ظاهر غازی غیاث الدین)، مەلیك (عادل)ی برای خۆیشی کردە فەرمانڕەوا بەسەر بەشێك لە دەوڵەتەکەی، وەك (جزیرێ بۆتان). شاری حەمسیشی دایە دەست کوڕەکانی شێرکۆی مامی، (سیف الاسلام طغتكین)ی برازاشی دانایە سەر یەمەن[٦٨].

ئەوەی لێرەدا تێبینی ئەکرێ ئەوەیە، کە سوڵتان بۆ دوای مردنی، کەسێکی بۆ جێگرەوەی خۆی دەستنیشان نەکردووە. لەدوای خۆی حوکمڕانیشی بۆ هیچ کام لە میراتگرانی دیار نەکردووە، بەڵکو کاروباری دەوڵەتە یەکگرتووەکەی بەسەر هەمووواندا دابەش کردووە، بەو هیوایەی کە ببن بە یەك دەستە و پارێزگاریش لەو یەکێتییەیان بکەن، نەبادا بەرەی رۆژهەڵاتی جیهانی ئیسلامی بگەڕێتەوە سەر دۆخی جارانی، بەر لەوەی کە ئەو حوکمڕانی بەسەردا بکات.

دوای مردنی سەلاحەددین، حەڤدە کوڕی لەپاش بەجێمان، کە بریتی بوون لە : (افظل علي، ظاهر خضر، قطب الدین موسی، عزیز عثمان، اعز یعقوب، ظاهر غازي، زاهد داود، معز اسحاق، موءید مسعود، اشرف محمد، محسن احمد، غالب ملکشاه، ابوبکر النصر، جواد ایوب، اشرف توران شاه، عمادالدین شادي، نصرة الدین مروان، تاقانە کچێکیشی هەبووە بەناوی (موءنسة خاتون)[٦٩].

ئەو شوێنەوارە بیناسازییانەی سەلاحەددین ئەییوبی بەجێی هێشتوون:

سەلاحەددیینی ئەییوبی هەندێك بیناسازی لە وڵاتی میسر دروست کردن، تا ئێستاش گەواهی بۆ پێشکەوتنی ئەو سەردەم لێ دەدەن، هەروەك چۆن مێژووو شارستانیەتو شێوازی ژیانی کوردانی ئەوێشیان پاراستووە. هەندێك لەو شوێنەوارانەی کە سەلاحەددین لە میسر بەجێی هێشتوون ئەمانەن:

- قوتابخانەیەك لە قەرافەی گەورەو بچووك لە تەنیشت گۆڕی ئیمامی شافعی.
- قوتابخانەی (قاهرة المعزية) لە تەنیشت مەزارگای ئیمام حوسێن. **!(رەنگە مەبەست لە حوسێنییە بێت، چونکە گڵکۆو مەزارگای ئیمام حوسێن لە شاری کەربەلایە لە باشووری عێراق– و)**
- قوتابخانەی (الشافعيە)، کە ئێستا لە میسر بە قوتابخانەی (زين التجار) دەناسرێ.
- قوتابخانەیەك بۆ شوێنکەوتووانی مەزهەبی ئیمام مالك، نزیك لە قوتابخانەی شافعییە.
- قوتابخانەیەك بۆ حەنەفیەکان لە ساڵی (٥٧٢ك/١١٦٧ز)، کە دواتر (البطائحي) وەزیر کردی بە بنەگەی ماڵەکەی، ئێستا بە قوتابخانەی (سيوفی) دەناسرێ[٧٠].
- نەخۆشخانەیەك لەناو کۆشکی خۆی لە قەلا، بۆ چارەسەر کردنی نەخۆشەکان[٧١].

هەرچی سەبارەت بە تەکیەو خانەقاکانە[٧٢] کە سەلاحەددین دروستی کردن، ئەوا بەر لەوە میسر ئەو جۆرە بیناسازییەیان نەدەزانی، بەڵکو لەگەڵ هاتنی کوردە ئەییوبییەکانەوە هاتە ناو میسر. قلقەشەندی کە خاوەن کتێبی (صبح الاعشى)یە، ئەو بینایانەی دیتوون و دەربارەیان دەڵێت:" هەرچی سەبارەت بە خانەقا و تەکیەکانە ئەوا خانووەکانی میسر بەر لە دەوڵەتی ئەییوبی وا نەبوونە". لە ساڵی (٥٦٩ك/١١٧٣ز) سەلاحەددین خانەقای (سعيد السعداء) بۆ

(خانەقای سعید السعداء)

سۆفیگەری دروست کرد، شێخێکیشی بەسەردا کردە سەردار ناسراو بوو بە شێخی شێخان، هەموو پێداویستییەکیشی بۆ دەستبەرکرد، تا لە سۆفیو دەروێشە هەژارەکان خەرجی بکات[٧٣].

وێڕای هەموو ئەو شوێنەوارانە، نابێ ئەو هەموو قەڵاو قونگرە قایمانەش لەبیر بکەین، کە سەڵاحەددین دروستی کردنو سەرپەرشتیشی کردن و زۆر گرنگیشی پێدان، بە مەبەستی پارێزگاریو بەرگری لە وڵاتانی ئیسلامی، بە تایبەتیش میسر و شام، بۆیە دەبینین کە سەڵاحەددین ژمارەیەك قەڵای لە میسر و شام دروست کردوون[٧٤].

(قلعة الجبل) لەو قەڵایانەیە لە قاهیرە، کە قەڵای سەڵاحەددین ئەییوبییە و ئەو گەڕەکەش کە قەڵاکەی تێدا دروست کراوە بە (حي القلعة) ناسراوە. کە لەسەر باسکێکی جیابووەوە لە چیای (المقطم) دروستی کردووەو دەڕوانێتە سەر دەرگاکانی شاری قاهیرە. ئەو قەڵایەی سەڵاحەددین ئەییوبی بەگەورەترین قەڵای جەنگی دادەنرێت لە سەدەکانی ناوەڕاست دروست کرابێت، بە پلەی یەکەم بۆ پێگە ستراتیژییەکەی، چونکە چاودێری ئەکرد بەسەر قاهیرەی فاتمیو فستات. هەروەها لەبەر ئەوەش کە ئەو بەربەستێکی سروشتی بوو، چونکە لەسەر چیا دروست کرابوو، ئەو بڵنداییەش لەنێوان هەردوو شارەکە هەڵکەوتبوو، بۆیە پێگەیەکی گرنگی لە بەرگریکردندا گرتبوو[٧٥].

قەڵای سەڵاحەددین لە دوو بەش پێکهاتبوو، بەشی باکوورو بەشی باشوور. بەشی باکووری لەسەر شێوەی لاکێشە بوو، چەند قوللەیەکی بەرزیشی بۆ دروست کرابوون، دیوارێکی بەرین کە قوللەکانی لەسەر بوون، هەردوو بەشەکەی قەڵای لێك جیا دەکردەوە. لەنێو ئەو دیوارە بەرینەدا دەرگای قەڵا هەبوو، کە بە دەرگای خواروو (الجواني) دەناسرا. هەرچی بەشە باشوورییەکەی بوو، ئەوا پاشکۆکانی تری قەڵاو کۆشکی تایبەتی سوڵتانو تەویلەی وڵاغی

لەخۆ دەگرت، بەلاّم بەشە باكوورييەكەى خودى قەلاّ جەنگييەكە بوو[٧٦]. ئەو قەلاّيە لە سەردەمى سەلاّحەددين تەواو نەكرا، بەلّكو دواى ئەو لە سەردەمى مەليك كامل[٧٧] تەواو كرا.

ئەو قارەمانەى كورد هەر بە دروستكردنى ئەو قەلاّيە نەوەستا، بەلّكو دوو قەلاّى ديكەى لەناو خاكى ميسردا دروست كردن، يەكيان لە سينا لەنزيك (عين سدر). ئەوەى دووەميان لە دوورگەى فيرعەون لە كەنداوى عەقەبە، كە ناسراوە بە (قەلاّى سەلاّحەددين يان قەلاّى فيرعەون). رەنگە هۆكارى سەرەكى بۆ دروستكردنى هەموو ئەو قەلاّيانە لەلايەن سەلاّحەددينەوە هەولّێك بووبێ بە پێشگيرى و دانانى سنوورێك بۆ مەترسى خاچپەرستان لەسەر لێوارى دەرياى سوور. بەلّگەش بۆ ئەمە ئەو هەولّەى (ارناط)ى خاوەنى كەرِكە، كە بە مەبەستى گەيشتن بە خاكى حيجازى پيرۆز هێرشێكى سەختى هێنا، بۆ دەرهێنانى گۆرِى پێغەمبەرى ئيسلام محەمەد (دروودى خواى لەسەر بێت). بۆيە سەلاّحەددين دەستبەجێ ئەو قەلاّو بيناسازىو قايمكاريانەى دروست كردوون، تا سنوورێك بۆ مەترسى خاچپەرستان لە ناوچەكە دابنێت[٧٨].

سەلاّحەددين قەلاّى چوارەميشى لە باشوورى ميسر دروست كردووە، پێدەچێ ئەو قەلاّيەشى بۆ پاسەوانىو بەرگرى لە نەوبەو سودانو پارێزگارى لێكردنيان لەهەر دوژمنكارييەكى دەرەكى بووبێ.

جگە لە قەلاّ، سەلاّحەددين لە سالّى (٥٧٢ك/ ١١٧٦ز) كۆمەلّێك شوورەى قايمى بە دەورى قاهيرەو ميسر (فسطاط، قطائع، عسكر)، **(ئەوكات بە قاهيرە دەگوترا قاهيرە، بە فستاتو قەتائعو عەسكەرى دەگوترا ميسر–و)** دروست كردوون، بەشێكى ئەو شوورانە لەم دواييە لەلايەن عەلى بەگ بەهجەت دۆزرانەوە[٧٩].

کاری بیناسازی ئەییوبییە کوردەکان هەر لە سەردەمی سەلاحەددین دا قەتیس نەبووە، بەڵکو هەندێکیش لەو ئەییوبییە کوردانەی کە دوای سەلاحەددین هاتوون، کۆمەڵێك شوێنەواری بیناسازییان دروست کردووە، کە تا ئێستاش گەواهیێکی بەرزن و گوزراشت لە گەورەیی ئەو سەدە و گەورەیی پیاوە کوردەکانی دەکات، وەك:

مزگەوتی سوڵتان نەجمەددین ئەییوب: ئەو سوڵتانە کوردە کاروباری میسری رێکخستووە و بارودۆخەکەی چاك کردووە. هێرشی سوپای خاچپەرستانیشی لە مەنسورە و لە رەشید تێکشکاندووە[٨٠]. هەرچی مزگەوتەکەیەتی ئەوا بەو پارەیە دروستی کردووە کە وەك دەسکەوتی جەنگی لە شەڕی خاچپەرستان بەردەستی کەوتووە. ئەو مزگەوتە دەکەوێتە نزیك (باب النصر) لە قاهیرە. گۆڕی سوڵتان هەر لەو مزگەوتەدایە لەپشت رێگای بن یەکێك لە قوببە گەورەکانی لە دەستەچەپی مزگەوتەکە.

مزگەوتی سوڵتان ئەشرەف: ئەویش کوردێکی ئەییوبی بووە، مزگەوتەکەیشی لەسەر هەمان شێوازی مزگەوتی سوڵتان نەجمەددین ئەییوبییە، شوێنی ئێستاکەی کەوتۆتە بازاڕی سوڵتانییە نزیك لە باب ئەلنەسر.

مزگەوتی شەیخونە: شەیخونە ناوی (عومەر) بووەو کوردێکی رەسەن بووە، هەروەها وەزیری سوڵتان حەسەن بووە، مزگەوتەکەی ئەو ئێستا کەوتۆتە مەیدانی رمێلە، کە مەیدانی سەلاحەددین بووە لە گەڕەکی قەلا.

قوتابخانەی سوڵتان کامل: (مەبەست مەدرەسەی دینییە –و)، ئەوە یەکەم قوتابخانە بووە بۆ خوێندنی زانستی نوێی نەبەوی، لە قاهیرە دروست کراوە،

ئێستاش کەوتۆتە ناوچەی ئیمام شافعی[٨١].

بیری یوسف: کە لە قەڵای سەلاحەددین دەچیتە دەرێ، گۆڕەپانێکی گەورە دەبینی، لە کۆتاییەکەیدا بیرێك هەیە بە بیری یوسف ناسراوە، یەکێکە لە دەگمەنترین شوێنەوارەکانی میسرە. دەڵێن میسرییەکان باوەڕیان وابووە کە بۆ یوسفی پێغەمبەر دەگەڕێتەوە (سڵاوی خوای لێ بێت)[٨٢]. بەڵام قلقەشەندی دەڵێت: " ئەوانەی کە بیرەکەیان هەڵکەندووە قەرەقۆش بوونە، کورد نەبوونە. هەر ئەویش ناوی یوسفی لەو بیرە ناوە، وەك ناوی سەلاحەددین یوسف کوڕی ئەییوب (**ناوی رەسەنی سەلاحەددین، یوسف کوڕی نەجمەددین ئەییوب بووە و سەلاحەددین ناسناوی بووە– و**). ئەو بیرە بە ناوێکی دیکەش ناسراوە کە پێی دەگوترێت لوولپێچ و لە دوو نهۆم پێکهاتووە[٨٣]، مەبەستیش لە هەڵکۆڵین و دروستکردنیشی بۆ گلدانەوەی ئاو بووە، تا لە هەر گەمارۆیەکدا قەڵانشینەکان بەکاری بێنن[٨٤].

یەکێك لە نووسەرەکان وتارێکی لەسەر (قلعة الجبل) نووسیوەو دەڵێت کە ئەوێ زیاتر لە دە مەزارگای تێدا هەیە. مێژووی دروستکردنی ئەو قەڵایە بۆ سەردەمی سوڵتان سەلاحەددینی ئەییوبی دەگەڕێتەوە، کە لەلایەن بەهائەددین قەراقۆشی وەزیر لە سەدەی دوازدەی زایینی دروستکراوە. مەبەستیش لە دروست کردنی، مسۆگەرکردنی پارێزگاریکردن بووە لە قاهرە دژی خاچپەرستان. کارەکانی بیناسازی ئەو قەڵایە دواتر لەسەردەمی نەوەکانی خێزانی ئەییوبی کوردی تەواو کراون، ئەو قەڵایە لە ساڵی (١٢٠٨ز تا ١٨٧٤ز) وەك بارەگای حوکمڕانی بەکار هاتووە[٨٥]. ئەو مێژووە هاوکاتە لەگەڵ کۆتایی هاتنی دروستکردنی کۆشکی عابدین، لەسەر دەستی یەکێك لەئەندامانی ماڵباتی محەمەد عەلی، کە ناوی (خدێوی ئیسماعیل – ١٨٦٣–١٨٧٩ز) بووە. لە دوای تەواوبوونی، ئەوا بارەگای حەکمڕانی لە قەڵاوە بۆ ئەو کۆشکە گواستراوەتەوە.

ئەو ناوچانەی کە کوردەکان لـە کـوردسـتـان و دەرەوەیـدا دەژیـان، بـەر لـە گەیشتنی ماڵباتی ئەییوبییەکان بۆ دەسەڵات:

لە راستیدا سەختە بتوانین هەموو ئەو شار و گوندانە دیار بکەین کە سـەربـازو شەڕکەرەکانی کوردی لێوە هاتوونە، بەر لەوەی بگەنە میسر. چونکە زۆربەیـان رۆڵەی خێڵە کۆچەرییەکان بوون و هەنـدێك جـار تـێـکـەڵ بـە رەگـەزە غـەیـرە کوردەکانیش دەبوون[٨٦]. بەڵام دیارترین ئەو شوێنانەی کە ئەو خەڵکـەی لـێـوە هاتووە بریتیی بوون لە : (باکووری موسڵ، هەولێر، شارەزوور) زەنـگـیـیـەکـان لەو ناوچانەوە سەربازی کوردیان هێنان بۆ دامەزراندنیان لەناو سوپای زەنگی. ئەگەرچی ئەو خەڵکە بە چڕی لەو ناوچانەوە نیشـتـەجـێ بـبـوون، بـەڵام هـیـچ رێگرییەك نەبوو کە وەك کۆچەر ناوچەکەیان بەجێ بێڵن و روو بکەنـە سـوریـەو میسر، لەوێش پێگەی سەرکردایەتی و سەربازی و سیاسـی ئـەو وڵاتـانـە داگـیر بکەن.

لە راستیدا، (حصن الاکراد)ی بەناوبانگ، کە ئێستا کەوتۆتە باکووری سوریـە و بە (قلعة الحصن) ناوداره **(قلعه الکرد– قەڵای کوردانیشی پێ دەگوترێ – و)**، لە رۆژگاری فەرەنسییەکان بە (کراك الـفـرسـان) نـاسـراو بـووە، لـە سـەرەتـای سەدەی یازدەم لەلایەن سەربازە کوردەکانەوە بەکار دەهێنرا، بـۆ ئـەوەی ئـەو رێگایانەی دەچوونە حەمس و حەما کۆنترۆڵ بکەن. دەگوتـرێ کـە لـە سـەدەی دوازدەهەم، کوردێك بە ناوی عەلی کورد لەژێر فەرمانڕەوایی (البورید) حـوکـمـی حەمای کردووە[٨٧].

ئەو کوردانەی لەگەڵ شێرکۆ دابوون لە هەڵمەتەکەی بۆ سەر میسر:

– **بدران الکافر:** شەمس ئەلملوکی حاکمی دیمـەشـق بـە خـزمـەتـکـاری خـۆی دایمەزراندبوو. ئەو کوردە لە حەمسی سوریەی ئێستاوە هاتبوو.

– **مجاهد الدین بوزان الکـردي:** مـیری سـەرخـاد (**لـە کـتـێـبـەکـەدا سـرخـاد نووسراوەو پێدەچێ هەڵەی چاپ بێ و مـەبـەسـت سـەرحـەد بـێـت–و**)، ئـەو

سەرکردەی هێزە کوردییەکان بووە لە دیمەشق، لەژێر فەرمانڕەوایی بورید. ئەو لە کوردە جەلالییەکان[88] بووە، زۆر نزیکە ئەو لە کوردانی ناوچەی شارەزوور یان هی هەولێر بووبێ، ئەو لە دیمەشقدا دوو مزگەوت و قوتابخانەیەکی دروست کردوون، پێشدەچێ کە سەیفەددینی محەمەد یازدان کوڕی ئەو بووبێ.

- **ابن ماين الكردي**: ئەو کابرایە لە دەستو پێوەندەکانی نورەددین مەحمود زەنگی بووە، پێشتر لە وڵاتی شام بووە، دواتر لەگەڵ شێرکۆ چۆتە میسر، لەکاتی هێرشی سەر میسر لە گەمارۆدانی بلبیس دا مردووە.

شەشەم: ناودارانی کورد لە میسر لە سەردەمی ئەیووبی:

- **الامير مجيرالدين او مجدالدين ابو الهجاء بن عيسى الازكشي الكردي**: لە ساڵی (٥٦٧ك/ ١١٧١ز) لە میسر لەدایك بووە، لەگەڵ ئەمیر (علم الدين سنجر حلبی) بەشداری نوێنەرایەتی کردووە لە شام، ساڵی (٦٦١ك/ ١٢٦٧ز) کۆچی دوایی کردووە[89].

- **ضياءالدين ابو الفتح نصرالله**: لە جزیرێ بۆتان (نووسەران **"جزيره ابن عمر" یان بەکارهێناوە، کە مەبەست جزیرێ بۆتانە، بۆیە لێرە بەدواوە ئێمە هەر جزیرێ بۆتان دەنووسین نەك ناوە تەعریب کراوەکەی- و**) لەدایك بووە، کە دەکەوێتە کوردستانی تورکیای ئێستا، لەوێش خوێندوویەتی، دواتر لەگەڵ باوکی خۆی رووی کردۆتە موسڵو لە بواری شیعر و ئەدەبدا کاری کردووە، زۆریش تێیاندا دەستڕۆیشتوو بووە، پاشان گەیشتۆتە میسر. لەوێ لە ساڵی (٥٨٧ك) چۆتە خزمەت سەلاحەددین ئەیووبی. تا کاتی کۆچی دوایی سوڵتان ئەو هەر لە میسر مایەوە، دواتر رووی کردە سوریە و لەلای مەلیك ئەفزەڵی کوڕی سەلاحەددین بوو بە وەزیر. دوای کەوتن و (رووخانی) مەلیك ئەفزەڵ، دووبارە بە نهێنی گەڕاوەتەوە میسر و تا ساڵی (٦٠٧ك) تێیدا ماوەتەوە، پاشان چۆتە حەلەب. لە دوای ئەوێش رووی کردۆتە هەولێر لە کوردستانی عێراق، ساڵی (٦١٨ك) گەڕاوەتەوە موسڵ و تێیدا نیشتەجێ بووە.

شوێنەوارێکی نەمری لە بواری هونەری دارشتن هەبووە، ئەویش کتێبی "المثل السائر في ادب الكاتب و الشاعر"ە، هەروەها کتێبی "الوش المرقوم في حل المنظوم". لە ساڵی (٦٣٧ك) لە ڕێگای چوون بۆ بەغدا کۆچی دوایی کردووە[٩٠].

– **ابو الحسن علي سيف الدين:** خەڵکی ئامەد (دیاربەکر) بووە لە کوردستانی تورکیای ئێستا. ساڵی (٥٥١ك) لەوێدا لەدایك بووە، دواتر چۆتە میسر. تەمەنێکی درێژی لەوێ بەسەر بردووە، هەندێك کتێبی نووسراوی هەن، وەك کتێبی " ابكار الافكار فی علم الكلام". لە ساڵی (٦٣١ك) لە شام کۆچی دوایی کردووە[٩١].

– **الامير احمد الايوبي:** ئەو مەلیك موحسن عەین ئەلددینە و یەکێکە لە کوڕەکانی سەلاحەددین ئەییوبی، لەگەڵ باوکی خۆی لە میسردا ژیاوە. لە زانستی نوێدا زانا بووە، زۆر خواناس و لەخواترس بووە، مەیلی لە شوێنکەوتوویی ئیمام عەلی بوو (ڕەزای خوای لێ بێت)، لە ساڵی (٦٣٤ك) لە حەلەب کۆچی دوایی کردووە[٩٢].

– **ايوب (الامير ايوب):** ناسناوەکەی نەجمەددین بووە و باوکی سوڵتان سەلاحەددین ئەییوبییە، لە خێڵی ڕوادی کوردی بووە. ئیبن خەلەکان لە بارەی ئەودا دەڵێت " لە گوندێکی نزیك "دوین" لە باکووری خۆرهەڵاتی هەولێر لە کوردستانی عێراق لەدایك بووە، دوای کۆچی دوایی (شادی) باوکی، ماوەیەك وەك (دزدار– پارێزگار)، بە پارێزگاری تکریت دامەزراوە، دوای شکانی میر عیمادەددین زەنگی لە ساڵی (٥٢٦ك) لە جەنگێکدا لە باشووری تکریت بەرامبەر بە سوپای سەلجوقییەکان بە سەرکردایەتی قراجان، نەجمەددین ئەییوب میوانداری میر عیمادەددینی کردووە و زۆر ڕێزی لێ ناوە و چاکەی لەگەڵ کردووە، توانیویەتی بشیپەڕێنێتەوە بۆ بەری چەپی ڕووباری دیجلە. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەك، نەجمەددین خۆی و خێزانەکەی بەهۆی هەندێك

کێشه کە لەگەڵ شێرکۆی برای لێیان روویداوە، تکریتیان بەجێ هێشتووە. نەجمەددین خۆی و خێزانەکەی لە موسڵدا دابەزیون، هەڵبەتە زۆر ئاسایی بووە کە عیمادەددین زەنگی چاکەی ئەو بداتەوە، بۆیە میر عیمادەددین پێشوازی لە نەجمەددین کردووە و چاکەی لەگەڵ کردەوە، هەر ئەوکات خۆی و شێرکۆی برای پەیوەندییان بە سوپاکەی زەنگییەوە کرد. کاتێکیش کە عیمادەددین بەعلەبەگی گرت، نەجمەددینی کردە حاکم و فەرمانڕەوا بەسەردا. بارودۆخەکە بەم شێوەیە مایەوە تا ئەوکاتەی کە سوپای شام هێرشیان هێنایە سەر بەعلەبەگ، ئەویش بە مەبەستی یەکڕیزی بەرەی ئیسلامی دژ بە خاچپەرستان. بۆیە هیچ رێگاچارەیەك لە پێش نەجمەددین دا نەمایەوە ئەوە نەبێ کە پەیوەندی بەو سوپایەوە بکات. (مجیرالدین ارتق)ی حاکمی شام، نەجمەددینی وەك سەرکردەی گشتی سوپای شام دەستنیشان کرد، ئەویش توانی سەرکەوتوو بێت بەسەر دووەم هێرش و پەلاماری خاچپەرستان بۆ سەر وڵاتی شام. نەجمەددین ئەییوب زۆر دلێرانە بەرگری لە شام و وڵاتی موسڵمانان کرد. لە راستیدا میری شام ئەوکات سەر بە نورەددین مەحمود کوڕی عیمادەددین زەنگی بوو، بەڵام نورەددین دەیەویست بەخۆی دەست بەسەر شامدا بگرێت، بۆیە سوپایەکی بە سەرکردایەتی شێرکۆی برای نەجمەددین ئەییوب ناردە سەر شام، بەڵام نە نەجمەددین ئەییوب و نە شێرکۆی برای نەیانتوانی و نەیانویست لەگەڵ کوڕی میر عیمادەددین بکەونە جەنگ، بەڵکو لەگەڵیدا رێککەوتن، بۆیە نورەددین مەحمود دەستی بەسەر شامدا گرت و ئەویش نەجمەددین ئەییوبی کردە حاکم بەسەر وڵاتی شام و کردیشی بە راوێژکاری خۆی. نەجمەددین لە شامدا مایەوە تا سەلاحەددینی کوڕی توانی تەختی فەرمانڕەوایی لە میسر بەرز بکاتەوە، ئەوکات داوای لە نورەددین مەحمود کرد کە باوکی رەوانەی لای ئەو بکات، بۆ ئەوەی سوود لە راوێژەکانی ببینێ، نورەددین مەحمودیش بەمە رازی بوو. نەجمەددین ئەییوبیش لە ساڵی (٥٦٤ك) رووی کردە میسر، تا

پاڵپشتی سەلاحەددین ئەییوبی کوڕی بکات و بەهێزتری بکات[٩٣].

– **حسام الدين الامير**: کوڕی عەلی هەزەبانییە، یەکێك بووە لە ئەمیرەکانی مەلیکی چاکەکار نەجمەددین ئەییوب. سەرکردەیەکی سوپای ئەییوبی بووە، لە ساڵی (٦٤٥ك) لەگەڵ سوپا چۆتە سەر دیمەشق و گرتوویەتی، کاتێکیش کە مەلیکی چاکەکار بەعلەبەگی گرتووە، حیسامەددین بۆتە جێگری مەلیك نەجمەددین لە وڵاتی شام[٩٤].

– **خسرو "الامير"**: کوڕی بەلیلە و برازای ئەبی هیجای هەزەبانی حاکمی هەولێر بووە لە کوردستانی عێراق. یەکێك بووە لە گەورەترین لەو سەرکردانەی کە سوڵتان نورەددین مەحمود لەگەڵ ئەسەدەددین شێرکۆ ناردوونی بۆ میسر. یەکێکیش بووە لەو چوار کەسانەی کە بە وەزارەتی سوڵتان سەلاحەددینی ئەییوبی بۆ کوڕە خوشکەکەی رازی نەبووە. ماوەیەك لە میسر دا ماوەتەوەو دواتر گەڕاوەتەوە شام[٩٥].

– **شێرکوە**: ناسناوەکەی (ابو الحرب) بووە، ناوداریش بووە بە (مەلیك مەنسور ئەسەدەددین شێرکۆ). کوڕی شادی مەروانەو مامی سوڵتان سەلاحەددینە. کاتێك کە باوکەکەی لەلایەن مجاهد بەهرۆزی فەرمانڕەوا بە جێگر لە تکریت داندراوە، شێرکۆش لەگەڵ باوکیدا بووە. کاتێکیش کە باوکی کۆچی دوایی کردووە، لەگەڵ براکەی خۆی نەجمەددین ئەییوبی باوکی سەلاحەددین، ماوەتەوە. کە جێگری فەرمانڕەوا بووە لە تکریت. لەو کاتەی کە لە تکریت بوونە، شێرکۆ ئەفسەرێکی سەلجوقییەکانی کوشتووە، ئەویش بەهۆی ئەوەی کە ئەفسەرەکە لە رێگادا دەستدرێژی کردبووە سەر ژنێك. بەم هۆیەشەوە نەجمەددین، شێرکۆی برای دەخاتە بەندیخانەوە، بەڵام بەهرۆزی حاکم هەستا بە دەرکردنی نەجمەددین و شێرکۆ وماڵباتەکەیان لە تکریت. ئەوانیش تکریتیان بەجێ هێشتووەو چوونەتە موسڵ بۆ لای عیمادەددینی زەنگی، ئەویش پێشوازی گەرمی لێکردوونە و لەناو سوپاکەشیدا ئەرکی باشی

پێسپاردوون. بۆیە هەم نەجمەددین و هەم شێرکۆی برای، ئەو چاکەیەی عیمادەددینان لەبەرچاو گرت و پاراستیان و زۆر بە دڵسۆزیش خزمەتیان کرد، هەر لەژێر خزمەت و فەرمانداری ئەویشدا مانەوە تا کۆچی دوایی کرد، دوای ئەو چوونە خزمەت نوورەددین مەحمودی کوڕی. کاتێکیش کە نورەددین دەستی بەسەر حەمس و رەحبەدا گرت، نورەددین مەحمود شێرکۆی کردە سەرکردەی گشتی سوپاکەی. دوای دەستبەسەر داگرتنی شام لەلایەن نورەددین مەحمودەوە لە ساڵی (٥٥٨ك)، شاوری وەزیری فاتمی گەیشتە لای نورەددین مەحمود لە شام و داوای یارمەتی لێکرد دژ بە وەزیر (ضرغام)، کە خاچپەرستانی هێنابوونە ناو میسر و لە دەستی فاتمییەکانی دەرهێنابوو. نورەددین مەحمودیش شێرکۆی بە سەرکردایەتی سوپایەکی گەورە نارد، دوای ئەو خەلیفەی فاتمی شێرکۆی بە وەزیری خۆی دانا لە میسر. بەڵام مەرگ دەرفەتی زۆری پێنەدا و دوای سێ مانگ لە وەرگرتنی پۆستی وەزیری، لە رۆژی (٢٢ جمادی الاخر ٥٦٤هـ) کۆچی دوایی کرد و لە قاهیرەشدا نێژرا. دوای ئەوە روفاتەکەی گواسترایەوە بۆ شاری مەدینەی پیرۆز، ئەویش لەسەر وەسیەتی خۆی. لەدوای خۆیدا تاقانە کوڕێکی بەجێهێشت[٩٦].

–**ضياءالدين بن عثمان بن درباس الكوردي**: ئەو ئەبو عومرو زیائەددین کوڕی عیسا کوڕی دەرباسی هەزەبانی کوردییە، ناسراو بووە بە مارانی. زانا و شارەزا بووە لە مەزهەبی ئیمام شافعی. هەروەها برای قازی سەدرەددین ئەبی قاسم عەبدلمەلیك بووە، کە حاکمی دادگای میسر بووە. بۆیە چۆتە جێی براکەی لە میسر، کاتێك کە ئەو منداڵێکی بچووك بووەو لە هەولێر لە کوردستانی عێراق کاری کردووە. میر جەمالەددین جسرانی هەکاری رێگای پێداوە قوتابخانەیەك لە ناو کۆشکی میسر دروست بکات، بۆ ئەوەی وانەی تێدا بڵێتەوە، ئەویش لەوێدا خەریکی وانە گوتنەوە بوو تا لە (١٢ ذی القعدة ٦٠٢هـ) لە تەمەنی نزیك نەوەد ساڵی کۆچی دوایی کردو لە قاهیرەدا نێژرا[٩٧].

– **جويرية:** كچی هەكاری بوو، لە ساڵی (٦٢٢ك) لە میسر لەدایك بووە، قسەزانەكە بەناوبانگ بووە، ئەو زمان پاراوی و قسەزانییە لەسەر دەستی عەلی كوڕی نەسرولڵای كوڕی عومەری قەرشی میسری فێرببوو، لە ساڵی (٧١٢ك) لە تەمەنی نەوەد ساڵی[٩٨] كۆچی دوایی كردووە.

كۆتایی دەوڵەتی ئەیيوبی كوردی:

كاتێك كە توران شا كوڕی سوڵتان نەجمەددین ئەیوب لە ساڵی (٦٤٧ك/ شوباتی١٢٥٠ز) گەیشتە شاری مەنسوڕییە، دوای مردنی باوكی، بڕیاریدا خۆی ببێت بە سوڵتان بەسەر میسر و شام، ئەوە لەكاتێكدا كە ئەو لە ڕێگادا بوو بەرەو قاهیرە، بۆیە ورەی ئەو جەنگاوەرانە بەرز بووەوە كە بەرامبەر بە لویسی حەوتەم و لە حەوتەم پەلاماری خاچپەرستان بۆ سەر میسر راوەستابوون. بۆیە خەڵكەكە بەدەركەوتنی ئەو دڵنیا و ئاسوودە بوون[٩٩].

توران شا توانی لە جەنگی (فارسكور) بەسەر لویسی حەوتەم مەلیكی فەڕەنسا دا سەركەوێت و خاچپەرستانیش بە دیلی گیران. مەلیكی فەڕەنسی لویسی حەوتەم لەناو دیلەكاندا بوو، لە ماڵی (قاضي ابن لقمان) لە مەنسوڕییە بەند كرا[١٠٠]. لە بەرامبەر ئازادكردنی لویسی حەوتەمدا مەرجیان بەسەردا سەپاند كە دەبێ پارەیەكی زۆر لەجیاتی خۆی و لە جیاتی سوپا فەڕەنسییەكەی بدات. دوای كشانەوەی فەڕەنسییەكان لە میسر، دەستەیەك لە مەمالیكەكانی بەحری دەستیان كرد بە ئەنجامدانی تاوانی قێزەونو توران شاشیان كوشت.

هۆی كوشتنەكەی: چەند كردارێك لە توران شاوە روویاندا كە بووە مایەی راچڵەكاندنی دڵەكان، بۆیە بۆ كوشتنی كۆبوونەوە. لەوانە: ئەو خۆی لە خەڵك دوورەپەرێز كردبوو، لەگەڵیان دانەدەنیشت و بە گێلی دەزانین و گاڵتەی پێ دەكردن. وە زۆر مەی دەخواردەوە و كاتێكیش كە سەرخۆش دەبوو، كۆمەڵێك مۆمی دەهێنان و شیرەكەی دەدەست دەگرت و سەری مۆمەكانی دەپەڕاند و دەیگوت ئاواش بە مەمالیكەكانی بەحری دەكەم و دەیانكوژم. هەروەها لە

(شجرة الدر)

هۆکارەکانی کوشتنەکەی: پەیمانی بە (اقطای) جەنگاوەری مەمالیکی دا بیکاتە فەرماندەی سوپا، بەڵام پەیمانی خۆی لەگەڵدا بەجێ نەهێنا. هەروەها یەکێك لە هۆکارەکان ئەوە بوو کە، کاتێك توران شا گەیشتە قاهیرە، (شجرة الدر)[١٠١] ی زڕدایکی لە قودس دا مایەوە، ئەویش هەواڵی بۆ نارد و هەڕەشەی لێکرد کە سامان و خشڵ و گەواهیراتی بۆ بنێرێ! ! ئەمیش لێی ترسا و مەمالیکەکانی بەحری لە دژدا دنە دان. بۆیە هەموویان لەسەر کوشتنی رێککەوتن. کە وەختیشی هات، سفرەیەکیان بۆ راخست تا لەسەری دابنیشێ، جا هەندێك لە مەمالیکەکان دایانە بەر شیر و ئەویش دەستی دایە بەر شیرەکانیان و پەنجەکانی دەستی پەڕین و بەغار رایکردە لای قوللە دارینەکە، کە لە فارسکور بۆی دروست کرابوو (فارسکور شارێکە سەر بە پارێزگای دمیاتی ئێستا). لەسەر قوللەکە بە دەنگێکی بڵند هاواری کرد کێ بوو منی کوشت؟ گوتیان (الحشیشیة)[١٠٢] بوون. (**حەشیشیەکان گرووپێکی ئیسماعیلی نزاری بوون و لە پەیڕەوانی نزاری کوڕی موستەنسر بیللا بوون، کە لە سەدەی هەشتەمی زایینی لە فاتمیەکان جیا ببوونەوەو حەسەن کوڕی سەباح دامەزرێنەری بوو. دەگوترێ کە یەکەم کەس ناوی حەشیشیەکانی بەسەردا بڕیبن، مارکۆ پۆلۆ بووە، لەکاتی گەشتەکەی بۆ قەڵاکەیان قەڵای ئەلەمووت. ئەو گرووپە دوای وەرگرتنی حەشیشەی بێهۆشکەر، کردەوەی خۆکوژیو تیرۆریان دژی سەلجوقیەکانو ئەییوبیەکان ئەنجام دەدا– لە سایتی ویکیپیدیاوە–و**). گوتی نا بەخوا کەس منی نەکوشت مەمالیکەکانی بەحری نەبێ، بەخوا کەسیان لێ ناهێڵمو

هەڕەشەی لێ دەکردن. مەمالیکەکان بە یەکتریان گوت با لەناوی بەرین دەنا تەفر و تونامان ئەکات. بۆیە لە قوللە دارینەکە لێی چوونە ژوورێ، ئەویش رایکردە سەرووی قوللەکە، ئەوانیش لە خوارەوە ئاگریان بەردایە تەختە دارەکانی قوللەکە و لە خوارێشەوە تیریان تێ دەگرت، بۆیە خۆی فڕێدایە ناو دەریای فارسکور[١٠٣] و بانگیشی دەکردنێ کە هیچ موڵك و ماڵم ناوێ، لێمگەڕێن دەچمەوە حەسن کێف. بەڵام کەس داواکەی قبووڵ نەکرد و پارچە پارچەیان کرد. سێ رۆژانیش تەرمەکەی لەسەر لێواری دەریاکەدا مایەوە، کەسیش نەیدەتوانی بینێژێ، تا مەمالیکەکان لەسەر راسپاردەی نێردراوێکی خەلیفەی عەبباسی کە شەفاعەتیان بۆ کرد، ئیدی لەوێ هەڵیانگرت و بردیان لەوبەری دیکەی دەریادا ناشتیان[١٠٤].

دوای کوشتنی توران شا، (شجرة الدر)ی خێزانی مەلیك نەجمەددینی باوکی (واتە زڕدایکی توران شا) لەجێی ئەو لەسەر تەختی میسر داندرا. رۆژی هەینیش لەسەر مینبەرەکان وتار بە ناوی ئەوەوە و بۆ ئەو خوێندرانەوە. هەروەها سککەی پارەش بە ناوی ئەوەوە لێدرا. بەڵام شەجەرەتول دوڕ هەڵسا بە دانانی (عزالدین ایبك)ی سەرۆکی مەمالیکەکانی بەحری بە سەرکردەی گشتی سوپا[١٠٥].

شەجەرەتول دوڕ نەیتوانی زۆر لەسەر تەختی حوکمڕانی بمێنێتەوە، ئەویش بەهۆی ئەو ناڕەزاییە زۆرەی لەلایەن ئەمیر و سەرکردەکانەوە، تەنانەت تێکڕای رەشە خەڵکەکەش بەرەو رووی دەبووەوە و داوایان دەکرد کە یەکێ لە نەوەکانی ماڵباتی ئەییوبی ببێتە فەرمانڕەوا، کە توانییان جیهانی ئیسلامی یەکبخەن، وە سەرکردایەتی رۆژهەڵاتی ئیسلامییان بە هەموو سەروەت و داهاتەکانیەوە گرتە دەست بۆ راوەستان لە بەرامبەر یەك دوژمندا، کە خاچپەرستانێك بوون دەیانەویست وڵاتی ئیسلام داگیر بکەن. لە کۆتاییدا بڕیاردرا کە مەلیك ئەشرەف موسا کچەزای مەلیك کامل و برازای ئەمیر ئەییوبی

لەیەمەن لەجێی شەجەرەتول دوڕ بکرێتە فەرمانڕەوا.ئەوەش لەساڵی (٦٤٨ک/ ٥ ئابی١٢٥٠ز) بوو، بەڵام حوکمڕانی و هەڵسوڕاندنی کاروبارەکان هەمووی لە دەستی سەرکردەی گشتی سوپا عزەددین ئەیبکی تورکمانی دا بوو.

لە ساڵی (٦٥٣ک/١٢٥٤ز) عزەددین ئەیبك سەربەخۆیی تەواوی حوکمی میسری ڕاگەیاند و مەلیك ئەشرەفی موسای وەلاناو ناردیەوە بۆ یەمەن بۆ لای خزمانی.

بەمجۆرە دەسەڵاتی حوکمڕانی ئەیوبییەکان بۆ غولامە مەمالیکەکان گواسترایەوە[١٠٦].

بۆیە دوای کوشتنی توران شا لە ساڵی (٦٤٨ک/١٢٥٠ز)، دوا بزمار لە تابووتی دەوڵەتی کوڕانی ئەییوبی کوردی لە میسر درا، دوای حوکمڕانییەك کە هەشتاو یەك ساڵ بەردەوامی کرد[١٠٧].

ڕووخانی دەوڵەتی ئەییوبی لە میسر مانای لەناوچوونی ئەو کوردانە ناگەیەنێ، کە بە لێکدابڕان و بە ڕاگواستن هاتبوونە ناوی، ئەم ڕاستییەش چەند شتێك ڕوون ئەکەنەوە، وەك:

یەکەم: تەمەنی دەوڵەتی ئەییوبی لە هەشتا ساڵ تێپەڕی، پشتقایمی سەربازی دەوڵەتی ئەییوبی بە سەرباز و سەرکردە کوردەکانەوە بوو. ئەو ماوەیە سێ نەوەی لە دوای یەکتری گرتەوە، نەوەی نوێی کوردی جێی نەوەی پێشتری کوردی ئەگرتەوە. کەچی لەو سەردەمەی ئەییوبییەکاندا نەمانبیستووە بزووتنەوەیەکی هەڵگەڕاوەی کوردی ڕوویدات. واتە نەمانبیستووە دیاردەیەکی ئاشکرا ڕوویدابێ لەو کوردانە کە دوای بەجێهێنانی خزمەتەکانیان لەناو سوپا، بە دەستەجەمعی گەڕابنەوە بۆ وڵاتی خۆیان. بەڵکو بە پێچەوانەوە، لە سەلاحەددین و فەرمانڕەوا ئەییوبییەکانی دوای ئەویش دەگێڕنەوە کە وەك بەخشش و چاکەدانەوە لە هەمبەر کۆتایی هێنان بە خزمەتی ئەو سەرباز و سەرکردە کوردانەی کەوتبوونە ناو ساڵەوە یان نەخۆش کەوتبوون، لە شوێنە جیاجیاکانی میسر کێڵگە و پارچە زەوی پانو بەرینی پێ بەخشیون، بۆ

ئەوەی کشتوکاڵی تێدا بکەن و بەرەکەی بچنن. ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر بنەچەی رەسەنی کوردی زۆر لەو خێزانە کوردانەی کە لە پارێزگاکانی میسریدا بڵاوبوونەتەوە. هەروەها ئەوەش دەسەلمێنێ کە ئەو ناوە کوردیانەی لە گەڕەك و گوند و شارەکان نراوە بۆ بوونی ژمارەی زۆری کوردان لەو ناوچانە دەگەڕێتەوە. ئەم بابەتەش لە دوا بەشی کتێبەکەدا روون دەکەینەوە.

دووەم: بوونی کورد لە میسر تەنها لەسەر سەبازە کوردەکان کورت نابێتەوە. دوای رەخسانی دەرفەتی گرتنەدەستی کۆڵەگەکەکانی دەوڵەتی ئەیوبی لەلایەن سوڵتان سەلاحەددین ئەییوبی، دەرگای بە رووی بازرگانە کوردەکانو خاوەن بەرژەوەندییەکان کردەوەو هاتنە ناو میسر. هەندێکیان بە ژیانی ئەوێ سەرسام بوون، بۆیە چوون کەسوکار وماڵباتەکانیشیان هێناو لەوێ نیشتەجێ بوونو بەهۆی ژنو ژنخوازیو وەچە نانەوەش، بوون بە هاولاتی کۆمەڵگای میسری.

سێیەم: بەو پێیەی کە قاهیرە بنکەو قیبلەگای دامەزراوە زانستییەکان (ئەزهەری شەریف) بووە، بۆیە ژمارەیەکی زۆری ئەو قوتابیو زانایانەی کورد کە خوازیاری زانستو فێربوون بوون، روویان دەوێ دەکرد. بە تایبەتی لە سەردەمی مەمالیکەکان. زۆرێکیش لە مێژوونووسان ئەو سەردەم بە سەردەمی زێڕینی ئەزهەر دادەنێن لە میسر، ئەویش بەهۆی ئەو گرنگی پێدانە زۆرەی مەمالیکەکان و تەرخانکردنی وەقفی زۆر بۆیان.

بۆیە، رووخانی دەوڵەتی ئەییوبی لەناوچوونی کورد نییە لە میسر، بەڵکو دوای ئەوەش کۆچی کوردان بۆ میسر بەردەوامی هەبووەو رانەوەستاوە. راستە کە بە بەراورد لەگەڵ سەردەمی ئەییوبییەکان لە کەمی داوە، بەلام نەپچڕاوە. زۆر هۆکاریش هەبوونە بۆ ئەوەی هانیان بدەن تا کۆچی بۆ بکەن، لەوانە: ئەو دۆخە سیاسی و ئابوورییەی ناوچە کوردییەکان لەناو شەڕ و ململانێ تێیدا دەژیان، وای لەوانە دەکرد کە حەزیان لە ژیانی ئاسوودەییە روو لە میسر و

وڵاتانی دیکه بکەن، به تایبەتی که زانییان ژیانیان لەوێ سەقامگیره و له دڵنیایی دان. هەروەك چۆن کەسی میسریش دڵ و سنگ فراوان بووەو هەموو ئەوانەی روویان تێدەکردن دەیانگرتنەخۆ و لێیان هەڵنەئەهاتن، بەڵکو لەناو بۆتەی خۆیاندا تێکەڵیان دەکردن. هەروەها پێگەی ناوچەکەش وەك کە بیرمەندی گەوره (دکتۆر جەمال حەمدان) له ئینسکلۆپیدیاکەی باسی لێوه کردووه، رۆڵی هەبووه. چونکه شوێن و پێگەی میسری که له ناوەڕاستی جوگرافیای کیشوەرەکانی جیهانی کۆن بووه، وایکردووه میسر ببێته جێی تێڕامانی دونیا. بۆیه هەموو ئەو هۆکارانه وایان کردووه که کەسایەتی کوردی تێدا بدرەوشێتەوەو نامۆ نەبێ به خاك و خەڵکەکەی.

حەوتەم: شوێنەواری کورده ئەییوبییەکان له میسر:

بیری سەلاحەددین یوسف: که ناسراوه به بیری یوسف، سوڵتان سەلاحەددین یوسف ئەییوبی له ساڵی (٥٧٢-٥٨٩ك/ ١١٧٦-١١٩٣ز) دروستی کردووه. دەکەوێته ناوچەی قەڵا، ئەودیو مزگەوتی ناسڕ محەمەد کوڕی قەلاوون له (قلعة الجبل)[١٠٨].

قوتابخانەی کاملییه: لەلایەن سوڵتان کامل محەمەد کوڕی عادل ئەییوبی له ساڵی (٦٢٢ك/ ١٢٢٥ز) دروست کراوه، دەکەوێته شەقامی (المعز لدین الله) له گەڕەکی جەمالییه له قاهیره. هەموو ئەو بەشانەی که سوڵتان کامل محەمەد کوڕی عادل له سەردەمی ئەییوبی دروستی کردبوون لەناوچوون، میر حەسەن کەتخودای شەعراوی له سەردەمی عوسمانی، گۆشەیەکی بۆ نوێژکردن لەسەر رووبەرێکی بەرامبەر هەیوانی رۆژهەڵات کردەوه، چونکه ئەو قوتابخانەیه له بنەڕەتدا له دوو هەیوان پێکهاتبووه، یەکێکیان له بەری باکووری

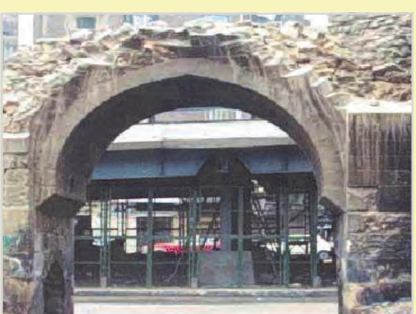
(قوتابخانەی کاملیه)

خۆرئاوا و ئەوەی تریان لە باشووری رۆژهەڵات، لە ناوەڕاستیشیاندا حەوشەیەکی کراوە هەیە، بەڵام ئێستاکە دیوارەکانی رماوەو جگە لە پاشماوەکانی هەیوانی رۆژئاوا هیچی لێ نەماوەتەوە[109].

(دەرگای قەرافە)

دەرگای قەڕافە: (بە قەڕافەی فستاتیش ناودەبردرا، ئەوێ گۆڕستانی کۆنی ئیسلامەکان بووە لە باشووری قاهیرە لەبن چیای مەقتەم، کە بریتییە لە کۆمێك خۆڵ و گۆڕ و قوببەی شوێنەواریی کۆن، کە بە توحفەی هونەری دەگمەن دادەنرێن، نەك تەنها بە گۆڕستان. لە بنەچەشدا قەڕافە ناوی هۆزێکی یەمەنی بووە لە نزیك گۆڕستاندا ژیاون و دواتر بە هەموو گۆڕستانێکیان گوتووە قەڕافە - لە سایتی ویکیپیدیاوە– و) لەلایەن سوڵتان سەڵاحەددین یوسف کوڕی ئەییوب لە ساڵی (٥٦٦–٥٧٢ك/١١٧٠–١١٧٦ز) دروست کراوە، دەکەوێتە شەقامی سەڵاح سالم لە دەستەڕاستی دەرگای قایتبای **(قایتبای مەحمودی ئەشرەفی سوڵتانێك بووە لە مەمالیکەکانی بورجی، لە مەمالیکە چەرکەسییەکان– لە ویکیپیدیاوە– و)** لە گەڕەکی خاتوو عائیشە[110].

قوببەی ئیمام شافعی: لە ساڵی (٦٠٨ك/ ١٢١١ز) لەلایەن سوڵتان کامل محەمەد کوڕی عادل دروست کراوە. دەکەوێتە شەقامی ئیمام شافعی لە مەیدانی ئیمام شافعی/ قەڕافەی گچکە لە ناوچەی میسری کۆن و فستات[111].

(قوببەی ئیمام شافعی)

قوتابخانەی نەجمەددین ئەیوب: لەلایەن سوڵتان نەجمەددین ئەییوب لە ساڵی (٦٤١–٦٤٧ك/ ١٢٤٣–١٢٤٩ز) دروست کراوەو دەکەوێتە شەقامی (المعز لدین الله) لە

جەمالییەی باکووری قاهیرە. ئەمە یەکەم بینا بووە لە میسر بۆ خوێندنی هەر چوار مەزهەبەکە. خاتوو شەجەرەتول دوڕیش قوببەیەکی بۆ سولّتانی چاکەکار نەجمەددینی هاوسەری دروست کردووە. لە رووە سەرەکییەکە بترازێ کە کەوتۆتە ناوەڕاستی مینبەری بانگدان و هەندێك پارچەی هەیوانی رۆژئاوا هیچی تر لە پاشماوەی ئەو قوتابخانەیە نەماوە[١١٢].

قوتابخانەی سەلاحییە: لە سالّی (٥٨٧ك/ ١١٩١ن) لەلایەن سولّتان سەلاحەددینەوە دروست کراوەو دەکەوێتە تەك گۆڕی ئیمام شافعی لە قەڕافە.

قوتابخانەی قەمحییە: هەر لەلایەن سەلاحەددینەوە لە سالّی (٥٦٦ك/ ١١٧٠ن) دروست کراوەو دەکەوێتە تەنیشت مزگەوتی کۆن (مزگەوتی عومرو بنی عاس). ئەو قوتابخانەیە تایبەت بووە بە پەیڕەوانی مەزهەبی مالکی.

قوببەی خەلیفەکانی عەبباسی: لەلایەن خاتوو شەجەرەتولدوڕ لە سالّی (٦٤٠ك/ ١٢٤٢ن) دروست کراوە. دەکەوێتە باشووری قاهیرە، پشت مەزاری خاتوو نەفیسە[١١٣].

قوتابخانەی ناسرِییە: لە سالّی (٥٦٦ك/١١٧٠ن) لەلایەن سولّتان سەلاحەددین دروست کراوە، دەکەوێتە شوێنی بەندیخانەی (المعونة) لە تەنیشت مزگەوتی عومروی کوڕی عاسە، ئەو قوتابخانەیە تایبەت بووە بە شوێنکەوتووانی مەزهەبی شافعی.

(قلعة الجبل): بە قەلاّی سەلاحەددین بەناوبانگە. لە سالّی (٥٧٢– ٦٠٤ك/ ١١٧٦–١٢٠٧ن) لەلایەن سولّتان سەلاحەددینەوە دروست کراوە، دەکەوێتە گەڕەکی قەلاّ لە قاهیرە.

خانەقای سەعید ئەلسوعەدا: ئەو خانەقایە دەکەوێتە شەقامی جەمالییە لە تەنیشت قوتابخانەی جەمالییەی سەرەتایی، ئەو خانەقایە لە بنەڕەتدا خانووێك بووە چەندین کەس لە سەردەمی فاتمیەکان تێیدا نیشتەجێ بوونە. دواتر سەلاحەددین فەرمانی کردووە کە بکرێتە مالّی سۆفییان، بۆیە کراوەتە

وەقفی سۆفییە هەژارەکانی تێکڕای وڵاتانی جیهانی ئیسلامی. دواتر لە ساڵی (٥٩٣ك/ ١١٩٦ز) لەلایەن عەزیز عوسمان کوڕی سەلاحەددین نۆژەن کراوەتەوەو چەند وەقفێکی لەسەر داناوە، لەوانە وەکالەتێکی شاری دەسسوق بەهەمان دەقە بنەڕەتیەکەیەوە لەسەر ماڵی سەعید ئەلسوعەدا لە مەحروسەی قاهیرە، وەقف کراوە. بەڵام لە سەردەمی ئەشرەفی قایتبای، شکڵ و شێوەی ئەو ماڵە گۆڕاون. ئەویٚ پێکهاتووە لە حەوشە و گۆڕەپانێك کە چوار هەیوانی بەسەردا دەڕوانن، واتە نەخشەسازییەکی ستوونییە، هەیوانی باشووری خۆرئاواشی هەرە گرنگەکەیانە، ئەویش کراوەتە سیٚ داڵان، لەسەر دار خورمایەکی گەورەی قاپۆڵ پێنج گرێش بەسەر حەوشەکەدا شۆڕ بۆتەوە، کە چوار پای بەردینی بەنرخی بەبندا هەڵکراون، مینبەری بانگدان کەوتۆتە ئەو هەیوانەوە.

٣٢- د.سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، دار النهضة العر ١٩٩٦م،ص٩.

٣٣- ابن الاثير: الكامل في التاريخ، تحقيق عبدالله القاضي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية، ج ٩ ص٤٤٩.

٣٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٣٥- ئەسەدەددین شێرکۆ: ناسناوەکەی "ابو الحرب"بووەو بە مەلیك مەنسوڕ ناسراوە، ئەو کوڕی شادی کوڕی مەروانە و مامی سەلاحەددین ئەییوبییە. بڕوانە: وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد والكردستان"ی محەمەدەمین زەکی بەگ. دار الزمان، دیمشق، (٢٠٠٦م، ج١، ص ٢٥٧).

٣٦- د. سعيد عبدالفتاح عاشور: الحركة الصليبية، دار المصرية للتاليف والترجمة، ١٩٦٤م، ج ١، ص٥٣٢. هەروەها: وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تاريخ الكرد والكردستان"ی محەمەدەمین زەکی بەگ، چاپەمەنییەکانی کۆمەڵەی لوبنانی، چاپی ٢، ٢٠٠٣ز، ب ٢، ل ١٥٦.

٣٧- سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٣.

٣٨- ئیتفیح دەکەوێتە پارێزگای جیزە، لەسەر لێواری رۆژهەڵاتی نیل، مەزاری حەزرەتی موسای کوڕی عمران (سڵاوی خوای لیٚ بێت)ی کەتۆتە پێش، چەندین زانای گەورەشی تێدا هەڵکەوتوون. ياقوت الحموي: معجم البلدان، الخانجي، ط١، ١٣٢٣هـ/ ١٩٠٦م، ج ١،ص ٢٢٣.

٣٩- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تارخ الكرد والكردستان، ج٢، ص١٥٧.

٤٠- ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤١٣هـ/ ١٩٩٢م، ج٥، ص٣٥٠.

٤١- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تارخ الكرد والكردستان، ب٢، ل ١٥٨. بڕوانە سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٧.

٤٢- ابن الاثير: الكامل في التاريخ، ج١٠، ص١٣، هەروەها بڕوانە: التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، تحقيق عبدالقادر احمد طلميات،ط١، دار الكتب الحديثة ١٩٦٣م، ص ١٣٨.

٤٣- سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٩.

٤٤- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تارخ الكرد والكردستان"، ب ٢، ل ١٦٠.

٤٥- سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٩، ٢٠.

٤٦- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تارخ الكرد والكردستان"، ب٢، ل ١٥٣. ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة، ج٥، ص ٢٥٥. ابن الاثير: الكامل في التاريخ، ج٩، ص١٠٢. ابن خلكان: وفيات الاعيان، تحقيق يوسف علي الطويل، ومريم قاسم، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٨م، ج٧، ص١٣٩. الحنبلي: شذرات الذهب، تحقيق عبدالقادر الارناؤوط، دار ابن كثير،ط١، ١٤٠٦هـ/١٩٨٦م، ج٤، ص٢٩٨. الزركلي: قاموس الاعلام، دار العلم، بيروت ١٩٨٠م، ج٨، ص٢٢٠.

٤٧- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد والكردستان" ، ب١، ل٧.

٤٨- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تاريخ الكرد والكردستان" ، ب٢، ل١٥٤.

٤٩- ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة، ج ٦، ص٨. ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٧، ص٥٥١. محمد علي عوني: ترجمة لمشاهير الكرد و كردستان، ج١، ص١٢.

٥٠- رابطة ادباء كردستان. http://kurdsyria.wordpress.com

٥١- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد والكردستان" ، ب١، ل١٤.

٥٢- ابن واصل: مفرج الكروب في اخبار بني ايوب، تحقيق جمال الدين الشيال والاخرون، دار الفكر العربي ٢٠٠٠م، ج١، ص١٧٤. سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ٢٠.

٥٣- ابن الاثير، الكامل في التاريخ، ج١٠، ص٢٢.

٥٤- سعيد عبدالفتاح عاشور: الحركة الصلي، ج٢، ص ٥٦١. سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ٢٣.

٥٥- Boris james: Saladin et les Kurdes. L"HarMattan. Mars 2006. p.111.

٥٦- تواشی: سەربازگەلێ بوونە لە پلەی یەکەم.

٥٧- قراغلام: سەربازگەلێ بوونە لە پلەی دووەم.

٥٨- ڕۆژنامەی (الحياة)، ل ١٩، ژمارە ١١٠٠٨، نیسانی ١٩٩٣ز. اوليا جلبي: سياحەتنامە، وەرگێڕانی: محەمەد عەلی عەونی، ساخکردنەوەی/ عبدالوهاب عزام، د.احمد السعيد سلمان. پێشەکی و پێداچوونەوە احمد فواد متولي/ چاپخانەی دار الكتب والوثائق القومية المصرية، ١٤٣٠هـ:٢٠٠٩ز، ل٢١٠.

٥٩- بهاءالدين بن شداد: النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية، ساخکردنەوەی جمال الدين الشيال، ط٢، مكتبة الخانجي بالقاهرة ١٤١٥هـ/ ١٩٩٤م، ص٣٤١.

٦٠- سەرچاوەی پێشوو.

٦١- کرك: دەکەوێتە سوريا. ياقوت الحموي: معجم البلدان، ج٧، ص٢٣٩.

٦٢- Boris james: Op. Cit. p.109

٦٣- Ibid

٦٤- Ibid

٦٥- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد وكردستان" ب١، ل ١٢.

٦٦- الحنبلي: شذرات الذهب، ج٤، ص٢٩٨.

٦٧- ابن الشداد: النوادر السلطانية، ص٤١٠، سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص١٧.

٦٨- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تاريخ الكرد وكردستان" ج٢،ص٢٠٦.

٦٩- ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة، ج٦، ص٥٧.

٧٠- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصة تاريخ الكرد وكردستان" ج٢،ص٢٠٤.

٧١- البدليسى: شرفنامة، ترجمة محمد على عونى، راجعه و قدم له يحيى الخشاب، دار الزمان دمشق ط٢، ٢٠٠٦م، ص١٠٦.

٧٢- الخوانق : کۆی خانەقایە و وشەیەکی فارسیە . خانەقاکان لە ئیسلامدا لە سەدەی چواری کۆچی دروست کراون، سۆفیەکان کردبوویانە شوێنی خواپەرستی، بەڵام لە مسڕدا لە سەدەی شەشەمی کۆچی دەرکەوتن.

٧٣- المقريزي: المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار، حواشي خليل منصور، دار الكتب العلمية بيروت ١٩٩٨م. ج٢، ص٤١٥.

٧٤- سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٦٧.

٧٥- د. كمال الدين سامح: في العمارة الاسلامية مطبوعات معهد الدراسات الاسلامية.

٧٦- سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٦٨.

٧٧- د. نظير حسان سعداوي: التاريخ الحربي المصري، مكتبة النهضة، بغداد ١٩٥٧م ص١٠١.

٧٨- د. سعيد عبدالفتاح عاشور: الايوبيون والمماليك في مصر والشام، ص ١٦٩.

٧٩- سەرچاوەی پێشوو. ل ١٦٧

٨٠- اوليا جلبي، سياحتنامه، ترجمة محمد على عوني، ص٢٨٨.

٨١- سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٨-٢٨٩، ل٢١٣،٢٦٩.

٨٢- ڕۆژنامەی (الحياة)، ژ١٢١٥٥، ٦ی حوزەیرانی ١٩٩٦ز، ل١٣.

٨٣- القلقشندي: صبح الاعشى، ج٣، ص٣٧٦.

٨٤- سەرچاوەی پێشوو.

٨٥- المقريزي، الخطط، ج٣، ص٤١.

٨٦- Boris james: Op. Cit. 14

٨٧- Ibid: PP. 24-25.

٨٨- Ibid: P. 55.

٨٩- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، لمحمد امين زكي بك، ج٢، ص٨٨.

٩٠- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، لمحمد امين زكي بك، ج١، ص٧٤.

٩١- سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩-٨٠.

٩٢- سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل ١٠٦.

٩٣- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، لمحمد امين زكي بك، ج١، ص ص١٢٨- ١٢٩.

٩٤- ابو الفداء: المختصر في تاريخ البشر، تحقيق محمود ايوب، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٧م، ج٣، ص١٧٤.

٩٥- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ص١١٧٠- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص ص١٩٦-١٩٧.

٩٦- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩.

٩٧- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ص٣٤٤- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص ٣٢٢.

٩٨- السيوطي: نظم العقيان، ص١٠١.- وانظر ابن حجر العسقلاني: الدرر الكامنة، حققه الشيخ عبدالوارث محمد على، دار الكتب العلمية بيروت ١٩٩٧م، ج١، ص٥٤٤، وانظر المشاهير، ج٢، ص٤٧١.

٩٩- المقريزي: السلوك، ج١، ص٣٥٣:٣٥١.

١٠٠- سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥٦.

١٠١- بە رەسەن تورکە، گوتراویشە کە ئەرمەنە، سوڵتان نەجمەددین ئەییوب بۆ خۆی کڕیویەتی، پایەیەکی بەرزی هەبووە لای سوڵتان، رۆڵێکی بەرچاویشی بینیوە لە جەنگی مەنسورە. بە یەکەمین ژنە مەلیکە دادەنرێت لە مسر کە لە مانگی سەفەری ٦٤٨ك بۆ ماوەی ٨٠ رۆژ حوکمی کردووە. دواتر بەدەستێکی چەپەڵ کوژراوەو لە گۆڕستانی نزیك مزگەوتی (احمد بن تالون) لە قاهیرە نێژراوە، گۆڕەکەی بە پارچەیەك توحفەی بیناسازی و هونەری جوان دادەنرێت، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (المقريزي: السلوك لمعرفة دول الملوك، ج١ ص٤٥٩). هەروەها بڕوانە (ابن تغردي بردي: النجوم الزاهرة، ج٦، ص٣٣٢ وما بعدها). هەروەها بڕوانە (ابن اياس: بدائع الزهور في وقائع الدهور، تحقيق محمد مصطفى، ج٧، ص٢٩٥).

١٠٢- گرووپێکی باتنی ئیسماعیلی بوون.

١٠٣- تێبینی: مسرییەکان بە نیل دەڵێن دەریا.

١٠٤- ابن تغردي بردي: النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، ج٦، ص٣٢٨، ٣٢٩، ٣٧١..

١٠٥- محمد على عونى: ترجمته لخلاصة تاريخ الكرد وكردستان، ج٢، ص٢٢٦.

١٠٦- سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٦-٢٢٧.

١٠٧- المقريزي: السلوك، ج١، ص٣٦١.

١٠٨- وێبسایتی شوێنەوارە قاهیرەی ئیسلامی www.cim.gov.eg

١٠٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو

١١٠- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

١١١- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

١١٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

١١٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بەشی چوارەم:

کورد لە میسر لە سەردەمی مەمالیکەکان:

یەکەم: کورتەیەك لە مێژووی مەمالیك لە میسر

دووەم: بارودۆخی کوردان لە سەردەمی مەمالیکەکان

سێیەم: ئەو ئەرکانەی کە ئەمیر و سەرکردە کوردەکان لە سەردەمی مەملوکیەکان پێیانسپێردراوە

چوارەم: هەیوانی پیاوانی کورد لە ئەزهەری شەریف

یەکەم: کورتەیەك لە مێژووی مەمالیك لە میسر:

لە دەستپێکدا، دەمانەوێ بزانیین مەمالیکەکان کێن؟

مەمالیك: لە تیرەو نەوەی ئەو سەربازانەن کە حوکمڕانی میسرو شامو عێراقو هەندێ بەشی دوورگەی عەرەبییان کردووە. زیاتر لە دوو سەدەو نیو حوکمڕانییان بەسەر میسر بەردەوام بووە. رێك لە ساڵی (١٢٥٠ز تا ١٥١٧ن)، قاهیرەشیان کردبووە پایتەختی خۆیان و بە دوو ماوە حوکمی میسریان کردووە، ئەوانیش:

- مەمالیکی بەحری، تورکی لە (١٢٥٠ز تا ١٣٧٢ن).
- مەمالیکی بورجی، چەرکەسی لە (١٣٧٢ز تا ١٥١٧ن).

بەناوبانگترین مەلیکەکانی دەوڵەتی مەمالیکی بەحری– تورك، بریتی بوون لە: (عزالدین ایبك، قطز، ظاهر بیبرس، المنصور قلاوون، الناصر بن قلاوون).

بەناوبانگترین مەلیکەکانی دەوڵەتی مەمالیکی بورجی– چەرکەسی، بریتی بوون لە : (سلطان برقوق، فرج برقوق، اینال، الاشرف سیف الدین برسباي، قنصوة الغوري، طومان باي)[١١٤].

میسر – ئێستاشی لەگەڵ دابێ– وەك دایك ئامێزی بۆ هەمووان کردۆتەوە، ئەوەی کە بۆی چووە گرتوویەتیە خۆی و تێیدا جێگیر بووە و تێکەڵی کۆمەڵگای رەسەنی میسری بووە. لەسەر بنچینەی رەگەز، رەگ و ریشە و رەسەنایەتی، جیاوازی لەنێوان ئەم و ئەودا نەکردووە. میسر مەمالیکەکانی لە ئامێزدا گرتن و تیایدا ژیان و حوکمیشیان تیادا کرد، لەگەڵ نەوەی رەوەندی دیکەدا ژیان، وەك عەرەب، عەجەم، تورك، کورد، چەرکەس و تورکمان...هەموویان یەك ئاڵا سێبەری بەسەردا دەکردن، کە ئاڵای میسری دایك بووە.

بنەچەی مەمالیکەکان:

سەرەتا ناوی مەمالیك لەو دیلە رەنگ سپییانە دەنرا، کە لە شەڕدا دەگیران، یان ئەوانەی لە بازاڕەکاندا دەکڕدران. دواتر ئەو ناسناوە بەسەر مەلیکە کۆیلەکانی میسر دا بڕا (**ئەو مەمالیکانە پێشتر سەربازی بە کۆیلەگیراو بوونە لە میسر، دواتر خۆیان کۆکردۆتەوەو دەسەڵاتیان وەرگرتووەو خۆیان کردۆتە مەمالیك بەسەر میسر، کە دوو جۆر بوونە، مەمالیکی بەحریو مەمالیکی بورجی – و**). ئەگەر بمانەوێ بنەچەی مەمالیکەکان بزانین، دوو رامان لەپێشن:

یەکەم: دەڵێ مەمالیکەکان لەسەردەمی حوکمی خەلیفەی فاتمی (عزیز باللە) لە میسردا بەدەر کەوتن.

دووەم: دەڵێ مەمالیکەکان ئەوانەن کە لەلایەن سوڵتانی چاکەخواز نەجمەددین ئەیوبی کوردی[115] لە قەفقاس و ئاسیای بچووك هێنراونەتە میسر. بەپێی ئەو رایە، بنەچەی مەمالیکەکان لە تورك، رۆم، ئەورووپی و چەرکەسییەکانە. ئەیووبییەکان بۆیە هێناویانن تا سوود لە تواناکانیان ببینن[116].

هەرچی سەبارەت بە سوڵتانەکانی دەوڵەتی مەمالیکی بەحرییە، ئەوا لە ساڵی (١٢٥٠ز) بە شەجەرەتولدوڕی تورکی یان ئەرمەنی دەست پێدەکەنو لە ساڵی (١٣٨٢ز) بە زەینەددین حاجی کۆتاییان دێت. سوڵتانەکانی دەوڵەتی مەمالیکی بورجیش لە ساڵی (١٣٨٢ز) بە زاهر برقوق دەست پێدەکەنو لە ساڵی (١٥١٧ز) بە عادل تۆمان بای کۆتاییان دێت[117].

دووەم: بارودۆخی کوردان لە سەردەمی مەمالیکەکان:

وەك لای هەمووان ئاشکرایە کە ئەییوبییەکان کوردن. لە بەشی رابردووشدا روونمان کردەوە کە چۆن بارودۆخ رێگای بە زۆر لە کوردەکان دا تا بۆ میسر کۆچ بکەنو تێیدا نیشتەجێ ببن و لە زۆر بواری سیاسی، کارگێڕی، سەربازی، بیناسازی، رۆشنبیریدا سەرقاڵ بوونە. لەناوبردنی دەوڵەتی ئەییوبیش مانای لەناوچوونی رەگەزی کوردی ناگەیەنێ لە میسردا. بەڵکو بە پێچەوانەوە،

مەمالیکەکان ئەوانیان بە مامۆستای خۆیان دەزانی کە کڕیبوونیان و فێریان کردبوون و مەشقیان دابوون. بۆیە سوور بوون لەسەر ئەوەی کە رەگەزی کوردی لەناو پێکهاتەی کۆمەڵگای میسری نەرمو نیاندا بمێنێتەوە.

کەوابوو دەمانویست باس لە بوونی کورد بکەین لە سەردەمی مەمالیکەکان، دەبینین هەندێکیان زانا و هەندێکیان سەرکردەن، مەمالیکەکان لە سوپا و لە بەڕێوەبردندا سوودیان لیٚ بینیون. لە ناویاندا: عومەر کوڕی خەلیلی کوردی[١١٨].

لەم بارەیەوە بوونی کورد لە میسر زۆر بەرچاو بووە و ژیانی میسری دەوڵەمەند کردووە و کاروانی شارستانییەتی تەوا کردووە. لەناو ئەوانو خەڵکی میسریش هاوسەرگیری و ژن و ژنخوازی هەبووە، نەوەکانیشیان کە تا ئێستا لەدوایان بەجیٚ ماون، تا ئێستا باپیرانی خۆیان و ئەو بەخششانەی پێشکەش بە میسریان کردووە، هەر وەبیریانە.

بەناوبانگترین ئەو کوردانەی میسر لە سەردەمی مەمالیکەکان:

ابراهيم امدي: ناوی فەخرەددین ئیبراهیم ئیسحاق کوڕی یەحیا کوڕی ئیسحاقی ئامەدی، هەروەها دیمەشقییە، لە ساڵی (٦٩٥ك) لە دایك بووەو لە ئەسکەندەرییە خوێندوویەتی، زانایاکی قسەزان و رەوانبێژ بووە. ساڵی (٧٧٧ك) لە میسر کۆچی دوایی کردووە[١١٩].

– **ابراهيم الشيخ ابراهيم:** کوڕی محەمەد عەمادییە، ناسراو بووە بە (بورهانەددین کوڕی کبائی دیمەشقی) لە (١٥ ربيع الاخر ٩٥٤هـ) لە دیمەشق لەدایك بووە. دواتر هاتۆتە میسر، بە زاناکان ئاشنا بووە، ساڵی (١٠٠٨ك) کۆچی دوایی کردووە[١٢٠].

– **ابو الفداء:** ئەو مەلیك ئیسماعیل کوڕی عەلی ئیمام عالمولسوڵتان عیمادەددین ئەبولفیدا کوڕی ئەفزەڵ کوڕی مزەففەر کوڕی مەنسوڕ– خاوەنی حەماە–یە، **(حەما چوارەم پارێزگای گەورەی سوریەیە لە دوای دیمەشقو حەلەبو حەمس، بە شاری ئەبولفیداش ناسراوە، یەکێکە لە کۆنترین شارەکانی**

دونیا و مێژووەکەی بۆ بەر لە زایین دەگەڕێتەوە، وە بە یەکێك لەشارە کەنعانییەکان دێتە ژمار– لە ویکیپیدیاوە– و)، کەوابوو ئەو لە ماڵباتی ئەییوبییە کوردیەکانە. خاوەنی کتێبی "التاریخ والمورخون في الاسلام" دەربارەیدا نووسیوەو دەڵێت" ئەو لە راددەبەدەر زیرەك بووە، خودان زانستێکی زۆر بووە، لەجەنگیشدا ئازاو قارەمان بووە. ئەو لە نەوەکانی شەهنشای برای سوڵتان سەلاحەددین بووە، لەساڵی(٦٧٢ك) لە شام لەدایك بووەو تێیدا خوێندووە، دواتر لە سوریە هونەرەکانی جەنگی خوێندووە، کە ئەوکات تەمەنی لە دوازدە ساڵ تێپەڕ نەکردووە، بەو پێیە، ئەوا ئەبول فیدا هەر لەتەمەنی منداڵییەوە قارەمان بووە، وەك هەمیشە کە ئەوە حاڵی کوردەکان بووە. حاکمی میسرو سوریە مەلیك ناسرٍ ئەوی وەك ئەمیر دانایە سەر حەما، دوای وەرگرتنی ئەرکەکەی لە حەما، زوو خۆی گەیاندە قاهیرە، تا سوپاسگوزاری خۆی رابگەیەنێ، لەلایەن حاکمی دەسەڵاتداری میسریشەوە باشترین پێشوازی لێکراو ناسناوی مەلیکی پێ بەخشی. بۆ جاری دووەمیش لەساڵی (٧١٩ك) گەڕایەوە میسر، تا لە (٢٧ المحرم ٧٣٢هـ / ١٢٣١ز) کۆچی دوایی کردووە[١٢١]. یەکێك لە گرنگترین و رازاوەترین شەقامەکانی گەڕەکی زەمالیکی لە قاهیرە بەناو کراو چەندین شەقامی دیکەش ناوی ماڵباتی ئەییوبییان لێ نراوە. وەك: شەقامی سەلاحەددین ئەیوبی، شەقامی نەجمەددین ئەییوب، شەقامی کامل محەمەد.

– **احمد الحريري**: کوڕی ئیسماعیل کوڕی عەبدوڵلای شهابی تەبیبە، لەپزیشکیدا کاری کردووە، حەزیشی لەئەدەب بووە، زۆریش نزیك بووە لەزاهیر بەرقوقی فەرمانڕەوای میسر لەسەردەمی مەمالیکەکان. لە زۆر بوارو پۆستدا کاری کردووە، لە(١٥ ذی القعدة ٨٠٩هـ) لە میسر کۆچی دوایی کردووە[١٢٢].

– **احمد الكردي**: کوڕی ئەحمەدەو نەوەی دەرباس فەخرەددین ئەبو ئیسحاقی مازانی کوردی قاهیرەیە. زۆر کتێبی نووسراوی هەن، لەوانە "تعليق التعليق" و

"قراءة الكمال"، له دوای باپیرەی بۆتـە دادوەری مـیـسـر، سـالّـی (٨١٧ك) لـە میسر کۆچی دوایی کردووە[١٢٣].

– **حسين الخلاطي**: کوڕی زانای بەناوبانگ یوسف کوڕی عەلـیـیـە، لـەسـالّـی (٨٩٥ك) لەدایك بووە، زۆری لەبارەی زانستـەوە خـوێـنـدووە، دواتـر خـەریـکـی وانەگوتنەوەو دادوەری بووە لەجزیرێ بۆتان لەکوردستـانـی تـورکـیـا. پـاشـان رۆیشتۆتە قاهیرە. ماوەیەك لەوێ ژیاوە، پاشان بە مەبەستی حەجی مالّی خـوا رووی کردۆتە مەککە، بەلاّم لەسالّی (٩٥٨ك) لەکاتی گەڕانەوە لـەرێـگـای حـەج کۆچی دوایی کردووە. یەکێکیش بـووە لـە هـەرە گـەورە زانـایـانـی سـەردەمـی خۆی[١٢٤].

– **الامير حسين الكردي**: لە سەردەمی مەمالیکەکان سەرکردەی سوپای میـسـر بووە، سالّی (٩٢١ك) رۆیشتووە بۆ یەمەن، دواتر شاری جەددەی کردۆتە بنکەو بارەگای لەشـکـرەکـەی و زۆر قـایـمـی کـردووە. پـاشـان گـەڕاوەتـەوە مـیـسـر. کاتێکیش کە دەولّەتی مەمالیکەکانیان لەناو برد، سـولّـتـان سـەلـیـمـی یـەکـەم شەریفی مەککە، فرمانی دا بە کوشتنی ئەمیر حوسێنی کوردی، بۆیە شەریـفـی مەککە لەپڕدا میر حوسێنی قۆلّبەست کرد و بردی نـوقـمـی دەریـای بـەرامـبـەر جەددەی کرد[١٢٥].

– **الشيخ خضر الكردي**: کوڕی ئەبی بەکری کوڕی موسایە، کەرامـاتـدار بـووە، هەتا مەلیك زاهـیـۆ بـیـبرسـیـش بـاوەڕی بـە کـەرامـاتـەکـانـی هـەبـووە، بـۆیـە خۆشیویستووەو لەخۆی نزیك کردۆتەوە. بەلاّم لەدوا رۆژگارەکانی ژیانی دلّی لێ گۆڕاوە و بەندی کـردووە، لـە سـالّـی (٦٧٦ك) لـە بـەنـدیـخـانـەدا مـردووە. زۆر شوێنەواری گرنگی لەپاش بەجێ ماون، ئەو زۆر دلێر و دلّنەوا بووە[١٢٦].

– **شريف الكردي**: ناوی عەلی کوڕی مەحمودە و لە سالّی (٨١١ك) لـە حـەلـەب لەدایك بووە. دوای تەواوکردنی خوێندنی زانستە سەرەتـایـیـەکـان، لـەسـالّـی (٨٣٤ك) چۆتە میسر. وەك مامۆستا لە بواری سۆفیگەری لـەزانـکـۆی ئـەزهـەری

شەریف کاری کردووە، یەکێك بووە لەکەسە هەرە نزیکەکانی سوڵتان ئەشرەفی قایتەبای، بۆیە لە حەلەب کردوویەتی بە جێگر و لەوێ ماوەتەوە، دواتر گەڕاوەتەوە قاهیرە و لەوێ کۆچی دوایی کردووە[127].

– **عبدالرحيم بن صدقة بن ايوب:** ناوی زەین کوڕی فەتح کوڕی شەڕەف، بە ڕەسەن کوردەو زێدەکەی قاهیرەیەو لە ساڵی (٨٤٤ك) لەمیسر لەدایك بووە. لەوێوە فێری زانست بووە، یەکێك بووە لەوانەی لەمیسر وانەی فەرموودەی گوتۆتەوە[128].

– **الشيخ عبدالقادر الكردي:** کوڕی شێخ یوسفی کوردی حەلەبی شافیعییە. فقهی لەلای شێخ عوسمانی کوردی خوێندووە، هاتۆتە قاهیرەو تیایدا ماوەتەوە. زانایەکی زۆر پایە بڵند بووە. لە ساڵی (٨٩٦ك) لە میسر کۆچی دوایی کردووە[129].

– **عمر بن خليل الكردي:** یان قاهیری شافیعی، هەروەها ناسناوی (ابن المشطوب) یشی پێیدەگوترا، چونکە ڕوومەتی باوکی رووشابوو. ساڵی (٨٠٠ك) لەقاهیرە لەدایك بووەو تێیدا خوێندوویەتی، خەریکی وانە گوتنەوە بووە لە میسر، هەر لە میسریشدا لە ساڵی (٨٨٨ك) کۆچی دوایی کردووە[130].

– **يوسف الهذباني الكردي:** ناسراو بە میر جەمالەددین، یەکێك بووە لەمیرەکانی کورد لە میسر. لەساڵی (٧٠٤ك) لەمیسر لەدایك بووە. لەسەردەمی سوڵتان ناسرِ محەمەد کوڕی قەلاوونی مەملوکی، میر بووە. هەروەها لە قەڵادا جێگری ئەو بووە[131].

– **اسماء:** کچی ئەحمەد کوڕی ئەحمەدی کوڕی حوسێنی هەکارییە. لەساڵی (٧١٥ك) لەمیسرِ لەدایك بووە، هەر لەوێ فێری وتاربێژیو ڕەوانبێژی بووەو بۆتە وتاربێژێکی بەناوبانگ. لەقاهیرەدا زۆری ئاخافتووەو زۆر کەسیش شتیان لێی بیستووە. لەوانە: (ابو حامد بن ظهيرة) لە ساڵی (٧٧٠ك)[132].

سێیەم: ئەو ئەرکانەی ئەمیر و سەرکردە کوردەکان لە سەردەمی مەملوکیەکان پێیان سپێردراوە:

جێگری سوڵتان:

بریتی بووە لەو پلە و فرمانەی کە ڕێ بە خاوەنەکەی دەدات هەمان ئـەرك و فرمانی سوڵتان ببینێ، هەڵبستێ بە راگەیاندنی ڕێوڕەسمەکـان و واژوو کـردن و بڵاوکردنەوەکان لە سەردەمی مەملوکی[١٣٣]. ژمارەیـەك کـورد ئـەو پـۆسـتـەیـان وەرگرتووە لە میسر، لەوانە:

- **امیر ناصرالدین حسین بن عزیز قمری کردي**: لە فتوحـاتـی لـێـوار دەریـا لـە ساڵی (٦٦١ك/ ١٢٦٢ز)[١٣٤] پۆستی جێگری سوڵتانی وەرگرتـووە، بـەڵام سـاڵـی دواتر لەو پۆستەی لادراوە و میر شهابەددین قەمەری جێگای ئەوی گرتـۆتـەوە. دوای کۆچی دوایی میر شهاب لە (٦٦٢ك/ ١٢٦٣ز)[١٣٥] میر ناسرەددین بۆ جاری دووەم پۆستەکەی وەرگرتۆتەوە بۆ جێگرایەتی لە غەززە، هەر لەو پـۆسـتـەیـدا ماوەتەوە تا ڕۆژی کۆچی دواییەکەی لە ساڵی (٦٦٥ك/ ١٢٦٦ز). پـاراسـتـنـی ناوچەکە لە هـێـرشـی خـاچـپـەرسـتـان لـە کـارە گـرنـگـەکـانـی ئـەو بـووە لـەو ماوەیەدا[١٣٦].
- **الامیر شرف الدین موسی بن الازکشي الکـردي**: لـە سـاڵـی (٧٦٢ك/ ١٣٦٠ز) پۆستی جێگری (غیبة)ی لە میسر وەرگرتووە و لە هـەمـان سـاڵـیـشـدا کـۆچـی دوایی کردووە[١٣٧]، ئەویش دوای دەرچوونی جێگـری سـوڵـتـانـی مـیـسـر بـەرەو سعـێـد. لـە ئـەرکو پـۆسـتـەکـانـی ئـەو مـیـرە کـە وەریـگـرتـووە، (نـوێـنـەر)ی ئەسکەندەرییە بووە لە سـاڵـی (٧٤٤ك/ ١٣٧٢ز). لـە سـاڵـی (٧٦٢ك/ ١٣٦٠ز) کۆچی دوایی کردووە.

والی قاهیرە:

ئەرك و فەرماندارییەکـە، کـە ڕێـگـا بـە خـاوەنـەکـەی دەدات کـاروبـاری شـاری قاهیرەو دەوروبەری بەڕێوە ببات، کە هـەمـان ئـەرکـی پـارێـزگـاری ئـەمـڕۆیـە.

یەکێکیش بووە لە پۆستە باڵاکان لە دەوڵەتی مەملوکییە. خاوەن پۆست و پلەی بەرزتر بووە لە والی شارەکانی تر، چونکە پۆستەکەی هەردەم وەك هی میرەکانی (طبلخاناه) **(میری تەپڵخانە لە میرەکانی چینی دووەم بووەو سەرپەرشتی لێدانی تەپڵ و زوڕنای کردووە لە کاتی دەرچوونی سوڵتان و کاربەدەستان، یان لە بۆنە و کاتی پێویست. سی سواریشی لە بەردەست دابووە، هەروەها سەرپەرشتی کۆگای تەپڵ و زوڕنا و ئامێرەکانی تری کردووە - لە ویکپیدیاوە- و)** بووە[138]. لەو کوردانەی کە ئەو پۆستەیان وەرگرتووە:

– **الامیر علاء الدین بن حسن مرواني الکوردي**: ولایەتی قاهیرەی هەڵسوڕاندووە لە ساڵی (٧٣٥ك/ ١٣٣٤ز)، لەو کارانەی کە میر عەلائەددینی کوردی پێی هەڵساوە، رووخاندنی حەوت پردەکە[139] و لە نویێ نۆژەن کردنەوەیان بووە [140]. لە ساڵی (٧٤٠ك/ ١٣٣٩ز) کۆچی دوایی کردووە.

– **الامیر سیف الدین ابوبکر بابیري الکوردي**: ساڵی (٧٣٧ك/ ١٣٣٦ز) هاتۆتە میسر. هەمان ئەو ساڵەی کە گەیشتۆتە جیێ، بۆتە والی بەسەر قاهیرەوە[141].

– **الامیر نجم الدین ایوبي الکوردي**: ساڵی (٧٤٠ك/ ١٣٣٩ز) بەسەر میسردا بۆتە والی، کاتێکیش کە لە ژێر فشاری خەڵکەکە لە والییەتی قاهیرە دوور خرایەوە، کە بەهۆی کردەوە باشەکانی زۆر پێی وابەستە ببوون و خۆشیان دەویست، دووبارە هێنایانەوە، لەساڵی (٧٤٦ك/ ١٣٤٥ز) کۆچی دوایی کردووە[142].

– **الامیر علاءالدین علي بن ممدود الکوراني الکوردي**: مەقەرێزی دەربارەی ئەم میرە دەڵێت" لە باشترین والیەکانی قاهیرە بووە"، ساڵی (٧٤٩ك/ ١٣٤٨ز) پۆستی والی قاهیرەی پێسپێردراوە، لێی دەگێڕنەوە کە لەو کارانەی پێی هەستاوە، جێبەجیێ کردنی حوکمی شەرعی بووە بەسەر چل بەندکراو لە قاهیرە[143].

– **الامیر حسام الدین بن حسین بن علاءالدین علي بن ممدود الکوراني الکوردي**: پۆستی والی قاهیرەی لە ساڵی (٧٦٧ك/ ١٣٦٥ز) وەرگرتووە، لەو

کارانەی کە لەو ماوەی ئەو والی قاهیرە بووەو کردوونی، راگرتنی مەترسی ئەو تۆفانە بووە کە لە ساڵی (٧٧٨ك/ ١٣٧٦ز) لە میسر هەستا، هەروەها ئەو توانی ئاسایش بۆ میسر فەراهەم بکات، دوای ئەوەی کە لە ساڵی (٧٧٩ك/ ١٣٧٧ز) توانی ئەو تاوانبارانە لەناو ببات، کە سەرچاوەی ئاژاوەو تیرۆرکردنی خەڵك بوون[١٤٤].

بوون بە والی بەسەر گشت هەرێمەکانی میسر:

ژمارەیەك کورد پۆستی والییان بەسەر هەرێمەکانی میسر وەرگرتووە، وەك هەرێمی قلیوب، بوحەیرە و ئەوانی تر، ئەوانیش ئەمانە بوون:

– **الامیر شهاب الدین قرطاي الجاكي الكردي**: بۆتە والی قلیوب[١٤٥].

– **الامیر عمادالدین احمد بن باخل الكردي**: بۆتە والی بوحەیرە[١٤٦].

– **الامیر سلیمان الكردي**: دوای ئەوەی قەڕافە لە ساڵی (٧٨٦ك/ ١٣٨٤ز) بووە ویلایەتێکی سەربەخۆ لە ویلایەتی میسر، میر سولێمان یەکەم کەس بووە کە لە سەردەمی مەملوکی بۆتە والی قەڕافە. یەکێك بووە لە دە میرەکان[١٤٧].

– **الامیر محمد بن الهذباني الكردي**: لە ساڵی (٧٩٠ك/ ١٣٨٨ز) بۆتە والی بەهنسا[١٤٨].

(استادار) سەرپەرشتیاری کاروباری ماڵی سوڵتان:

استادار: زاراوەیەکە لە دوو وشەی لێکدراو پێکهاتووە، (استاذ–دار)، گەورەی ماڵ، سەرپەرشتیاری کاروباری ماڵ، واتە ئەو کەسەی کە سەرپەرشتی ماڵ دەکات. ئەو پلەیە لە سەردەمی مەملوکی دەدرایە ئەو کەسانەی کە کاروباری ماڵی سوڵتانیان هەڵدەسوڕاند، لە چێشتخانە و دیوەخان و بەردەست و غوڵامەکان. ئەو بە فرمانی سوڵتان دەچووە گەشت و سەفەر. لەسەردەمی سوڵتان زاهیر برقوقی دامەزرێنەری دەوڵەتی مەمالیکی بورجی، هەندێك دەسەڵاتی پێدران[١٤٩]. ژمارەیەك لە کوردەکان لە میسر ئەو ئەرکەیان پێ سپێردرا، لەوانە:

-**جمال الدين محمود بن علاء الدين السودوني الاستدار**: لەلای میر سودون خزمەتی ئستاداری کردووە، دوای ئەو لە ساڵی (٦٩٠ك/ ١٣٨٨ز) لای سوڵتان بوقوق[١٥٠] دەستبەکار بووە. پاشان بۆتە (مشیر الدولة) (**کە ئێستا دەکاتە جێگری سەرۆك کۆمار– و**) و لە سێ دیوانی سوڵتاندا ئاخفتییە، دیوانی تاك، دیوانی وەزارەت، دیوانی تایبەت (**خەلیفەی فاتمیو مەلیك زاهر بەرقوق دیوانی تاکیان هەبووە، هەرچی دیوانی تایبەتە ئەوا ئەو وەزیفەیە ناسر محەمەد کوڕی قەلاوون دایهێناوە، کە تایبەت بووە بە سەرپەرشتکردنی سامانی سوڵتان– لە ویکیپیدیاوە–و**). پایەی جەمالەددین زۆر هەڵکشاوەو قسەی ئەو لە هەموو کاروبارێکی قەڵەمڕەودا رۆیشتووە. لەساڵی (٧٩٩ك/ ١٣٩٦ز) لە سەردەمی سوڵتان فەرەج کوڕی برقوق لە بەندیخانەدا کۆچی دوایی کردووە[١٥١].

جەمالەددین مزگەوتێكو مەدرەسەیەکی دروست کردووە، کە بە مەدرەسەی کوردی ناسراون، مەدرەسەکەی لە ساڵی (١٣٩٠–١٤٠٥ز) لە سەردەمی سوڵتان فەرەجی کوڕی برقوق لە گەڕەکی خاتوو زەینەب دروست کردووەو مزگەوتەکەش ئێستا کەوتۆتە شەقامی خەیامییە، کە لەکۆڵانی شەقامی ئەحمەد ماهر دەبێتەوە لە بەشی رێی سوور، کە ناوچەی شوێنەواری باشووری قاهیرەی بەدوا دادێ[١٥٢]. ئەمیر وانەکانی لەوێ رێکدەخستنو بە "مدرسة المحمودية" ناسراو بووە. کتێبخانەیەکی پڕ لە کتێبی بەنرخی تێدابووە، تایبەت بووە بۆ خوێندنی مەزهەبی حەنەفیو زانستە ئایینییەکان، وانەی فیقهی حەنەفی لەلایەن (فەقیە) ئەحمەد کوڕی عەتار سەرپەرشتی دەکرا. هەروەها وانەی فەرموودەی پێغەمبەر لەلایەن فەقیە ئیبن حەجەری عەسقەلانی گوتراوەتەوە، لەناو مزگەوتەکەشدا گڵکۆی خاوەنەکەی تێدایە[١٥٣].

-**الامير جمال الدين يوسف بن خضر بن صاروجا الكردي**: لەسەردەمی سوڵتان ناسرِ فەرەجی کوڕی برقوق لەساڵی (٨٠٩ك/ ١٤٠٦ز) کاری سەپەرشتیاری دەرباری کردووە، دوای ئەویش، لە سەردەمی سوڵتان مەملوکی شێخ

مەحمودی هەمان ئەرکی بەجێهێناوە[١٥٤].

–الامیر نجم الدین ایوب الکوردی: ئەویش ئەو ئەرکەی بۆ ئەمیر ئەکۆزی ناسرِی بەجێهێناوەو لە (٧٣٩ك/ ١٣٣٥ز) کۆچی دوایی کردووە.

ج- (شد الدواوین) یاریدەدەری وەزیر :

(شد الدواوین) وەزیفەیەکی سەربازییە، (یەکێ لەخاوەن شمشێرەکان وەریدەگریٚ) یاوەری و یاریدەدەری وەزیر دەکات، ئەرکەکەشی هەڵگرتنی سامانەکانی سوڵتانە[١٥٥]. **(وەك خەزێنەداری تایبەتی وەزیر– و)** هەندێك کورد لە سەردەمی مەملوکی ئەم ئەرکەیان بەجێ هێناوە، لەوانە:

– الامیر سیف الدین ابو اسحاق ابراهیم بن علی بن عدلان الکوردي الهمذاني: (رەنگە مەبەست هەمەدانی بێت– و) لە (٦٥٣ك/١٢٥٥ز) کۆچی دوایی کردووە. زۆر ئەرکی پێ سپێردراون، لەناویشیاندا شد الدواوین[١٥٦].

(السفارة) باڵوێزخانە:

ژمارەیەك کەسایەتی کوردیی لە سەردەمی مەملوکی وەك باڵوێز لە هەندێك وڵاتی ئیسلامیدا کاریان کردووە، هەڵبژاردنی ئەو باڵوێزانە لەسەر بنەمای زانیاریو زیرەکیو سەرکەوتنان بووە لەو کارانەی پێیان سپێردراوە. کاری باڵوێزی لای ئەو مەلیكو میرانە پایەو ناوبانگێکی بەرزی هەبووە لە رووی خۆڕاگری و شکۆمەندی لەناو ئەو باڵوێزانەدا:

-الامیر شرف الدین الجاکي الکردي : تا ساڵی (٦٦٠ك/ ١٢٦١ز) باڵوێزی سوڵتان بیبرس بووە لەلای سەلجوقییەکانی رۆم[١٥٧].

-الامیر مبارزالدین الطوري الکردي: سەفیری سوڵتان بیبرس بووە لەلای مەلیکی مەغۆل، خان مەغۆلی ئەبغا کوڕی هۆلاکۆ (٦٦٣ك/ ١٢٦٤ز– ٦٨٠ك/ ١٢٨١ز) ، مەبەستیش لەو باڵوێزییەی نێوانیان، بەستنی پەیمانی ئاشتی بووە لەگەڵ مەغۆل[١٥٨].

رۆڵی کورد تەنها لە باڵوێزی دەوڵەتی مەملوکیدا کورت نەبووەوە، بەڵکو

بالوێزی چەند وڵاتێکی هاوسێی دەوڵەتی مەملوکیشیان کردووەو بە باشترین شێوە ئەرکی بالوێزییان جێبەجێ کردووە، لەوانە:

الامير علاءالدين ايدغدي الشهرزوري الكردي: بۆتە بالوێزی سوڵتانی مەغریب (ابو يعقوب يوسف المرينى)، لەلایەن سوڵتانی مەغریب ناردراوەتە لای سوڵتانی مەملوکی ناسرِ کوڕی قلاوون لە ساڵی (٧٠٤ك/ ١٣٠٤ز)[١٥٩].

چوارەم: رواقی کوردان لە ئەزهەری شەریف:

(رواق بەو هەیوانو دالانەی نێو مزگەوت دەگوترا فێرخوازان تێیدا دەمانەوەو ژووری حەوانەوەو دەرسکردنیشی تێدایە، لای ئێمە حوجرەی فەقێیانی پێگوتراوە– و)

سەرەتا:

چیرۆکی دەسپێکی خوێندن لە ئەزهەر:

زانکۆی ئەزهەر لە کۆنەوە تا ئێستا، قیبلەی زانستە عەقلیو نەقلییەکانە، هەروەها شوێنی بەیەکگەیشتنی کەڵەتوێژەر و پیاوچاکانە. زانا و قوتابیانی فێرخزاز لە رۆژهەڵات و رۆژئاوای وڵاتانی ئیسلامی رووی تێ دەکەن، بۆ بینینی یەکتر و ئاشنا بوون بە هونەری نوێی ئەوی بەرامبەر. قوتابیان لەو مەڵبەندەوە لە زاناکانیان فێر دەبن، بنکەیەکی بەرفراوانیش لە دەرچووان و رێپێدراوان لەو مزگەوتە بوونەتە سەردەستە و رابەر و رێنوێن لە ناوچەکانیان.

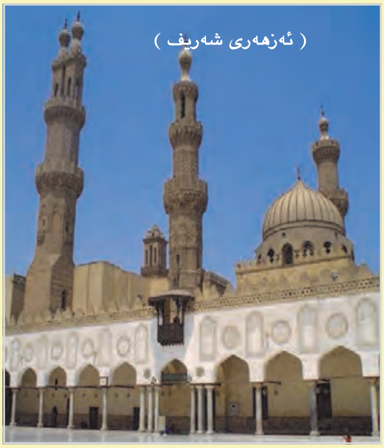

لەوکاتەی کە زانکۆی ئەزهەر دروست کراوە، هەمیشە کۆڕ و بازنەی زانستی تێدا گرێ دەدرێن. وەك ئاشکرایە دەوڵەتی فاتمی شوێنکەوتەی مەزهەبی شیعی بووە، بۆیە

بەهەموو شێوازێك هەوڵی داوە لەسەر بنەمای مەزهەبی شیعی پەروەردەو زانستەکانی خۆی بەسەر خەڵکدا بچەسپێنیٚ، کۆڕ و بازنەی زانستی لە مزگەوتی ئەزهەر (**پێشان ئەزهەری شەریف مزگەوت بووەو پێی گوتراوە (جامع الازهر) ، بە تێپەڕ بوونی کاتو خواستی زۆری فێرخوازانی زانستو لەگەڵ پێشکەوتنی سیستمی ژیان و پەروەردە بۆتە زانکۆی ئەزهەر (جامعة الازهر)، کە وێڕای زانستە ئاینییەکان، هەموو زانستەکانی دیکەی تێدا دەخوێندرێن – و**) بۆ پێگەیاندنی قوتابیانیان دروست کرد، بۆ ئەوەی لە هزر و ئەندێشەی نەوەکانی داهاتوودا بمێنێتەوە. دواتر فاتمیەکان زانییان ئەو کۆڕ و بازنانە ناتوانن بەردەوام بن ئەگەر زاناو قوتابیەکان کۆمەك نەکرێن، بۆیە وەزیر "یەعقوبی کوڕی کلس" داوای لە خەلیفەی فاتمی عەزیز بیللاە کوڕی موعز (٣٦٥–٣٨٦ك/ ٩٧٥–٩٩٦ز) کرد کە خۆراك بۆ ئەو زانا و فەقێیانە دابین بکات، ئەویش مووچەی پێویستی بۆ بڕینەوە، خانووێکیشی لە تەنیشت ئەزهەر بۆ دروست کردن بۆ ئەوەی تێیدا بمێننەوە. وەزیر خۆی پێداویستی و مووچەی ئەو زانانایانەی دابین دەکرد، کە ژمارەیان سی و پێنج کەس دەبوو. ڕۆژانی هەینی دەهاتنە مزگەوتی ئەزهەر و دوای نوێژی هەینی تا نوێژی عەسر کۆڕی زانستییان ئەبەست. هەرچەندە بەپیروەهاتنێکی میللی بۆ ئەو کۆڕ و بازنە زانستییانە نەبوو، بەڵام ئەم وێنە بچووککراوەیە سەرەتای دەرکەوتن و دروستبوونی کۆنترین زانکۆ بووە لە سەرتاسەری دونیا، کە هەر لە ڕۆژی دروست بوونیەوە تا ئێستا چاودێری و دەستگیرۆیی هەموو ئەوانە دەکات کە تێیدا دەخوێنن.

بەڵام لە سەردەمی ئەییوبی، لەسەر دەستی سەلاحەددینی ئەییوبی گۆڕانێکی زانستی پێشکەوتووی تێدا ڕوویدا، یەکەم هەنگاو کە لە بزاوتی پەروەردەیی ئەزهەر هەڵیهێنا بریتی بوو لە هەڵوەشاندنەوەی مەزهەبی شیعی لە سەرتاسەری میسر، هەروەها هەڵوەشاندنەوەشی لە خوێندنی ئەزهەر و دانانی

مەزهەبی سوننی لەجێی ئەو کرد، کە مەزهەب و ئایینی فەرمی خەڵکی میسر بوو، لەگەڵ دانانی بنەما زانستییە نوێیەکانی ئەو مەزهەبە لە ئەزهەری شەریف و لە هەموو ئەو مەدرەسە زانستییانەی ئەوکاتی میسر.

سەلاحەددین زۆر زیاتر لە پێشان گرنگی بە رەوتی زانست دا لە ئەزهەری شەریف، بۆیە ئەزهەر لە سەردەمی ئەودا پێشکەوتنێکی گەورەی بەخۆوە دیت، لە سایەشیدا زانستە عەقلی و نەقلییەکان گەشەیان کرد، ئەویش بە کردنەوەی ئامێزی خۆی بۆ قوتابیان و فێرخوازانی زانست لە سەراپای جیهانی ئیسلامی. بۆیە هاوشان لەگەڵ قوتابییە میسرییەکان، ژمارەیەکی زۆر قوتابی نەتەوە جیاجیاکانی ئیسلامی گرتەخۆو زانستیان وەردەگرت. گومانی تێدا نییە کە سیاسەتی ناوەخۆ و دەرەکی سەلاحەددین لە دەوڵەتی ئەیوبی (کە بنەمای یەکێتی لەنێوان نەوە جیاجیاکانی ئیسلام دامەزراند، دواتر سەرکەوتنی گەورەی حەتتینی بەسەر خاچپەرستان بەدوا داهات). هەموو ئەمانە وایانکرد کە میسر لە پێشەوەی جیهانی ئیسلامی دابنێت لە رووی سەربازی و سیاسی و زانستییەوە. ئەمەش وایکرد کە خوازیارانی زانست لە وڵاتی نێوان دوو رووبار و کوردستان و شام و یەمەن و حیجاز و سودان و حەبەشەو هندو ئەفغانو چین..تد، روو لە میسر بکەن و ئەزهەریش بە جیاوازی نەتەوەیی و رەگەزی پێشوازی لێ دەکردن و ئامێزی خۆی بۆ هەموو ئەو قوتابی و فێرخوازە ئیسلامییانە دەکردەوە کە روویان تێ دەکرد، لە ناویشیاندا قوتابیانی کورد لە سەرتاسەری کوردستانەوە روویان تێ دەکرد. لێرەشەوە بیرۆکەی دروست کردنی حوجرە بۆ قوتابیانی هاتوو سەری هەڵدا.

کورتیەکەی ئەمەیە، کە دەستپێکی دروستبوونی رووالەتەکانی کۆنترین زانکۆ لە جیهان، لە سەردەمی فاتمییەکان بووە لە میسر، بەڵام بنەماکانی ئێستای لە سەردەمی سەلاحەددینی ئەییوبی داندراون، ئەویش بەهۆی ئەو سیاسەتە ناوخۆیی و دەرەکییەی کە پەیڕەوی دەکرد، لەوانە هەڵوەشاندنەوەی مەزهەبی

شیعی و دانانی مەزهەبی سوننی وەك مەزهەبی فەرمی وڵات، كە لە سەردەمی فاتمییەكان تەنها میللی بوو نەك فەرمی. كردنی میسر بە رووگەی زانستو زانایان، هەروەها بە روخساری وڵاتانی ئیسلامی، ئەویش بە پاراستنی و وەدەرنانی خاچپەرستان تیایدا و رزگاركردنی قودسی پیرۆز، هەروەها بە دابینكردنی پێداویستییەكانی رەوتی پەروەردەیی لە زانكۆی ئەزهەری شەریف.

لە سەردەمەكانی دواتریشدا مەمالیكەكان و عوسمانیەكان و دەوڵەمەندەكانی میسری، گرنگییەكی زۆریان بە ئەزهەر و زانا و قوتابیەكانی داوە، لە بواری خەرجیو پاداشتو شوێنی نیشتەجێ بوونو خۆراك، وێڕای پێداویستیو ئامرازەكانی دیكەی خوێندن. ئەم كردارە چۆن بەڕێوە بردراوە؟ خۆراك و یارمەتییەكانیان چۆن بەسەردا دابەش دەكران؟ چۆن شوێنی مانەوە بۆ زانا و فەقێ فێرخوازەكان دابین دەكرا و لەسەر چ بنەمایەك بووە؟ هەموو ئەمانە لە چوارچێوەیەكدا رووندەكرێنەوە كە لەوكاتەوە پێیانگوتراوە:

حوجرەی كوردان و رەوتی پەروەردەیی و بەڕێوەبردن:

(رواق) بەشێكە لە مزگەوتو تایبەتە بە خوێندن، پێكهاتووە لە هەیوانێكی سەرداپۆشراو، كە لەسەر پایە دروست كراوە، هەر شێخێك بازنەیەك یان كۆڕێكی وانە گوتنەوەی تێدا دەگێڕیو قوتابیانیش بە دەوریەوە كۆدەبنەوە. هەروەها پێكهاتووە لە ژوور بۆ حەوانەوەو مانەوەی قوتابیان، ژووری كۆگاشی هەیە كە دۆلابی تێدایە بۆ

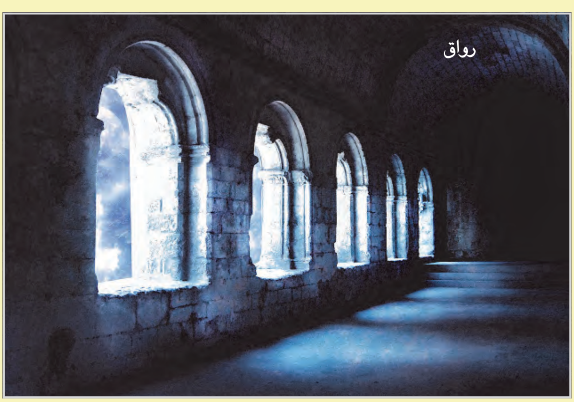

تێدا هەڵگرتنی کتێب و کەلوپەلەکانیان. کتێبخانەیەکیشی هەیە بۆ ئەو کتێبانەی وەك سەرچاوە بەکاری دێنن و وەقفیشە بۆ سەر قوتابیان (**ئێمە حوجرەمان بۆ بەکارهێناوە – و**).

بۆ هەر تۆرەمەو رەگەزێك حوجرەیەکی تایبەتی دروست کراوە و بەدرێژایی ساڵانی خوێندنیان لەوێ بێ بەرامبەر تێیدا دەمانەوە. وێڕای پێدانی ژەمەنان (راتبە)، کە چەند کولێرەنانێکی کەم بوون، رۆژانەش بەپێی سیستەمێکی رێکخراو برێ مووچەیان بەسەردا دابەش دەکرا، هەروەها سەرەتای هەموو مانگێکی کۆچیش مووچەیان پێ دەدرا، لە بۆنە فەرمییەکانیشدا خواردنی تایبەتو شیرنەمەنییان دەدرایێ. وەك دەستبەکاربوونی بەرپرس و بەڕێوەبەرێك. یان لە بۆنە ئایینییەکاندا وەك لەدایك بوونی پێغەمبەر (د.خ) و هاتنی مانگی رەمەزان و هەردوو جەژن.

بیرۆکەی گشتی لە دانانی سیستەمی حوجرە لە ئەزهەر، بۆ نەهێشتنی کۆسپو تەگەرەکانی دارایی بووە بەرامبەر بە قوتابیانو فێرخوازان لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە بۆ ئەوە بووە تا فێرخوازان هەست بە کەشێکی نامۆ نەکەن لەو ساڵانەی کە دوور لە نیشتمان و داب و نەریتەکانی خۆیان لە ئەزهەردا ژیان بەسەر دەبەن، کە لە سەرەتای ژیانی لاویدا پێی راهاتوون.

حوجرەی کوردەکانیش لە حوجرە هەرە گرنگەکانی ئەزهەر بووە، ئەویش بەهۆی ژمارەی زۆری قوتابییە چالاکو رەنجدەرەکانی.

حوجرەی کوردان دەکەوتە دەستەڕاستی دەرگای ئەلموزەیینین (**دەرگای سەرتاشان، یان دەللاکان – و**)، دەرگایەکی نزیکیشی هەیە لە حوجرەی مەغریبییەکان، دەرگایەکی دیکەی ئەڕوانێتە سەر حەوشەی مزگەوتی ئەزهەر. قوتابیانی کورد وانەکانی خۆیان لەسەر مەزهەبی شافیعی تێدا دەخوێند.

وێنەی
دەرگای ماڵی زەینەب خاتوون

شایانی باسە، حوجرەکان سەربەخۆییەکی تەواویان هەبووە لەو داهات و خەرجییانەی کە لە ڕێی وەقفی خێرخوازان لە زانایان و خاوەن شکۆ و سوڵتانەکان دەیانبەخشییە حوجرەکان. جا میسری بوونایە یان کورد یان هەرکەسێکی تر. وەقفەکانیش بریتی بوونە لە بەخشینی زەوی کشتوکاڵیو شوێنی بازرگانی. لەو کەسایەتییە کوردانەی کە زەوی کشتوکاڵیو شوێنی بازرگانی کردۆتە وەقفی حوجرەی کوردان، خاتوو "زەینەب خاتوون"ە، کە لە ماڵباتی ئەییوبییەکانەو سامانی خۆی کردۆتە وەقفی زاناو ئایینو دروستکردنی مەدرەسەکان، یەکێکی تر لە وەقفەکانی ئەو خاتوونە کوردە، دروستکردنی حوجرەی کوردەکانە لە مزگەوتی ئەزهەر بەر لە سەدان ساڵەوە.

حوجرەی کوردان، وەك هەر حوجرەیەکی تر شێخێکی بە هەڵبژاردنی ڕاستەوخۆ لەلایەن قوتابیانەوە بۆ دادەنرا. کە وەك بەرپرسی کارگێڕی وابوو بەرامبەر بە شێخی ئەزهەری شەریف، بەرپرسیش بووە لە چۆنیەتی بەڕێوەچوونی ڕەوتی پەروەردەو کارگێڕی حوجرەکەیان، گرنگی پێ دەداو پارێزگاریشی لەو کتێبخانە گەورە دەکرد کە بۆی دانراوە. مووچە و کۆمەکی بەسەر قوتابیانی (فەقێ) کانی حوجرەدا دابەش دەکرد. هەروەها سەرپەرشتی هەموو داواکارییەکی فەقێکانی حوجرەکەی دەکردو داکۆکیشی لە مافەکانیان دەکرد. هەروەها هەڵدەستا بە سەرپەرشتی کردنی ئەو زەویو زارو دوکانو ماڵانەی وەقفی حوجرەکەیان کرابوون.

لەناو حوجرەی کورداندا، کۆمەڵێك لە خاوەن وەزیفە هەبوون یارمەتی شێخیی حوجرەیان دەدا لە کارەکانی. وەك "وکیل الرواق" کە بە کارو ئەرکەکانی شێخی حوجرە هەڵدەستا، کاتێك کە خۆی لەوێ نەبووایە. "نقیب الرواق" ئەویش هەڵدەستا بە ڕێکخستنو هەڵگرتنی ئەو تۆمارەی کە ناوی قوتابیانی

تێدا تۆمار کراوە، لەگەڵ تۆمارەکانی تری حوجرە، هەروەها وەرگرتنی ژەمە نانەکان لە بەڵێندەرەکانو دابەشکردنی بەسەر ئەوانەی کە موستەحەق بوون لە حوجرەکاندا، "مبلغ الرواق" لەکاتی نوێژەکاندا بانگی دەدا. "امام المسجد" کاری ئەو پێشنوێژی بووە بۆ فەقێکانی حوجرەکەی. "مباشر الرواق" ئەمەش کاری پاسەوانی حوجرەی لە ئەستۆ بووە (**لە کوردەواریدا مزگەوت پاسەوانی نییە، بەڵکو مجێور هەیە، کە ئەرکی وێڕاگەیشتنە بە خزمەتکردنی مزگەوتو رەنگە نووسەران هەمان مەبەستیان هەبێت -و**). "جابي الرواق" کاری ئەو کۆکرنەوەی پیتاكو داهاتو وەقفەکانی حوجرە بووە. "ملا الرواق" کاری ئەو هێنانی ئاو بووە. ئەمانە لە بەرامبەر ئەرکەکانیاندا وێڕای ئەو مووچە تایبەتەی وەریاندەگرت، بەشە نانێکی زۆریشیان دەدرایێ.

بەم شێوەیە رەوتی پەروەدە و کارگێڕی لە حوجرەدا بەڕێوە دەچوو، فێرخوازان لە ولاتەکانی خۆیان وەك فەقێ روویان تێ دەکرد و وەك زانا دەگەڕانەوەو مەشخەڵێکی رۆشنیان هەڵدەگرت و بە گژ بیری توندوتیژی و دواکەوتوویی و نەزانین و پڕوپووچیدا دەچوونەوەو لە بەرامبەر رەوتی شیعەگەرایی لە سەدەی نوێدا پارێزگارییان لە مەزهەبی سوننی شافیعی خۆیان دەکرد.

ئەوانەی کە پلەی شێخی حوجرەی کوردیان وەرگرتووە، (شیخ عبدالرحمن بن احمد بن محمد الذوقي الکوردی الازهري[١٦٠] (ناوەکە دەگەڕێتەوە بۆ قەلای زوق لە لایەك لە لایەکانی ولایەتی بەدلیس لە کوردستانی تورکیا)، ساڵی (١٢٧٧ك/ ١٨٦٠ز) تێیدا لەدایك بووە، لە (١٣١٣ك) لە حوجرەی کوردان دامەزراوە، دواتر بۆتە پێشنوێژی مزگەوتی حوجرەی عەبباسی[١٦١] لەناو ئەزهەر. کاری وەکیل حوجرەو پاشان شێخی حوجرەی پێسپێردراوەو بەسەر وەقفەکانەوە راگەیشتووە. شێخ عەبدولڕەحمان دوای تەمەنێك لەخواپەرستیو خزمەتی زانست، لە ساڵی (١٩٤٠ز) کۆچی دوایی کردووەو کۆمەڵێك منداڵیشی لەدوا

بەجێماون، کە بە دڵسۆزی خزمەتی میسریان کردووە. دوا کەسیش کە وەقفی کردووە لەسەر حوجرەی کوردی و تورکی، لە پیاوانی دەوڵەتی عوسمانی بووە بە ناوی سوپا سالار– ئیبراهیم ئەدهەم، پاشای ئۆرفەلی میسری بووە لە خێڵی مەلییەی کوردی بووە لە ڕۆژهەڵات و باشووری ڕەها، واتە ئۆرفە لە کوردستانی تورکیا.

دواهەمین ئەو کەسانەش کە پلەی شێخی حوجرەیان وەرگرتووە: (شیخ عمر وجدی بن عبدلقادر الکوردی الماردینی، المصری) (١٩٠١ز–١٩٩١ز کۆچی دوایی کردووە)[١٦٢]، شارەزای فیقه، زمانزان و ڕەوانبێژ و خواناس بووە، لە ماردین لەدایك بووەو ڕووی کردۆتە میسر، لەوێ پەیوەندی بە حوجرەی کوردانەوە کردووە لە ئەزهەری شەریف. لەلایەن شێخ محەمەد حەبیبوڵلای شەنقیتی و شێخ محەمەد زاهد کەوسەری و چەندانی تر زانست و زانیاری وەرگرتووە و ئیجازەیان داوەتێ. کاری وەرگێڕانی لە زمانی تورکی کردووە لە ئێزگەی میسری، هەروەها شێخی حوجرەی کوردەکان و بەغداییەکان بووە لە زانکۆی ئەزهەر.

ڕەوتی پەروەردەو خوێندن لە حوجرەی کوردان تا ساڵی (١٩٦٢ز) بەردەوام بووە. لەو ساڵەدا یاسای پێشخستنی ئەزهەر دەرچوو، لە سەردەمی سەرۆك جەمال عەبدولناسر، تا لەسەر ڕێبازی زانستی نوێ بەردەوام بێ، هەروەها بۆ کۆنترۆڵ کردنی ئەو ژمارە زۆرەی قوتابییان، کە لە هەموو لاوە ڕوویان تێدەکرد. لەسەر ئەو بنەمایەدا بوو چەندین کۆلێژ لە زانکۆی ئەزهەر کرانەوە، کە هەموو تایبەتمەندییە زانستە نوێیەکان بگرێتەوە، وێڕای کۆلێژە مرۆیی و زمانی و شەرعییەکان. هەروەها هەڵسان بە دروستکردنی شارۆکەی زانکۆیی نوێ، بۆ نیشتەجێ بوونی قوتابیانی ئەو زانکۆیە. یەکێکیان بۆ قوتابیانی میسری، ئەوی تریشیان بۆ ئەو قوتابیانەی لە دەرەوە ڕوویان تێکردبوو، وە ناویان نا شاری نێردە ئیسلامیەکان، پاشان هەڵسان بە گواستنەوە قوتابیانی

ناو حوجرەکان بۆ ئەو شارۆکە نوێیانە بۆ نیشتەجێ بوونو دابەشکردنیان بەسەر کۆلێژەکان، هەریەکەو بەپێی بواری خۆی، بۆ بەردەوام بوون لەسەر رێبازی نوێی زانستی. بۆیە هەموو حوجرەکانی مزگەوتی ئەزهەریان داخستن، لەناویشیاندا حوجرەکەی کوردان. هەندێك لەو شوێنانەیان بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی مزگەوت بەکار دەهێنا و هەندێکیشیان کردە شوێنی نوێژی ئافرەتان.

ئێستاش قوتابیانی کورد، کە پەیوەندی بە ئەزهەری شەریفەوە دەکەن، لە شاری نێردراوە ئیسلامییەکان نیشتەجێ دەکرێنو هەموو پێداویستیو خزمەتگوزارییەکیشیان بۆ دابین دەکرێت، لە خۆراك و خواردنەوە و کتێبخانەو کۆڕو سمینار، بۆ ئەوەی تەنها سەرقاڵی خوێندن و زانست بن.

پوختەی بابەتەکە ئەوەیە، کە حوجرەی کوردان لە ئەزهەر، یەکێك بووە لە کاراترینو بەرچاوترین حوجرە، رەوتی کاروباریشی بەپێی یاساو رێوشوێنی کارگێڕی دیاریکراو بەڕێوە چووە. واتە هیچ بێسەروبەری و گێرەشێوێنییەکی تێدا نەبووە. تەواو سەربەخۆ بووە لە داهاتەکانی، ئەویش بەهۆی ئەو وەقفانەی کە خێرخوازان پێیانی بەخشیبوو، بەڵام ئەوەی کە زۆر جێی تێڕامانە ئەوەیە، کە هەر لەوساوە دانپێنان و لەبەرچاوگرتنی تایبەتمەندی کورد جیا لە رەگەز و نەتەوەکانی تری وەك عەرەبو تورکو ئەفغان و ئەلبان لەبەرچاو گیراوەو جیاوازییان پێ کراوە، هەروەها حوجرەی تایبەتو سەربەخۆیان هەبووە، ئەرشیفخانەی دیکۆمێنتاری نەتەوەی میسریش ئەرشیفی کردوون و ئەمەی سەرەوەش پشتڕاست دەکاتەوە.

١١٤– بنواڕە– د.قاسم عبده قاسم: عصر سلاطين المماليك، ط١، دار الشروق، القاهرة ١٩٩٤م.

١١٥– قادر اسحاق ناتخو: التاريخ الشركسي، ترجمة محمد ازوقة، ط١، دار ورد الاردنية للنشر والتوزيع ٢٠٠٩، ص١٦٥.

١١٦- اصل المماليك، اطلس التاريخ الحديث، ج٣، ص٦.

١١٧- المقريزي: الخطط، ج١، ص٤٥٩. قاسم عبده قاسم: عصر سلاطين المماليك، ط١، دار الشروق- القاهرة ١٤١٥هـ/ ١٩٩٤م، ص٢٢.

١١٨- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج٢، ص ٣٤٩.

١١٩- سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل ٦٢.

١٢٠- سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٧.

١٢١- سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨٥.

١٢٢- سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل٩٧.

١٢٣- سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل١٠٤.

١٢٤- سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل١٧٩.

١٢٥- سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل١٨٢.

١٢٦- الصفدي: الوافي بالوفيات، تحقيق احمد الارناؤوط، تركي مصطفى، ص٢٠٥.

١٢٧- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج١، ص ٢٤٧.

١٢٨- سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل ٢٩٣.

١٢٩- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج٢، ص ٢٩٣.

١٣٠- محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج٢، ص ٣٤٩.

١٣١- سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦٦.

١٣٢- ابن حجر العسقلاني: الدرر الكامنة، ج١، ص٣١٥. محمد على عونى: ترجمته لمشاهير الكرد وكردستان، ج٢، ص ٤٧١.

١٣٣- صبح الاعشى، ج٤، ص٢٩٥.

١٣٤- مەبەست لە فتوحاتی ساحلی لێرە جێگری غەززەیە کە سەر بە بەری رۆژئاوا بوو، القلقشندي: صبح الاعشى، ج٤، ص٢٠٤.

١٣٥- المقريزي: السلوك، ج١، ص٥٥٥.

١٣٦- سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل ٢٣،٣٣.

١٣٧- جێگری غەیبە پلەکەی بچووکترە لە پلەی جێگری (کفیل) راسپێردراو، بۆی هەبوو جێی سوڵتان یان جێی کەفیل بگرێتەوە لەکاتی ئامادەنەبوون و غائیب بوونی ئەوان، ئەرکەکەشی دامرکاندنەوەی شۆڕش و راپەرینەکان بووە. بنوارە: القلقشندي: صبح الاعشى ، ج٤، ص١٨.

١٣٨- القلقشندي: صبح الاعشى ، ج٤، ص ٢٣.

١٣٩- سوڵتانی مەمالیك زاهیر بیبرس لەسەر کەنداوی نێوان قاهیرە و مسر دروستی کردووە، سوڵتان قلاوونی مەمالیکیش نوێی کردۆتەوە، بنوارە: المقريزي: الخطط المقريزية، ج٣، ص٢٦٠.

١٤٠- المقريزي: السلوك، ج٣، ص٢٦٠.

١٤١- سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٢.

١٤٢- سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥٦.

١٤٣- سەرچاوەی پێشوو، ب٤، ل ٦٩.

١٤٤- المقريزي: السلوك، ج٥، ص٢٩.

١٤٥- قلیوب شارێکە دەکەوێتە پارێزگای قلیوی ئێستا، ئەوکات بارەگا و بنکەی ولایەتی قلیو بوو. نزیکەی ٩کلم لە قاهیرە دوورە. بڕوانە: القلقشندي: صبح الاعشى،ج٣، ص٤٥٧.

١٤٦- المقريزي: السلوك، ج٢، ص١٨٣.

١٤٧- امراو العشرات- چينى سێيەميان گرتبوو لە دەوڵەتى مەماليكەكان، بە (ارباب السيوف)يش ناسرابوون. بڕوانە: القلقشندي: صبح الاعشى، ج٤٣، ص١٥.

١٤٨- ئێستا سەر بە پارێزگای (بەنى سويف)ە.

١٤٩- د. سعاد ماهر محمد: مساجد مصر واولياؤها الصالحون، ج٢، ص ١٩٨-١٩٩، ج٤، ص١٧٩-١٨٠.

١٥٠- (**ئەگەرچى لێرەدا نووسراوە (بوقوق) رەنگە مەبەستى (برقوق)بێ و بە هەڵە چاپكرابێ" چونكە لەهيچ شوێنێك ناوى سوڵتان (بوقوق) نەهاتووە - و**)

١٥١- المقريزي: الخطط، ج٢، ص٣٩٥-٣٩٧. على مبارك لە (الخطط الجديدة ٣ص٣٤٢) دەڵێت: مزگەوتى كوردى بە كۆسپە و پەيژە بۆى سەردەكەوتى. بنوارە: فاروق عسكر: دليل مدينە قاهرە، ج٢، پرۆژەيەكە لە مانگى ئەيلولى ٢٠٠٢ دراوەتە ئەم وێبسايتەى ابوزەبى www.alasalik.com

١٥٢- ئەم شوێنەوارە بە ژمارە ١١٧ تۆمار كراوە.

١٥٣- عبدالرحمن زكي: موسوعة مدينة القاهرة في الف عام، مكتبة الانجلو المصرية- القاهرة، عام ١٩٨٧م،ص ٣٢٩.

١٥٤- المقريزي: السلوك، ج٧، ص١٠.

١٥٥- القلقشندي: صبح الاعشى ، ج٤، ص ٢٣.

١٥٦- المقريزي: المقفى، تحقيق محمد البعلاوي، ط٢، دار الغرب الاسلامي، بيروت ٢٠٠٦م، ج١، ص١٢٥.

١٥٧- المقريزي: السلوك، ج١، ص٥٤٢.

١٥٨- سەرچاوەى پێشوو. ب٢، ل٧٨

١٥٩- المقريزي: المقفى، ج٢، ص١٩٥.

١٦٠- كێشەى دامەزراندنى شێخ عەبدولڕەحمان ئەلزوقى بۆ حوجرەى كوردان بەشێوەيەك چووە پێش كە مايەى سەرسامى بوو. تا گەيشتە بەرزترين ئاستى نێوان شێخەكان و حكومەتى ئێرانى، كە هەوڵى دەدا حوجرەى كوردان تەنها بۆ ئەوانە بێ كە سەر بە ئەون، بەڵام بۆ تێكڕاى عەجەمەكان كراوەبێ. بە بيانووى ئەوەى كە حوجرە بە ناوى حوجرەى عەجەمەكان بووە نەك حوجرەى كوردان. بەڵام لە بەرامبەردا شێخ عەبدولڕەحمان هەڵوێستێكى جوامێرانەى نواندووە، وە خانەقا و شێخەكانى ئەزهەريش هەڵوێستێكى جوامێرانەتريان نواندووە بۆ يەكلايى كردنەوەى ئەو كێشەيە، كە پڕوپاگەندەى ئێرانيەكانيان رەت كردەوە. پوختەى ئەم كێشەيە ئێستا وا خەريكين لە كتێبێكى تايبەت بە حوجرەى كوردان ئامادەى دەكەين، لە دوتوێى بەڵگەنەما و تۆمارى خانەى بەڵگەنامەييەكانى گەلى مسرى، كە تا ئێستا ئاشكرا نەكراون.

١٦١- ئەو حوجرانە خديۆى عەباس حلمى بنياتى نان لە ئەزهەرى شەريف لە ساڵى (١٨٩٤ن)، پاشان ژمارەيەك فەقێى لە حوجرەكانى ديكە هێنان و تێيدا نيشتەجێى كردن، لە ناويشياندا فەقێ كوردەكان.

١٦٢- بەم دواييانە زانيمان كە دوو كوڕى هەن: يەكيان لە ئيستەنبوڵ دەژێ و ئەوەى ديكەيان لە كەنەدا. هەوڵ ئەدەين پێيانبگەين، بەو ئومێدەى كە لە ئەرشيفى يەكێكيان ترووسكاييەك بەدى بكرێت سەبارەت بە حوجرەى كوردان لە سەردەمى شێخايەتى باوكيان.

پێنجەم

کورد لە میسر لە سەردەمی عوسمانی تا سەردەمی محەمەد عەلی و ماڵباتەکەی

یەکەم: کورد لە میسر لە ژێر حوکمی عوسمانی

دووەم: هەڵوێستی کورد لە هێرشی فەڕەنسا بۆ سەر میسر

سێیەم: محەمەد عەلی پاشا و بنەچە کوردیەکەی

چوارەم: سەرکردە سەربازی و کارگێڕیە کوردەکان لە سەردەمی محەمەد عەلی پاشا و ماڵباتەکەی

یەکەم: کورد لە میسر لە ژێر حوکمی عوسمانی:

کورد بە چوونە ناو حوکمی عوسمانی لە ساڵی (١٥١٧ز) کەوتە سەردەمێکی نوێی حوکمڕانی، ئەویش دوای بەزین و رووخانی مەمالیکەکان لەسەر دەستی سەرکردەی سوپای عوسمانی سوڵتان سەلیمی یەکەم، کە بۆ ماوەی ٢٦٨ ساڵ لە (٦٤٨–٩٢٣ك/ ١٢٥٠–١٥١٧ز) حوکمیان کردبوو. بۆیە حوکمی میسر درایە دەست والی، کە نوێنەرایەتی سوڵتانی عوسمانی دەکرد. لەو توێژینەوەیەی کە لەبەر دەستماندایە بۆمان روون نەبۆتەوە کە ئەو سوپا عوسمانییەی هاتۆتە ناو میسر، یان ئەو هێزانەی کە دواتر هاتوون، داخۆ تێکڕای لە کوردە شەڕکەرەکان پێکهاتووە یان نا، یاخود داوای کۆمەك لە سەرکردە و کەسایەتییە کارگێڕییە کوردەکان کراوە یان نا، لەسەردەمی حوکمی عوسمانی لە میسر، یان بەر لە هاتنی سەردەمی محەمەد عەلی لە ساڵی (١٨٠٥ز).

بەڵام ئەوەی لە مێژووی ئەوکات زانراوە ئەوەیە کە هەندێك رێککەوتنی سەربازی و کارگێڕی و ئابووری لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و میرنشینە سەربەخۆیە کوردەکان لەوکاتدا لە کوردستان گرێدراوە. هەر بۆ روونکردنەوەی ئەم بابەتە زۆر بە کورتی تیشکی دەخەینە سەر.

بەر لە هاتنی عوسمانییەکان بۆ میسر، کوردستان سێ ساڵ زووتر، واتا لە ساڵی (١٥١٤ز) بە ئاشتی چۆتە ژێر دەسەڵاتی حوکمڕانی عوسمانی، ئەویش لە دەرەنجامی سەرکەوتنی عوسمانییەکان بەسەر سەفەوییەکان لە شەڕی چاڵدێران[١٦٣] بە کۆمەك و یارمەتی ماددیو مەعنەوی کوردەکانەوە– بەو پێیەی کە کوردیش لە میرنشینەکانی ئەوکاتیدا لەسەر مەزهەبی سوننی بوو .

شەڕی چاڵدێران لە ساڵی (١٥١٤ز) بووە هۆی یەکەم دابەشبوونی کوردستان، کە تیایدا دەوڵەتی عوسمانی بە ئاشتی دەستی گرت بەسەر سێ لەسەر چواری هەرێمەکە، کە ئێستا کەوتۆتە نێوان سنووری تورکیا و عێراق و سوریە، چارەگی دواییش کەوتە بندەستی دەوڵەتی سەفەوی فارسی، کە ئێستا

کەوتۆتە نێو سنووری سیاسی ئێران. بەڵام ئەو دەستبەسەر داگرتنە تەنها بەناو بوو نەك بە کردەیی[١٦٤]. بە تایبەتی ئەوەی کە بە کوردستانی عوسمانی زاندرابوو[١٦٥].

لە بەرامبەر ئەمەشدا، دەسەڵاتی عوسمانی دەیەویست بە سوود وەرگرتن لە میرنشینە کوردەکانەوە ئارامی لە ناوچەکەدا بەرپا بکات. بۆیە دانی نا بە سەربەخۆییەکی زاتی بۆ دە میرنشینی کوردی، لەبەرامبەر بەرقەراکردنی ئاسایيشی ناوچەکەی و بەخشینی باج و بەشداریکردن لە جەنگەکانی دەوڵەتی عوسمانی. وەك بەشێکی خودموختارو سەربەخۆش لە دەوڵەتی عوسمانی مامەڵەی لەگەڵ دەکردن[١٦٦]. بەو پێیەش کە دەسەڵاتی عوسمانی راستەوخۆ کۆنترۆڵی بەسەر ئەو میرنشینانەوە نەبوو، بۆیە سنوورێکی بەرێوەبردنی بۆ دیاریکردبوون، کە بگونجێ لەگەڵ داوا و داخوازی هاوڵاتییە کوردەکان، ئەویش لە رێی (شێخ حەکیمەددین ئیدرس بەدلیسی[١٦٧]) کە نێوانگیری دەسەڵاتی عوسمانی و میرنشینە کوردەکان بوو[١٦٨]. پاشان ئەو پەیوەندییە بەهێزتر بوو، ئەویش بەهۆی گرێدانی رێککەوتننامەیەکی دۆستانە لەگەڵ بیست و سێ میری کورد لە ساڵی (١٦٨٣ز). ئەوەش خۆی لە بەشداری کوردەکاندا دەبینییەوە لەگەڵ عوسمانییەکان لە بەرەکانی شەڕ دژ بە دوژمنانی عوسمانی، بە بیانووی" جیهادی پیرۆز"، وەك ئەوەی لە جەنگی نێوان روسیا - عوسمانی روویدا لە (١٨٧٧- ١٨٧٨ز)[١٦٩]. نیکتین ئاماژە بەوە دەکات کە هەزاران کورد لەو شەڕانەدا کوژران، کە لەگەڵ عوسمانییەکاندا بەشداری شەڕیان کردووە[١٧٠].
ئەو میرنشینە کوردییانە لە سەدەی هەژدەوە تا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا دەسەڵات و هێزیان زۆر فراوان بوو[١٧١]. بەناوبانگترین ئەو میرنشینانەش بریتی بوون لە :

- میرنشینی سۆران لە رواندز لە کوردستانی عێراق.

- میرنشینی بابان لە سلێمانی لە کوردستانی عێراق.

– میرنشینی بادینان لە ئامێدی لە کوردستانی عێراق.

– میرنشینی بۆتان لە جزیرێ بۆتان لە کوردستانی تورکیا[١٧٢].

هەندێك لەو میرنشینانە لە سەدەی نۆزدەی زایینی دەستیان داوەتە شۆڕشی سەربەخۆیی سەرکەوتوو دژ بە دەسەڵاتی عوسمانی. هۆیەکەش ئەوە بوو کە دەوڵەتی عوسمانی کاتێ پشتی دایە فراوان بوونی قەڵەمڕەویەکەی لە ئەوروپا و ناوچەی خۆرئاوا، رووی وەرگێڕایە لای خۆرهەڵاتو باشوور و راستەوخۆ دەستی کرد بە بەرفراوانکردنی دەسەڵاتی ناوەندی خۆی بەسەر ئەو ناوچانەی کە هەر بەناو حوکمی بەسەردا دەکردن، لە ناویشیاندا ناوچەکانی کوردستانی گرتەوە، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە هەندێك میرنشینی کوردی تووڕە بکات و بە گژ دەسەڵاتی عوسمانیدا بچنەوە، چونکە ئەوە بە پێشێلکاری رێککەوتننامەکەی پێشووتریان لێکدرایەوە[١٧٣]. ئەوەی زۆرتر هانی دان بۆ ئەو شۆڕش و بەگژ داچوونەوە، ئەو بارودۆخە بوو کە دەوڵەتی عوسمانی تێی کەوتبوو[١٧٤]. کە لە بەرامبەر بە محەمەد عەلی پاشا لە وڵاتی شامو ئاسیای بچووك خۆی لە شکستی یەك لە دوا یەکدا دیتەوە[١٧٥].

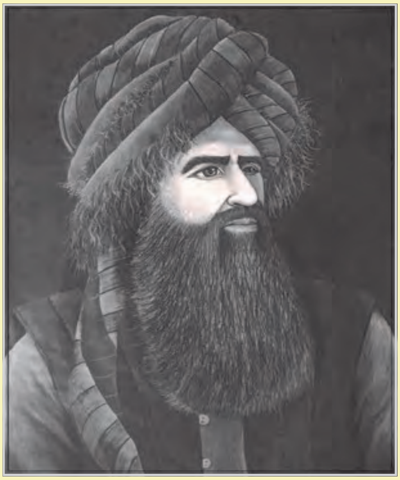

پۆرترێتی پاشای گەورە- بەقەڵەمی دیدی

بە ناوبانگترین ئەو شۆڕشو راپەڕینانەی کوردیش بریتی بوون لە :

– راپەڕینی عەبدولرەحمان پاشای بابان لە سلێمانییە لەساڵی (١٨٠٦ز).

– راپەڕینی ئەحمەد پاشای بابان لە سلێمانییە لە ساڵی (١٨١٢ز).

– راپەڕینی کوردە زازاییەکان لە سیواس لە ساڵی (١٨٢٠ز).

– راپەڕینەکانی نێوان (١٨٢٩– ١٨٣٩ز) لە ناوچەکانی هەکاریو رواندزو تورعابیدیین لە باکووری کوردستان.

– راپەڕینی چیای سنجار (شەنگال) ساڵی (١٨٣٠ز).

– راپەڕینی میری بەدلیس لە ساڵی (١٨٣٤ز).

– راپەڕینی میر بەدرخان لە نێوان ساڵانی (١٨٤٢– ١٨٤٧ز).

– راپەڕینی یەزدان شێر لە هەکاری و بۆتان لە نێوان ساڵانی (١٨٥٣–١٨٥٦ز).

– راپەڕینی دەرسیم لە ساڵانی (١٨٧٧– ١٨٧٩ز).

هەرچەندە ئەو راپەڕینانە توانییان هەندێك سەركەوتن لەسەر رێی سەربەخۆیی بەدەست بێنن، بەڵام لە كۆتاییدا لە بەرامبەر دڕندەیی هێزەكانی عوسمانی شكستیان هێنا، كە توانی راستەوخۆ حوكم و دەسەڵاتی خۆی بەسەر كوردستانی بن دەستی عوسمانی بسەپێنێ، تا نزیك سەروبەندی هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی یەكەم. لە دەرەنجامی ئەو جەنگەشەوە جارێكی دی كوردستان سەرلەنوێ دابەش كرایەوە.

دووەم: هەڵوێستی كورد لە هێرشی فەڕەنسی بۆ سەر میسر:

كاتێك فەڕەنسا لە هەڵمەت و هێرشدا لە (١٧٩٨– ١٨٠١ز) میسری داگیركرد، عوسمانلی لەهەموو ناوچەكانی ژێر دەسەڵاتەكەی فرمانێكی راگەیاند، بەهۆیەوە داوای كۆكردنەوەی ئەو گەلانە دەكرد كە دژی داگیركاری فەڕەنسی بوەستن. ناوچەی كوردستانیش یەكێك لەو ناوچانە بوو فرمانەكەی تێدا راگەیاندرا. محەمەد تەیمور[١٧٦] كە ئەوكات لە زێدی خۆی لە قەرەجۆلان دەژیا كە لە كوردستانی عێراقە (**مەبەست لە قەڵاچۆلانە**– و) دەگێڕێتەوە كە" نێردراوێك لەلایەن بابلعالییەوە (**بابلعالی وشەیەكی توركییە بە مانای بارەگای سەرۆك وەزیران دێت، سوڵتان محەمەدی چوارەم دایهێناوە، دواتر ئەو ناوە بەو كەسە گوتراوە كە تێیدا فەرمانڕەوا بووە، واتە بە سەرۆك وەزیران گوتراوە بابلعالی– لە ویكیپیدیاوە**– و) لە (١٥ی كانوونی یەكەمی ١٧٩٨ز) هاتۆتە لایان و لە دۆخێكی ترسناكدا فرمانەكەی بۆ خوێندوونەتەوە[١٧٧]. كە تێیدا هاتبوو

"ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ترس و خەتەر دایە، پۆناپێرتی گاور بەرەو خاكی ڕۆژهەڵاتی پیرۆز هێرشی هێناوەو میسری لانكەی شارستانیەت و قەڵای توركانی داگیر كردووە، بۆیە جەنگمان دژ بە فەڕەنسا ڕاگەیاندووە". ئەو هەواڵە ناخۆشە لە شكۆ و ناوبانگی هاوڵاتییانی كوردی دا[١٧٨].

دەسەڵاتی عوسمانی سوپایەكیان پێكهێنا بۆ وەدەرنانی فەڕەنسییەكان لە میسر و گەڕاندنەوەی بۆ ژێر كۆنترۆڵی خۆیان، ئەویش بە كۆمەك و هاوكاری بەریتانیا، كە دوژمنی فەڕەنسای ناحەزی بوو. لەنێو ئەو سوپا عوسمانییەدا هەڵمەتێك لە ٣٠٠ جەنگاوەرانی قۆلە ڕێكخرا[١٧٩]، لە سەروویانەوە عەلیاغای كوڕی سەركردەی برواستا و بە جێگرایەتی محەمەد عەلی بە پلەی موقەددەم. لەكاتی تێپەڕبوونی هێزەكانی توركیا، لەناویشیاندا هەڵمەتەكەی قۆلە بە پانایی دەریای ناوەڕاست رووە و میسر، زریانێكی بەهێز لە نزیك كەنارەكانی دوورگەی ڕۆدس هەڵیكرد، بووە هۆی هەڵگەڕانەوەی شەپۆلەكانی دەریا بە شێوەیەكی ترسناك، خەریك بوو هەندێ لە پاپۆڕەكانی تورك نوقم بكات، بۆیە ناچار بوون لە ڕۆدس لەنگەر بگرن. لە هەمان كاتدا كەشتییەكی بەریتانی بە سەرۆكایەتی (سیدنی سمیس) لەسەر لێوارەكانی دورگە لەنگەری گرت، كە دوای شكانی فەڕەنسییەكان لە عەككاوە بەرەو میسر دەهات، بۆ دیتنی كەشتییەكانی توركی لەسەر لێوارەكانی ئەسكەندەرییە[١٨٠].

بەڵام ئەو كەشتییەی كە محەمەد عەلی پاشا و یەكە سەربازییەكەی هەڵگرتبوو، تووشی شەپۆلێكی زۆر دژوار هاتن، بەجۆرێك كە بەدەوری خۆیدا دەسوڕایەوە، پاشان بە بەردێكی گەورەیدا كێشاو شكاندی و كردی بە دوو پارچە و نقوم بوو. ئەوانەی كە لەسەر پشتیشی بوون خۆیان فڕێ دایە ناو ئاوەكە، بەو ئومێدەی كە بە مەلەوانی ڕزگاریان بێت. فەرماندە سیدنی سمیس هێشتا هەر لەسەر پشتی كەشتییەكەی (تایگەر) بوو، بۆیە بە خێرایی لێیخوڕی و دە فریای ئەوانە چوو كە خۆیان فڕێدابووە ناو ئاوەكە و هەڵیكێشانە سەر پشتی

کەشتیەکەی و دواتر گەیاندنیە کەنارەکە، محەمەد تەیموور[١٨١] کە وەك وەرگێڕ لەگەڵ سوپای تورکان دابوو، خێرا هات بۆ یارمەتی دانی دەربازبووان. محەمەد تەیمور دەڵێت "لەناویدا کەسێکی جوامێرم بەرچاوکەوت کە زۆر تەڕ بوو، سەربازێکی تورکی لەخۆچووی لەبن هەنگڵی خۆی نابوو، بردی لە شوێنێکی پارێزراوی دانا و هەوڵی ئەدا بەهۆشی بێنێتەوە، لێی نزیك بوومەوە تا رزگاری بکەم، دوای ئەوەی کە مەترسییەکەیان لەسەر نەما، کابرای جوامێر بە تورکییەکی ناڕەوان پێی گوتم : زۆر سوپاست دەکەم بۆ یارمەتیدان، ناوم محەمەد عەلییە، من یەکێکم لە یەکەیەکی سێسەد سەربازی تورکی کە لە قۆلە بەسەرباز کراون بۆ رزگارکردنی میسر، ئەوەی لەولاوە راکشاوە فەرماندەی یەکەکەمانە و منیش پلەم موقەددەمە"[١٨٢].

کاتێك محەمەد عەلی دەزانێ محەمەد تەیمور دەتوانێ بە فەڕەنسی بئاخڤێ، ئەوا ئەویش کە زمانی فەڕەنسی باشتر دەزانی لە تورکی، داوای لێکرد بە فەڕەنسی بدوێ، کە لەسەر دەستی فەڕەنسییەك فێر ببوو، لەوانەی لە بازرگانی تووتن لە قۆلە مامەڵەی لەگەڵدا کردبوو[١٨٣].

لەوکاتەوە پەیوەندی لەنێوان محەمەد عەلی پاشا و محەمەد تەیمور دروست بوو، کە بووە مایەی هاوڕێیەتییەکی پتەو لە نێوانیان و بەدرێژایی رێی سەفەر بەرەو میسر و بە درێژایی هێرش و چالاکییە سەربازییەکان تا وەدەرنانی فەڕەنسییەکان لە میسر لەیەکتر دانەئەبڕان. هەریەکەو باسی لە ژیانی خۆی و ناوچەکەی و کارەکانی بۆ ئەوی تر کرد. دوای وەدەرنانی فەڕەنسییەکان لە میسر و خۆئامادەکردنی هێزەکانی تورك بۆ گەڕانەوە، محەمەد عەلی لە محەمەد تەیمور نزیك بووەوەو گوتی " جارێکی تر یەکدی دەبینینەوە، بێگومان لە میسر، وا هەست دەکەم کە ئێمە بتوانین شوێنپێیەکی زۆر گەورەمان هەبێت لەو وڵاتە، من باوەڕم بە بەخت و بۆچوونەکانم هەیە"[١٨٤].

لەلایەکی دیکەوە دەسەڵاتداری عوسمانی سەرکردەیەکی دیکەی کوردیان

راسپاردبوو بەناوی (حاجۆ) لە ویلایەتی وان بۆ کۆکردنەوەی سەربازانی کوردی زۆر ئازا و گیانفیدا لە پێناو خودا و یەکەیەکیان پێکهێنا و چوونە ناو ئەو سوپا عوسمانییەی فرمانی پێکرابوو بەرەو میسر بکەوێتە ڕێ، بۆ وەدەرنانی فەڕەنسییەکان.

بەمجۆرە یەکەیەکی سەربازی کوردان دروست بوو کە نزیکەی هەزار گیانفیدای هەرە ئازای گرتبووە خۆ. حاجۆشیان وەك "دەلیل پاشا واتە بێکباشی" لەسەر یەکەکە دانا، ئەو یەکە سەربازییەی کوردان لە هەموو کردەو چالاکییەکی سەربازیدا بەشداری کرد، کە لەنێوان سوپای عوسمانیو سوپای فەڕەنسی لە میسر ڕوویاندا.

کاتێکیش کە سوپای عوسمانی لە ساڵی (١٨٠٠ز) لەبەرامبەر سوپای فەڕەنسی بە سەرکردایەتی (کلیبەر) بەرەو خانکە کشایەوە، حاجۆ پارێزگاری لە دواوەی سوپای کشاوەی عوسمانی دەکرد[١٨٥]. پێدەچێ ئەو یەکە سەربازییەی حاجۆ لەگەڵ محەمەد عەلی پاشا لە میسر مابێتەوەو لەگەڵ سوپای عوسمانی نەگەڕابێتەوە، بەو پێیەی کە دواتر حاجۆ بوو بە یەکێك لە گرنگترین سەرکردەکانی سوپای محەمەد عەلی، وەك لە داهاتوودا باسی لێوە دەکەین.

بەمشێوەیە کورد لەناو سوپای عوسمانی ڕۆڵی هەبووە لە بەگژداچوونەوە هێرشی فەڕەنسی بۆ سەر میسر، ئەویش بە پاڵنەری جیهاد و پاککردنەوەی وڵاتی موسڵمانان لە داگیرکارە غەیرە موسڵمانەکان.

ڕۆڵی (سليمان الحلبي الكوردي):

ژمارەیەك لەو قوتابییانەی لە ئەزهەری شەریف دەیانخوێند، لە ڕووبەڕووبوونەوەی داگیرکاری فەڕەنسی بۆ سەر میسر بەدەرکەوتن، یەکێك لەوانەی کە مێژوو بە نەمری هێشتوویەتیەوە، قارەمانی کورد (سلێمان حەلەبی) بوو، کە گیانی خۆی کردە قوربانی بیروباوەڕەکەی و خاکی میسر. لەبەر گرنگی پێگەی ئەو کەسایەتییە، وا تیشك دەخەینە سەر ڕۆڵی ئەو لە

بەرگری و ڕووبەڕووبوونەوەی هێرشی فەڕەنسی.

(سلێمان محەمەدەمین ئەوسی

ناوی سلێمان محەمەدەمین ئەوسی قوبار بووە و لە ماڵباتی عوسمان قوبار، ناسناوەکەشی سلێمان حەلەبی بووە، لە ساڵی (١٧٧٧ز) لە گوندی کوکەنی سەروو لە ناوچەی عفرین لە باکووری ڕۆژئاوای شاری حەلەب لە کوردستانی سوریە بووە، لە حەلەبدا ژیاوە، دواتر لە ساڵی (١٧٩٧ز) باوکی ناردوویەتی بۆ میسر بۆ ئەوەی لە ئەزهەری شەریف بخوێنێ، لەوێ پەیوەندییەکی پتەوی بە مامۆستاکەی خۆی (شێخ ئەحمەدی شەرقاوی) یەوە هەبووە، ناوبراو خۆبەدەستەوەدانی بۆ داگیرکاری فەڕەنسی ڕەت کردۆتەوە و ڕۆڵی هەبووە لە هەڵگیرساندنی بلێسەی ڕاپەڕینی یەکەمی قاهیرە لە (٢١ی تشرینی یەکەمی ١٧٩٨ز). سلێمان حەلەبی لە تەك مامۆستاکەیدا بوو لەوکاتەی کە سوپای ناپلیۆن پێی نایە خاکی جیزە، پاشان خاکی قاهیرە. وە بەهۆی ئەو کردەوە سەرکوتکارییانەی کە فەڕەنسییە داگیرکارەکان دژ بە گەلی میسری ئەنجامیان دەدا، ڕاپەڕینی یەکەمی قاهیرە لە زانکۆی ئەزهەر ڕوویدا. داگیرکارانی فەڕەنسیش بە گوللەی تۆپەکانیان وەلامیان دانەوە و قودسییەتی ئەزهەریشیان پێشێل کرد و بە سمی ئەسپەکانیان پیس کرا. حوکمی لەسێدارەدانی شەش کەس لە شێخەکانی ئەزهەریان دەرکرد، یەکێکیان شێخ ئەحمەدی شەرقاوی مامۆستای سلێمان حەلەبی بوو. دوای ئەوەی کە داگیرکاران توانییان بلێسەی ڕاپەڕینی یەکەمی قاهیرە دابمرکێننەوە، جەور و ستەمکارییان چەندبارە زیادی کردو تۆڵەشیان لە هەموو ئەوانە کردەوە کە گومانی جیهاد و بەرگری نیشتمانییان لێ دەکردن. ئەوانەی کە خۆیان حەشاردا لەبەر چاوان ون بوون، ئەوانەش کە رایانکرد لەمیسر دەرچوونە دەرێ. یەکێك لەوانەی کە لەمیسر چووە دەرێو ڕووی کردە وڵاتی شام، سلێمان حەلەبی

بوو. دوای سیٚ سالاٚن رووی کردەوە زادگای خۆی لەگوندی کۆکەن لە عفرین.
لەویٚ پەیوەندی کرد بە یەکێك لە فەرماندەکانی عوسمانی لەحەلەب بە ناوی ئەحمەد ئاغا (ناوبراو لە ئینکشاریەی ئیبراهیم بەگ بوو). (**ئینکشاریە ناوی پلەو دەستەیەکی سەربازی پیادەی تورکی عوسمانی بووە، رێکخستنێکی تایبەت بەخۆیان داناوەو نیشانەو رەمزو ئیمتیازاتی تایبەتیان هەبووە، گەورەترینو خاوەن نفوزترین یەکەی سوپای عوسمانی بوونە. مێژوونووسان سەرەتای دروستبوونیان دەگێڕنەوە بۆ سەردەمی "ئۆرخانی دووەم- سالّی ١٣٢٤ز" کە نەیدەهێشت ژن بێنن، بەلاّم لەسەردەمی"سولّتان مرادی یەکەم لە سالّی ١٣٦٠ز ئەو شکلّو شێوازە بەردەوامەیان وەرگرتو رێگاش بە بەتەمەنەکان درا ژن بێنن. سەربازەکانیان هەر لە منداڵییەوە دەخرانە ریزی سوپا. ئەو سەربازانە بە ئازایی، ئارامگرتن، پابەندبوون بە سولّتان ناسرا بوون. ئەو یەکە سەربازییە لەکاتی شۆڕشی "سولّتان مەحمودی دووەم- سالّی ١٨٢٦ز" لە ئاستانە لەناو بردران، کە بە رووداوی قەسابخانەکەی ئینکشاریە ناسراوە- لە ویکیپیدیاوە- و**). ئەویش رایسپارد کە بچێتەوە میسر بۆ جیهادو فرمانی پێکرد ژەنەڕاڵ کلیبەری جێگری ناپلیۆن بکوژیٚ. بۆیە سلێمان لە ئازاری سالّی (١٨٠٠ز) رووی خۆی کردەوە لای میسر و لەسەر رێگای خۆی نوێژی لە مزگەوتی ئەقسا کرد. دواتر رۆیشتە خەلیل بۆ لای ئیبراهیم بەگ و پیاوەکانی، کە لە چیای نابلس بوون. پاش بیست رۆژ لە مانەوەی لە خەلیل، لە نیسانی (١٨٠٠ز) چووە غەززەو بوو بە میوانی یاسین ئاغا لە مزگەوتی گەورە، کە یەکێك بوو لە هاوەڵانی ئیبراهیم بەگ. سلێمان نامەیەکی ئەحمەد ئاغای، کە لە حەلەب دادەنیشت دایە دەست یاسین ئاغا، نامەکە پەیوەست بوو بە پلانی راسپاردنەکەی بۆ کوشتنی کلیبەر. یاسین ئاغاش کاروانێکی وشتری لەگەڵدا بەڕیٚ کرد، کە باری سابوون و توتنی دەبردە میسر، ٤٠ قرۆشیشی دایێ بۆ خەرجییەکان و کڕینی خەنجەرێك لە غەززە (هەمان ئەو

خەنجەرەی کە سلێمان ژەنەڕاڵ کلیبەری پێ کوشت). ئەو کاروانە لە غەززە بۆ قاهیرە شەش ڕۆژی خایاند. کاتێك کە سلێمان حەلەبی گەیشتە قاهیرە پەیوەندی کرد بە کۆمەڵێك قوتابی ئەزهەر، لەوانەی لە حوجرەی شامییەکان لە ئەزهەری شەریف نیشتەجێ ببوون و نیازی خۆی بۆ کوشتنی ژەنەڕاڵ کلیبەر پێ ڕاگەیاندن، کە گیانی خۆی نەزری جیهاد کردووە لە پێناو رزگارکردنی میسر لە داگیرکاران. ڕەنگە ئەوان قسەکەیان بە هەند وەرنەگرتبێ. بەیانی ڕۆژی (١٥ی حوزەیران ١٨٠٠ز) سلێمان حەلەبی ڕووی کردە سەرکانی ئۆزبەکی، ئەو شوێنەی کە ژەنەڕاڵ کلیبەر تێیدا نیشتەجێ ببوو، دوای ئەوەی کلیبەر لەگەڵ ئەندازیاری گەورەی فەڕەنسی (قوستنەنتین بروتاین) لە کۆشکەکەی تەنیشت شوێنی نیشتەجێ بوون لە نان خواردن بوونەوە، چوونە ناو باخچەی کۆشك، ئا لەوکاتە سلێمان توانی چوار خەنجەری کوشندە لە ژەنەڕاڵ کلیبەرو شەش خەنجەری کوشندەش لە شوێنی جیاجیای لەشی ئەندازیارەکە بدات. چارەنووس وا ڕێکەوت کە دەستگیری بکەن و دادگاییەکی سەربازی فەڕەنسی بۆ ئەنجامدرا و دوای ئەوەی کە دەستی ڕاستەی داغ کرا، بە حوکمی لە سێدارەدان لە چوارمێخەك دراو بەجێیان هێشت بۆ ئەوەی ببێتە خۆراکی خەرتەلو دالاش. ئەو حوکمە لە ڕۆژی (١٨ی حوزەیرانی ١٨٠٠ز) لە تەلانێکی سەخت بەسەریدا جێبەجێ کرا. لاشەکەی سلێمان چەند ڕۆژان بە چوارمێخەکدا مایەوەو باڵندەی گۆشتخۆر و گیانەوەرە دڕەندەکان لێیان دەخوارد. لە تەنیشت ئەویشدا سەری سێ لە شێخەکانی ئەزهەریان هەڵواسی، بە تۆمەتی ئەوەی کە ئاگاداری پلانەکەی سلێمان بوونە، بەڵام نەیاندرکاندووە. بۆیە لاشەکەیان سووتاندن تا بوون بە خەڵووز. ئەمەش

دوای ناشتنی ژەنەڕاڵ کلیبەر بە ئاهەنگو ڕێورەسمێکی گەورەو فەرمی لە شوێنێکی نزیك لە کۆشکی ئەلعەینی بوو لە قاهیرە. پاشان لاشەکەیان لەناو تابووتێکی قورقوشمیدا پێچا و ئاڵای فەرەنسایان تێوەرگرت. خەنجەرەکەی سلێمان حەلەبیشیان لەسەر ئاڵاکە دانا. دواتر ئێسکەکانی ژەنەڕاڵ لە سندوقێکدا و ئێسکانەکانی سلێمان حەلەبی لە سندوقێکی تر پێچران و ناردرانەوە بۆ فەرەنسا. دوای دروستکردنی مۆزەخانەی (ئینفالید– شەهیدان) لە پاریس، دوو ڕەفە لە هۆڵێك تەرخان کران بۆ کاسە سەرەکان، ڕەفەی سەرەوە بۆ کاسە سەری ژەنەڕاڵ کلیبەر و ڕەفەی خوارەوە بۆ کاسەسەری سلێمان حەلەبی، لە تەنیشتیشیاندا تابلۆیەکی بچووك داندراوە و تیایدا نووسراوە: "کاسەسەری تاوانبار سلێمان حەلەبی"، تا ئێستاش ئەو دوو کاسەسەرە لەو مۆزەخانەیە داندراون، هێشتاش ئەو خەنجەرەی کە ژەنەڕاڵ کلیبەری پێ کوژراوە لەشاری کارکاسۆن لە فەرەنسا پارێزراوە[١٨٦].

بەم شێوەیە سلێمان حەلەبی کوردی گیانی خۆی بەخشی بۆ بەرگری لە میسرو خەڵکەکەی. وە لەڕێی بەرجەستەکردنی مانای برایەتی کە گرێنەدراوە بە سنوورو بە بەرژەوەندی، بۆیە سلێمان بە قارەمانێکی ڕاستەقینە دادەنرێت، یەکێکیشە لەو لاوە شەهیدانەی ئیسلامو ئازادیو نیشتمان. ئەرکی سەرشانی ئێمەشە هەوڵ بدەین بۆهێنانەوەی ڕوفاتو خەنجەرەکەی بۆ باوەشی گەلو وڵاتەکەی.

سێیەم: محەمەد عەلی پاشا و ڕەچەڵەکە کوردیەکەی:

لە زۆرێك لەو سەرچاوە و ژێدەرانەی باسی ژیانی محەمەد عەلی پاشای گەورەیان کردووە، هاتووە کە بنەچەکەکەی تورکی یان ئەلبانییە و لە شاری قۆلە را هاتووە[187] بۆ میسر. بەڵام هەندێك سەرچاوەی دروست لەبەردەستن کە بە جۆرێکی ترن، تیایاندا روون کراوەتەوە ئەگەر محەمەد عەلی هەر بە راستی لە قۆلەوە کە سەر بە ئەلبانیایە هاتبێتە میسر، مانای وا نییە بنەچەکەکەشی ئەلبانی بێ. سەرچاوە دروست و جێ باوەڕەکان دەیانخستووە بنەچەکەی محەمەد عەلی پاشا کوردییەو دەگەڕێتەوە بۆ کوردانی دیاربەکر لە باکووری کوردستان، کە ئێستا دەکەوێتە نێو سنووری سیاسی تورکیا.

ئەمەش لەلایەن میر محەمەد عەلی نەوەی محەمەد عەلی پاشا بووە، کە جێنشینی مەلیك فارووقی مەلیکی میسریش بووەو لە چاوپێکەوتنێکی دوورو درێژدا لەگەڵ نووسەری گەورە مەحمود عەباس ئەلعەققاد ئەمەی پشتڕاست کردۆتەوەو لە رۆژنامەی "المصور"ی میسری لە (٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٤٩ز) دا لەژێر ناونیشانی "شازادەی جێنشین لە بارەی بەخێوکارەوە بۆی باس کردم" بڵاوکراوەتەوە، کە بە بۆنەی تێپەڕبوونی سەدساڵ بەسەر کۆچی دوایی دامەزرێنەری میسری نوێ "محەمەد عەلی پاشا" ئەنجام دراوە. لەناوەڕۆکی دیدارەکەدا لەژێر ناوی "دیاربەکر نەك قۆلە"دا هاتووە، ئەمە پوختەی وتەی عەققادە و دەڵێ: "سەبارەت بە ناوی محەمەد عەلی، لە خاوەن شکۆ واتە لە میر محەمەد عەلیمان پرسی، گوتی ناوێکی لێکدراوەو لە دوو ناو پێکهاتووە، گوزارشت لە خۆشەویستی ماڵباتی پێغەمبەر دەکەن، یەکەمیان ناوی پێغەمبەرە (سلاوی خوای لێ بێ) و ئەوی تریان ناوی ئیمام عەلییە (خوا لێی رازی بێ). نازانین داخۆ ئەو دووبارەبوونەوەی ناوە پێشینەیەکی هەبێ لە مێژووی کۆن. ئایا دەبێ سەبارەت بەو تێکەڵکێشییە هەواڵێکی هەبێ؟ خاوەن شکۆ دەڵێت: "نازانم، مافی گومانکردنیش لە شتێك بە خۆم نادەم، کە

نایزانم" ، بەڵام دەمەوێ شتێکتان پێ بڵێم کە زۆرتان تووشی سەرسامی دێن سەبارەت بە دروست بوونی ماڵباتی عەلەوی، (واتە ماڵباتی محەمەد عەلی پاشا). وا بڵاو بوو کە ئەوان لە نزیك قۆلە لە وڵاتی ئەلبانیا ژیاون، بەڵام ئەوەی من لە کتێبێکدا لێی تێگەیشتم کە لە نووسینی قازی میسر[188] بووە لە سەردەمی محەمەد عەلی پاشا ئەوەیە، کە بنەچەکە و ڕەچەڵەکی ئەو ماڵباتە هی دیاربەکرە لە وڵاتی کوردان، دواتر باوکی محەمەد عەلی و براکەی ڕوویان کردۆتە قۆلە و یەکێك لە مامەکانیشی چۆتە ئاستانە و مامەکەی تریشی بەدوای کاری بازرگانیدا ڕۆیشتووە. باوکی محەمەد عەلیش لە قۆلەدا ماوەتەوە". عەقاد درێژەی دەداتێ و دەڵێت: "ئەوەی ئەو سەربوردەیە زیاتر پشتڕاست دەکاتەوە ئەوانەیە کە لە زمانی میر حەلیم گێڕدراونەتەوە (ناوبراو یەکێك بووە لە نەوەکانی محەمەد عەلی) و ئەو بنەچەکەی ماڵباتەکەیان دەگێڕێتەوە بۆ دیاربەکر لە وڵاتی کوردان". عەققاد بەمشێوەیە تێبینی خۆی لەسەر ئەوەی رابردوو دەردەبڕێو دەڵێت :" شەرەفێکی گەورەیە کە وڵاتی کوردان دوو قارەمانی نەمری پێشکەش بە جیهانی ئیسلامی کردوون، کە سەلاحەددینی ئەییوبی و محەمەد عەلی پاشای گەورەن. کە لە پێگەیشتنی یەکەمین یەکدەگرنەوە کە کوردبوونە، هەروەها لە بوژانەوەدا لە میسر یەکدەگرنەوە و لە خاوەندارێتی قەڵای یوسفییەش، واتە قەڵای سەلاحەددین لە قاهیرە، کە دروستکردنەکەی بۆ سەلاحەددین و نۆژەنکردنەوەشی بۆ محەمەد عەلی گەورە دەگەڕێتەوە"[189].

گفتوگۆیەکیشمان لەگەڵ میر عەباس حەلیم سەبارەت بە ڕەچەڵەکی ماڵباتەکەی ئەنجامدا (ناوبراو لە نەوەکانی ماڵباتی محەمەد عەلی پاشایە)، ئەو بۆی دووپات کردینەوە، کە ئەو هەمیشە لە کەس و کار و خزمە نزیکەکانی خۆی بیستووە، ماڵباتەکەیان لە کوردە ڕەسەنەکانن. ئەوەش ڕوون دەکاتەوە کە ماڵباتەکەیان لە دیاربەکرەوە ڕوویان کردۆتە قۆلە لە وڵاتی ئەلبانیا، لەوێوە

محەمەد عەلی هاتۆتە میسر و ئەوەی تر زانراوە چۆن بەشداری لە لەناوبردنی هێرشی فەرەنسییەکان کردووە لە (١٧٩٨–١٨٠١ز). کاتێکیش سەبارەت بە بەڵگەی بەردەست لێمان پرسی، گوتی: وەلی عەهد میر محەمەد عەلی چەندین نووسراوی لە کۆشکەکەیدا هەنە، واتە لە کۆشکی میر محەمەد عەلی لە (منیل)، لە هەندێك لەو نووسراوانە باسی بنەچەی کوردیان کردووە بۆ ماڵباتی محەمەد

(وێنەی ماڵباتی محمد علی پاشا)

عەلی[190]. زیاتر لە جارێکیش هەوڵماندا بچینە کۆشکەکە، بەڵام نەیگەیشتینێ، ئەویش بەهۆی نۆژەنکردنەوەی تا کاتی بە چاپ گەیشتنی کتێبەکە.

لەلایەکی ترەوە دکتۆرە (عفاف لوطفی السید) لە دیدارێکی لەگەڵ میر عەباس حەلیم پشتڕاستی دەکاتەوە، ئەوەی بەردەوام لە خێزانی محەمەد عەلیدا دووپات کراوەتەوە ئەوەیە کە ماڵباتەکەیان بە رەسەن کوردن و خەڵکی یەکێك لە گوندەکانی خۆرهەڵاتی ئەنادۆڵن، کە پێی دەگوترێت "ئیلیچ" و کاری بازرگانی ئەسپیان کردووە. لە سەردەمێکی تردا ئەو ماڵباتە روویان کردۆتە شارۆکەی (عومەر بوکێر)، پاشان عوسمان ئاغا و ئیبراهیمی باوکی سەرەتا روویان کردۆتە قۆنیە، دواتر بەهۆی بەشدارییان لە شۆڕشێك، لە ترسی تۆڵە لێکردنەوە چوونەتە قۆلە[191].

هەر لەمبارەیەوە لە مەلیك ئەحمەد فوادمان پرسی، وەڵامی داینەوە: "زۆرجار لەناو ماڵی خۆمان لە کەس و کار و نزیکەکانم بیستووە، کە بنەچەی ئێمە کوردی رەسەنە، بەڵام من دەرفەتی ئەوەم بۆ هەڵنەکەوتووە لێی دڵنیا بم".

بۆ زیاتر دڵنیابوون لەو بابەتە، رووی پرسیارمان لە بەڕێز "ماجد فرج" کرد، کە

مێژوونووسی ماڵباتی مەلیك بووە، دەربارەی بنەچەکەی محەمەد عەلی پاشامان لێ پرسی، گوتی:" ئەوەی لای من روون و ئاشکرایە ئەوەیە، کە ئەوان ئەلبانی رەسەن نین، بەڵام سەبارەت بە کورد بوونیان، لەبەر ناشارەزاییم پێیان، وا رێکنەکەوتووە کە رووبەڕوویان ببمەوە". داواشی لێمان کرد کە ئەگەر ئێمە بەڵگەنامەیەکمان هەبێ بنەچەکە کوردیەکەیان پشتڕاست بکاتەوە بیدەینە دەست، تا بیخاتە سەر کتێبە تایبەتییەکانی خۆی لە چاپە نوێیەکەدا[192].

کورتەی ژیانی محەمەد عەلی پاشای دامەزرێنەری میسری نوێ:

محەمەد عەلی پاشا لە ساڵی (١١٨٣ك) لە شارۆکەی قۆلە، کە بەندەرێکی بچووکی سنووری نێوان تراقیا و مەقدۆنیایە، لەدایك بووە. دوای ئەوەی ئیبراهیم ئاغای باوکی کۆچی دوایی کردووە، تۆسۆنی مامی بەخێوی کردووەو فێری ئەسپسواری و شیربازی بووە. پەیوەندی کردووە بە سوپای عوسمانییەوە و خزمەتی فەرمانداری قۆلەی کردووەو بە زیرەکی و توانای خۆیەوە بۆتە مایەی رەزامەندی ئەو. لەدەوروبەری ئەویشەوە، بە تایبەتی لەوانەی کە چەندین زمانیان دەزانی زۆر ئەزموون و دەسکەوتی وەچنگ هێناوە، نەخاسمە لە زمانی فەڕەنسیدا. محەمەد عەلی لە تەمەنی سی ساڵیدا بوو کاتێ بابی عالی سوپای کۆ کردەوە بۆ هێرش بردنە سەر سوپای فەڕەنسی بە سەرکردایەتی ناپلیۆن پۆناپارتی داگیرکاری میسر لە (١٧٩٨– ١٨٠١ز)[193].

بوون بە والی بەسەر میسرەوە:

دوای ئەوە محەمەد عەلی وەك جێگری سەرۆکی کەتیبەی قۆلە لە سوپای کابتن حوسێن پاشا بۆ وەدەرنانی فەڕەنسییەکان هاتۆتە میسر، پاش دەرکردنی فەڕەنسییەکانیش هەر لە میسردا مایەوە. کە سوپای عوسمانیش لە ساڵی (١٧٩٩ز) لە ناوچەی ئەبی قیر شکان، سەرکردەی ئەو تیپە گەڕایەوە وڵاتی

خۆی و محەمەد عەلی جێگای ئەوی گرتەوە و پلەی بێکباشیشی پێدرا.
پاش دەرچوونی فەڕەنسییەکانیش لە میسر لە ساڵی (١٨٠١ز)، میسر بە سەردەمێکی راگوزەری ناجێگیردا تێپەڕی و میسریەکان بەهۆی حوکمڕانی والی تورکی خورشید پاشا ژیانیان لێوەتەنگ هات، ئەمە وای لە زانایانی ئەزهەر کرد لە (١٨٠٥ز) بچنە لای محەمەد عەلی و داوای

محەممەد عەلی پاشا

لێ بکەن ببێتە والی بەسەر میسرەوە و پێیانگوت :" ئێمە دەمانەوێ تۆ ببیتە والی بەسەرمانەوە، بەو مەرجانەی لەتۆدا بەدی دەکەین لە دادپەروەری و چاکەکاری"[١٩٤] . سوڵتانی عوسمانیش فرمانێکی دەرکرد و بڕیاری دا محەمەد عەلی ببێتە والی بەسەر میسرەوە.
محەمەد عەلی دەستی کرد بەکارکردن بۆ بەرپاکردنی ئارامی بارودۆخی ناوخۆیی و دەرەکی میسر. توانی لە جەنگی رەشید لە ساڵی (١٨٠٧ز) بەسەر ئینگلیزدا سەرکەوێ، هەروەها توانی لە کوشتاری قەڵای شەهیرە لە (١٨١١ز) بەسەر مەمالیکەکاندا سەرکەوێ. پاشان میسری لە دۆخێکی ناجێگیردا گەیاندە دۆخێکی سیاسی جێگیر و دەستی کرد بە ئاوەدانکردنەوەو بەهێزکردنی پێگەی میسر لەنێو وڵاتە گەورەکاندا. رووی کردە چاکسازی ناوەخۆ، سەرەتا بە دامەزراندنی سوپایەکی رێکخراوی بەهێز، لە مەشق و راهێنانیشدا ئەو فەڕەنسییانە یارمەتییان دا، کە محەمەد عەلی پاشا داوای کۆمەکی لێ کردبوون.
پاشان محەمەد عەلی هەڵسا بە هێرش بردنە سەر دەوروبەری، لەوانە : لە (١٨١١-١٨١٨ز) هێرشی بردە سەر وەهابییەکانی حیجاز و نەجد و خستنیە ژێر فەرمانڕەوایی خۆی. ئینجا رووی کردە سودان و لە ساڵی (١٨٢٠ز)ەدا گرتی.

هەروەها دەستی گرت بەسەر شام، لە سالآنی (١٨٣٣– ١٨٣٩ز) دوو جاری یەك لەدوای یەك سەركەوت بەسەر عوسمانییەكان. سەرەنجام دەرگاكانی ئاستانە (كە پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی بوو) بەروویدا كرانەوە، بەڵام دەوڵەتە گەورەكانی ئەوكات (روسیا و بەریتانیا و فەڕەنسا) بەمە رازی نەبوون و هەڵسان بە یارمەتی دانی سیاسی و سەربازی بۆ سوڵتانی عوسمانی. دوای ئەو هاوپەیمانێتییە و شكانی سەربازی محەمەد عەلی و تێكشاندنی كەشتیگەلیەكەی لە نفارین، ناچاریان كرد بكشێتەوە و لە رووی سیاسیی سنوورداری بكەن، ئەویش بەپێی بەندەكانی رێككەوتننامەی لەندن و پاشكۆكانی رێككەوتننامەكە لە (١٨٤٠– ١٨٤١ز)، كە بەسەریاندا سەپاند پێكهاتەی سوپای میسری سنووردار بكات و تەنها حوكمی میسر بكات بە حوكمێكی زاتی و دوای ئەویش كوڕە گەورەكەی جێگای بگرێتەوە.

دەسكەوتەكانی:

سەردەمی محەمەد عەلی چەندین دەسكەوت و چاكسازی جۆراوجۆری بەخۆوە دیت، وەك (پەروەردە، كشتوكاڵ، پیشەسازی، بازرگانی، سوپا،....تد)، چەندین قوتابخانەی دروست كردن، چەندین نێردەی ناردنە ولآتانی ئەوروپا بۆ وەرگرتنی زانست، رۆژنامەی (وقائع) رووداوەكانی میسری دەركرد، كارگەو كارخانەی دروستكردن بۆ ئەوەی پێویستی بە ولآتانی بیانی نەبێ لە دابینكردنی پێداویستییەكانی سوپا و كەشتیگەلیەكەیەكان. هەروەها زەوییەكانیشی بەسەر جوتیارەكاندا دابەش كرد، بەجۆرێك كە هەر زەوییەك بۆ داچاندنی جۆرێك دانەوێڵەی دیاریكراو بێت و داهاتەكەشی نزیكەی تێچووی سامانی میر دەبوو. هەروەها چاكسازیشی لە بواری كشتوكاڵدا ئەنجامدا و چەندین ئامێری نوێشی بۆ دەستەبەر كردن، وە چەندین جۆری كشتوكاڵی نوێشی هێنایە میسر، وەك چاندنی لۆكە و قامیشی شەكر. لەبواری ئاودێریشدا چاكسازی ئەنجامدا و چەندین دەروازە و پردی دروست كردن، بەناوبانگترینیان

پردی خەیری بوو. لە بواری بازرگانیشدا پێگەی بەرزی میسری قۆستەوە و گرنگی دایە بەندەری دەریاوانی و ڕێگای گواستنەوەشی بۆ فەراهەم کرد.

لە بواری سەربازیشدا هەڵسا بە ئامادەکردنی سوپایەکی بەهێزی میسری[١٩٥]. میسریەکانی بانگکردە ریزی سوپا و قوتابخانەی سەربازی دامەزراندن، بناغەی یەکەی سەرەتایی دەریاوانی دانا و کەشتیگەلی میسری دامەزراند، ئەو کەشتیگەلە چەندین جەنگی یەکلاکردەوەو سەرکەوتنی تێدا بەدەست هێنا، گرنگترینیان: جەنگی مورە لە ساڵی (١٨٢٧ز)، جەنگەکانی شام لە ساڵی (١٨٣٢– ١٨٣٩ز). هەروەها خانەی پیشەسازی دەریایی لە ئەسکەندەرییەدا دامەزراند، کە ئێستا پێی دەگوترێت (جبەخانەی دەریایی)، ئەویش بۆ دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی کەشتیگەلی میسری. هەروەها چەندین چاکسازی لە بەڕێوەبردن و کارگێڕی میسریدا ئەنجام دا، ئەنجوومەنی دیوانەکان و دیوانی باڵای دامەزراند، کە بارەگاکەی لە قەڵا بوو، والیش سەرۆکایەتی ئەنجوومەنەکەی دەکرد، چەندین لقیشی لەناو حکومەتدا هەبوون، وەك دیوانی قوتابخانەکان و دیوانی جەنگی.

محەمەد عەلی پاشا لە ساڵی (١٨٤٩ز) لە ئەسکەندەرییە کۆچی دوایی کردووەو لە مزگەوتەکەی خۆی (مزگەوتی محەمەد عەلی) لە قەڵای سەلاحەددین ئەییوبی لە قاهیرە بەخاك سپێردراوە[١٩٦].

ئەمەی خوارەوەش لیستێکە بەناوی ئەندامانی ماڵباتی عەلەوی (کوڕ و نەوەکانی محەمەد عەلی پاشا)، کە لە ساڵی (١٨٠٥– ١٩٥٢ز) حوکمی میسریان کردووە:

– والی محەمەد عەلی پاشا (١٨٠٥– ١٨٤٨ز).

– والی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا لە (حوزەیران تا تشرینی دووەم ١٨٤٨ز).

– والی عەباس حلمی یەکەم کوڕی تۆسۆن پاشا (١٨٤٨– ١٨٥٤ز).

– والی محەمەد سەعید پاشا کوڕی محەمەد عەلی (١٨٥٤– ١٨٦٣ز).

– خدێوی ئیسماعیل پاشای کوڕی محەمەد عەلی (١٨٦٣– ١٨٧٩ز).

– خدێوی محەمەد تۆفیق (١٨٧٩– ١٨٩٢ز).

– خدێوی عەباس حلمی دووەم (١٨٩٢– ١٩١٤ز).

– سوڵتان حوسێن کامل (١٩١٤– ١٩١٧ز).

– سوڵتان ئەحمەد فواد (١٩١٧– ١٩٢٢ز)، کە دواتر بوو بە مەلیك فوادی یەکەم لە (١٩٢٢–١٩٣٦ز).

– مەلیك فاروقی یەکەم (١٩٣٦– ١٩٥٢ز).

چوارەم: فەرماندە سەربازی و کارگێڕیەکانی کورد لەسەردەمی محەمەد عەلی پاشا و ماڵباتەکەی:

محەمەد عەلی پاشا بۆ چەسپاندنی حوکمەکەی لە میسر بە شێوەیەکی سەرەکی پشتی بەستبوو بە فەرماندە و سەربازە کوردەکان. ئەوەش، یەکەم: بۆ ئەو باوەڕەی دەگەڕێتەوە کە بە توانای ڕۆڵەکانی نەتەوەکەی هەبوو لە هونەری جەنگی و سەرکردایەتی و کارگێڕی. دووەمیش: بۆ دڵنیایی لە دڵسۆزی و وەفادارییان، کە پێی ناسرابوون. ئەو سەرکردە کوردانەی لەکاتی دەسەڵاتی خۆی و دوای ئەویش دەسەڵاتی ماڵباتەکەی خزمەتیان کردووە ئەمانەن:

القائد، حجو بيك (فەرماندە حاجۆ بێگ):

ئەوەی لێی زانراوە ئەوەیە، ئەو فەرماندەیەکی کوردی پلە یەك بووە، وە باڵی ڕاستەی محەمەد عەلی پاشا بووە لە دامەزراندنی دەوڵەتەکەی، هەروەها لە لەزاڵبوون بەسەر مەمالیکەکانی میسر. کاتێك کە سوڵتان سەلیمی سێیەمی عوسمانی داوای لە فەرمانڕەواکانی هەرێمەکان و ولاتەکەی کرد ڕۆڵە و سەرۆك هۆزەکان کۆ بکەنەوە و بەرەو ئاستانە بیاننێرن، بۆ ئەوەی فێری هونەری جەنگی و ڕێکخستنی سەربازی نویێ بن، حەجۆ (یان حاجۆ) گەنجێکی تەمەن

بیست و پێنج ساڵە بوو، لە زادگای خۆی لە شاری وان لە کوردستانی تورکیا دەژیا. بەختی هێنا کە بەرەو ئاستانە و دواتر بۆ ئەدرنە چوو، پاشان تێکەڵی سوپای نوێی عوسمانی بوو. کاتێك کە پلەی (یوزباشی سوار)ی وەرگرت، ئەوکات ئاژاوە لە نێوان (سوپای ئینکشاری و نیزامییەکانی سوپای عوسمانی) دروست ببوو، بۆیە دەرفەتەکەی قۆستەوەو گەڕایەوە شوێنی لەدایك بوونی خۆی لە وان. دواتر لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵڵای زاوای، باسی لە دەرکەوتنی گەندەڵی بەڕێوەبردندا کرد لە ناو خەلافەت دا، هەروەها باسی لە تەشەنەسەندنی فیتنە و پیلانگێڕی کرد، کە هەڕەشەیان لە دواڕۆژی حوکمی عوسمانی دەکرد. ئەوە لە کاتێکدابوو کە فەڕەنسییەکان بە سەرکردایەتی ناپلیۆن پۆناپارت هێرشیان کردبووە سەر میسر لە (١٧٩٨- ١٨٠١ز)، بۆیە یوزباش حەجۆ راسپێردرا بۆ کۆکردنەوەی ئەو سەربازە کوردە دلێرە گیانبەخشانەی رێگای خوا، تا پەیوەندی بکەن بە سوپای سەدری ئەعزەم (یوسف ضیاء باشا)، کە راسپێردرابوو بۆ وەدەرنانی فەڕەنسییەکان لەشکرکێشی بکاتە سەر میسر.

بۆیە هێندەی نەبرد حەجۆ توانی هەزار گیانفیدای دلێری کورد کۆبکاتەوەو ئەویشیان کرد بە (دەلیل پاشا)، واتە لە یوزباشی کردیان بە بێکباشی بەسەریاندا، دواتر پەیوەندییان کرد بە سوپای (نصوح باشا)، کە هێزێکی ناڕێکخراو بوون و بەرەو میسر کەوتبوونە رێ. حەجۆ لەگەڵ یەکە کوردییەکەی خۆی، بەشداری هەموو ئەو جەنگانەی کرد، کە لە نێوان سوپای عوسمانی و سوپای فەڕەنسی لە میسر روویاندا.

کاتێکیش کە سوپای عوسمانی بەرامبەر بە فەڕەمسییەکان بە فەرماندەیی (کلیبەر) شکا و بەرەو خانکە گەڕایەوە دواوە، حەجۆ بەرگری لە دواوەی سوپا گەڕاوەکە دەکرد.

پاشان دەنگوباسی حەجۆ و تیپە کوردیەکەی ون دەبێ، تا سەرەتاکانی

سەردەمی محەمەد عەلی پاشا، کە زۆر پـێـی سـەرسـام دەبـێ و رۆڵـی ئـەو لـە جەنگەکانی دژ بە فەڕەنسییەکان بەرز دەنرخێنێ، وە ناسناوی (یلدرم حەجۆ– حەجۆی بروسکە) ی لێ دەنرێت، چونکە ئەو قاهیرەی لە دەست هـێـرشـەکـانی مەمالیکەکان رزگار کرد، وەك ئەوەی کـە (جـبـرتـی) لـە مـێـژووەکـەیدا بـاسـی کردووە[١٩٧].

المشیر، شاهین باشا (لە ١٨٨٤ز کۆچی دوایی کردووە):

موشیر، (**پلەیەکە ئێستا بەرامبەرە بە جێگری سەرۆك کۆمار–و**) شاهین پاشا کوڕی عەلی ئاغا کوردێکی رەسەنەو بە (کنج) ناودارە (**رەنگە گەنـج یـان قـنـج بێت–و**)، وەزیری جەنگی میسری بووە لە سەردەمی محەمەد عەلی پاشا.

لەسەردەمی محەمەد عەلی پاشا، باوکەکەی ئەوی بردە میسر، پـاشـان لـەگـەڵ نێردەیەك بۆ خوێندنی زانستە سەربازییەکان چۆتە قـوتـابـخـانـەی (سـان سـیر) لەپاریس. دوای ئەوەی گەڕایەوە، پەیوەندی بـە سـوپـای مـیـسـریـیـەوە کـرد، لەجەنگی دژ بە وەهابییەکانی حـیـجـاز لـە (١٨١١– ١٨١٨ز) بـەشـداری کـردو ئازایەتییەکی زۆری نواند.

شاهین پاشا لە سەردەمی والی عەباس حلمی (١٨٤٨– ١٨٥٤ز)و والی مـحـەمـەد سـەعـیـد لـە (١٨٥٤– ١٨٦٣ز) وردە وردە پـلـەکـانـی بـەرز بـوونـەوە، تـا لـە سەردەمی والی عەباس گەیشتە پلەی قائمقامـی. لـە سـاڵـی (١٨٥٣– ١٨٥٥ز) لـەگـەڵ پـەلامـارەکـەی میسری، کە بۆ یـارمـەتـی دانی سوپـای عـوسـمـانـی نـێـردرابـوو، بـەشـداری جەنگی قرمی کرد، پاشان لە ساڵی (١٨٥٥ز) پـلـەی (میرالای) پێدرا.

پۆلێك قەتابی لە قوتابخانەی سان سیر

لە سەردەمی خدێوی ئیسماعیل (١٨٦٣- ١٨٦٣ن) شاهین پاشا لە ساڵی (١٨٦٦ن) بە پارێزگاری قاهیرە داندرا. هەر لەو ساڵەدا خدێوی ئیسماعیل ئەوی بە نێردەیەکی سەربازی ناردە فەڕەنسا و لە پای ئەوەوە پلەی "فەریق"ی پێدرا و ساڵی (١٨٦٧ن) نێردرایە سودان، بۆ لێکۆڵینەوە لە یاخی بوونێکی سوپای سودانی لە کسلا وسواکن. کاتێکیش کە لە فەڕەنسا بوو، ئامادەی نمایشێکی سەربازی بوو، کە ئیمپراتۆر ناپلیۆن پۆناپارتی سێیەم لە پاریس بە بۆنەی گەڕانەوەی کەتیبەی سودانی ئەنجامی دا، کە لە ساڵی (١٨٦٧ن) لەگەڵ سوپای فەڕەنسی ناردبووی بۆ مەکسیك.

لە ساڵی (١٨٦٩ن) شاهین پاشا کرایە وەزیری جەنگی میسری، بۆ جاری دووەم لە ساڵی (١٨٧١ن) سەردانی سودانی کردەوە بۆ پشکنینی رۆژهەڵاتی سودان.

لە ساڵی (١٨٧٥ن) بەڕێوەبردنی هێڵی ئاسنی سودانی پیّ سپێردرا، وە بڕیاری دا هێڵە ئاسنەکە لە گەلی حەلفا لە باشووری میسر درێژ بکاتەوە تا دنقلا لە سودان.

بۆیە شاهین پاشا پلەکانی لەدوای یەکدا بەرز دەبوونەوە تا گەیشتە پلەی موشیر. جارێکی تر وەزارەتی جەنگی لە سەردەمی محەمەد شەریف پاشا لە (١٨٧٩ن) پیّ سپێردرا، لەو ساڵەدا خدێوی ئیسماعیل لە دەسەڵات خراو ئەویش لەگەڵیدا رۆیشت بۆ تابۆلی لە ئیتالیا، لەویّ مردن گەیشتە سەری و لە ساڵی (١٨٨٤ن) کۆچی دوایی کرد و روفاتەکەشی گواسترایەوە میسر و لەویّ نێژرا[١٩٨].

عباس بازارلی (لە ١٨٣٩ز کۆچی دوایی کردووە):

ئەفسەرێکی کورد بوو، چووبووە خزمەت محەمەد عەلی پاشا و بە (جوندی) ناوی دەرکردبوو، لە جەنگەکانی محەمەد عەلی لە سودان بەشداری کردبوو، لە ساڵەکانی (١٨٣٥- ١٨٣٨ن) بەڕێوەبردنی چەند ناوچەیەکی میسری پیّ سپێردرابوو، لە ساڵی (١٨٣٩ن) لە میسر کۆچی دوایی کردووە[١٩٩].

تیمور کاشف (١١٧٩/ ١٢٦٤ك- ١٧٦٥/ ١٨٤٨ز):

ناوی محەمەد کوڕی ئیسماعیل کوڕی عەلی کوردییە، ناسراو بووە بە تەیمور کاشف، بنەچەکەی دەگەڕێتەوە بۆ نەژادی کوردی و خەڵکی قەڵاچوالان بووە لە کوردستانی عێراق. وە باپیری ماڵباتی تەیموریەکانی میسرە.

تەیمور کاشف لە ساڵی (١٨٠١ز) لەگەڵ محەمەد عەلی پاشا بەسەر پشتی کەشتی هاتە میسر، پەیوەندییەکی توندوتۆڵو بەهێز لەنێوانیاندا دروست بوو[٢٠٠]. کاتێکیش کە محەمەد عەلی بوو بە والی بەسەر میسر، تەیموری لە نزیکەکانی خۆی دانا. لە زۆر لە کاروبارەکانیشی پشتی پێ دەبەست، وەك لە ڕووداوی لەناوبردنی مەمالیکەکان لە قەڵا لە ساڵی (١٨١١ز).

تەیمور کاشف چەندین کاری سەربازی و کارگێڕی لە میسر وەرگرت. کاتێك کە محەمەد عەلی پاشا وەهابییەکانی لەناو برد و حیجازی خستە ژێر ڕکێفی خۆی، پێنج ساڵان تەیموری کردە والی بەسەر ئیمارەتی مەدینەی پیرۆز. دوا پۆستی کارگێڕیش کە تەیمور کاشف لە میسر وەریگرت پلەی (کاشف الشرقیة) بوو، لێرەشەوە بوو کە ناسناوی کاشفی بەسەردا بڕا، ئەویش لە دوای چل ساڵ خزمەتی بەردەوام (**کاشفی پلەو پایەی ئەو کەسانە بووە کە سەرپەرشتی زەوی‌و زارو پردو ڕێ و بانەکانیان دەکردو سەرانەشیان کۆدەکردەوە – لە ویکیپیدیاوە– و**).

محەمەد عەلی پاشا، شاهین کاشفی بانگهێشتی کۆشکەکەی دەکرد لە شبرا، (**ڕەنگە مەبەست تەیمور کاشف بێت و لێرە بە هەڵە ناوی شاهین کاشف هاتبێ– و**) وە بە وشەی کوردی ئاقداش (**پێدەچێ مەبەست ئارقداش یان قارداشە بەزمانی تورکی–و**) واتە (برا یان هاوڕێ) بانگی دەکرد، لە شاهین کاشف زانراوە (**دیسان لە جیاتی تەیمور، شاهینیان نووسیوە، کە پێدەچێت هەڵە بێ و لەگەڵ شاهین پاشا لێیان تێکەڵ بووبێ – و**) زۆر خواناس و دادپەروەر و کەمێکیش لە کاروبارەکانی توند بووە. ڕۆشنبیرێکیش بووە کە

زمانی کوردی و تورکی و فارسی و عەرەبی زانیوە، ئەو رۆشنبیرییەی ئەو کاریگەری هەبووە بەسەر نەشونمای ئەدەبی کورەکەی خۆی (ئیسماعیل پاشای تەیمور) و (عائیشە عسمەت)ی نەوەکەی، کە بە عائیشەی تەیمووری بەناوبانگە، لە تەمەنی سەرووی هەشتا ساڵی لە ساڵی (١٨٤٨ز) کۆچی دوایی کردووەو لە تەنیشت مەزاری ئیمام شافعی لە قاهیرە بە خاك سپێردراوە[٢٠١].

اسماعیل رشدی باشا (**٧ ذی الحجة ١٢٣٠/ ٢٥ شوال ١٢٨٩٨هـ/ ١٨٢٣/١٨٨٢ز**):

ناوی ئیسماعیل کوڕی روشدی پاشا کوڕی محەمەد کوڕی ئیسماعیل کوڕی تەیمور کاشفی گۆرانی کوردییە، لەگەورە فەرمانبەرانی ماڵباتی محەمەد عەلی پاشایە لە میسر. لە گوزەرانێکی باشدا ژیاوە، لە منداڵییەوە رووی داوەتە زانست و ئەدەب. فێری تورکی و فارسی بووە، لە نووسینی پەخشانی تورکی ئەوەندە بە توانا بووە، کە هەموو هاوشانەکانی خۆی بۆڕ داون. محەمەد عەلی زۆر پێی سەرسام بووە، بۆیە کردوویەتی بە نووسەری تایبەتی خۆی، دواتر کردوویەتی بە جێگری بەڕێوەبەرایەتی رۆژهەڵات. هەروەها کراوەتە بەڕێوەبەری چەند بەڕێوەبەرایەتییەك، دواهەمینیان بەڕێوەبەرایەتی رۆژئاوا بووە، کە گەورەترین بەڕێوەبەرایەتی ئەوکاتی میسر بووە. (**پێشتر بە تێبینی روونمان کردەوە کە ئەو سەردەم بە پارێزگا دەگوترا بەڕێوەبەرایەتی‌و بە پارێزگاریش دەگوترا بەڕێوەبەر، خوێنەری کورد دەبێ درك بەو زاراوەسازییانە بکات، کە تایبەت میسر بەکاریان دێنێت و رەنگە لەگەڵ زاراوەی وڵاتێکی دیکەی عەرەبی جیاوازییان هەبێت– و**)

دواتر گەڕاوەتەوە دیوان، سەرۆکایەتی (کۆمەڵەی هەقانی) کردووە لە سەردەمی ئیبراهیم پاشا (١٨٤٨ز)، پاشان لە سەردەمی والی عەباس حلمی لە (١٨٤٨–١٨٥٤ز) بۆتە جێگری دیوان، پاشان بۆتە چاودێری تایبەت لە فەرمانگەی ئاسەفی. لەسەردەمی والی محەمەد سەعید پاشا لە (١٨٥٤–١٨٦٣ز) بۆتە سەرۆکی دیوان، پاشان لە (١٨٧٩– ١٨٩٢ز) چاودێری تایبەتی خدێوی

محەمەد تۆفیق پاشا بووە بۆ ماوەی شەش مانگان، تا مەرگ گەیشتۆتە سەری و لە (١٨٨٢ز) کۆچی دوایی کردووە.

هەرچی سەبارەت بە خووڕەوشتیەتی، ئەوا زۆر بە نەرمونیان و خاکەڕایی، هەروەها بە زمان پاراوی، وە بە شەیدا و عاشقی زانست و زانایان ناسراو بووە، زۆریش خەریکی خوێندنەوە بووە، بە عەشقەوە کتێبی گرتوونەتە خۆی. (عائشە تەیموری) شاعێرە و زانای گەورە (ئەحمەد تەیمور پاشا) [٢٠٢] لە رۆڵە خانەدان و ژیرەکانی ئەو بوون.

٧-(الفريق، اسماعيل حقی باشا -ابو جبل -(١٨١٨- ١٨٨٣ز):

(تێبینی: بێ ئەوەی ئاماژە بەشەشەم (٦-) کەسایەتی کرابێ، راستەوخۆ لەپێنجەمەوە بازدراوەتە سەر حەوتەم، جا یان هەڵەی چاپ لەژمارەکان بووە، یان شەشەم کەسایەتی لەسەرکردە سەربازیو کارگێڕییەکانی کورد لەسەردەمی محەمەد عەلی پاشاوماڵباتەکەی پەڕیوەو نەگەڕاوەنەتەوە سەریو پێیان نەزانیوە- و)

سەرهەنگ ناوی ئیسماعیل حەقی پاشای کوڕی سلێمان ئەبوبەکری ناسراو بە - ئەبو جەبەل)ە و لە ماڵباتێکی کوردی رەسەنە لە ویلایەتی مەعموریەی عەزیز لە ئەنادۆڵ. باوکی ئەو قائیمقامی شارۆچکەکە بووە، لە ساڵی (١٨١٨ز) لە دایك بووەو ساڵی (١٨٣٣ز) باوکی ناردوویەتی بۆ میسر و چۆتە قوتابخانەی جەنگیی قەلا، دوای دوو ساڵ خوێندن دەرچووە و چۆتە ناو (سلك)ی سەربازی، بەشداری هێرشی ئیبراهیم پاشای حیجازیی کردووە دژ بە وەهابییەکان و لەو شەڕەدا بریندار بووەو ئازایەتییەکی زۆری نواندووەو بەو هۆیەشەوە ناسناوی (ابو جبل)ی لێنراوە.

دوای گەڕانەوەشی بۆ میسر، چەندین پۆستی کارگێڕی وەرگرتووە، تا لە ساڵی (١٨٥٠ز) گەیشتۆتە پلەی لیوا. بە بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی قنا و ئسنا داندراوە، پاشان لە ساڵی (١٨٥٢ز) لەجێی رۆستەم پاشا بۆتە حاکمی سودان.

له ساڵی (١٨٥٤ز) بەشداری شەڕی قرمی کردووە وەك فەرماندەی لیوای میسری بەرامبەر بە سباستویول (ئێستا بەشێکە لە روسیا)، پاشان سەرکردایەتی گشتی هێرش و هەڵمەتی میسری پێ سپێردراوە.
دوای گەڕانەوەشی بۆ میسر لە ساڵی (١٨٥٧ز) کراوەتە سەرۆکی ئەنجوومەنی تەنتا، پاشان فەرماندەی هێزی پیادە، دواتر خانەنشین کراوە. بەڵام جارێکی تر گەڕێندراوەتەوە بۆ ئەندامی ئەنجوومەنی حوکم. دواتر ئەرکی سەرکوتکردنی عەرەبەکانی ناوچەی فیوم و واحاتی لە میسر پێسپێردراوە.
جارێکی تر کراوەتەوە بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی قنا و ئسنا، پاشان لە ساڵی (١٨٦٣ز) کراوەتە سەرۆکی ئەنجوومەنی سەربازی میسری. ئینجا کراوەتە بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی رۆژئاوا. پاشان پلەکەی بۆ سوپاسالار بەرز کراوەتەوە. دواتر کراوەتە ئەندامی ئەنجوومەنی حوکم، لە ساڵی (١٨٦٧ز) کراوەتە بەرپرسی گشتی پشکنین، ئەوجا کراوەتە پارێزگاری میسر. جارێکی دی لە ساڵی (١٨٧٤ز) کراوەتەوە بە ئەندامی ئەنجوومەنی حوکم. پاشان لە (١٨٧٥ز) بۆتە جێگری ئەنجوومەن، دوای ئەوە لە ساڵی (١٨٧٦ز) بۆتە ئەمینداری گشتی بەیتولمال، ئینجا سەرۆکی ئەنجوومەنی حوکم، تا لە ساڵی (١٨٧٩ز) خانەنشین کراوە.
زۆر هۆگری خدێوی تۆفیق بووە، ئامادەی ئەو کۆنگرەیەش بووە کە لە کۆشکی (راس التین) لە ئەسکەندەرییەی بەست، بۆ چارەسەر کردنی پرسی شۆڕشی عورابی لە ساڵی (١٨٨٢ز) بەر لە لەوەی کەشتیگەلی بەریتانی لە قەڵاکان بدات. لە (٢٥ی نیسانی ساڵی ١٨٨٣ز) کۆچی دوایی کردووە[٢٠٣].

٨-علی رضا بیك، ناسراو بە کوردی (١٨١٤- ١٨٩٠ز):

ئەفسەرێکی سەربازی و کارگێڕی بووە لە میسر و سودان. لەگەڵ باوکی خۆی لە هێرشێکی میسر بە فەرماندەیی ئیسماعیل کەمالی سێیەم کوڕی محەمەد عەلی پاشا لە ساڵی (١٨٢٠ز) چۆتە سودان. ئەو لە تەمەنێکی زووی منداڵیدا

چۆتە ناو سوپا. زۆری پێنەچوو تا بوو بە (بلوك باشی) واتە ئەفسەر لە هـێـزی میللی غەیرە نیزامی. پاشان لە ناوچـەی رۆژهـەڵاتـی نـیـلـی شـین ئـەرکـی بـاج کۆکردنەوەی پیٚ سپێردراوە، چەندین ساڵ لەو پۆست و ئەرکەدا مایەوە.

لە ساڵی (١٨٦٥ز) بۆ پلەی (سنجق) بەرز کراوەتەوە، کە بـەرامـبـەر بـە ئـامـیر لیوایە. چەند هەڵمەتێکی سەربازی لە بازاڕی "ئەبی سن" بە فرمـانـی حـاکـمـی گشتی سودان ئەنجام داوە. ئینجا پـلـەکـەی کـراوەت قـائـیـمـقـام، پـاشـان لـە ساڵەکانی نێوان (١٨٦٦– ١٨٧١ز) کراوەتە بەرپرسی هەرێمی نیلی سپی.

لەو کاتەی کە ئەرکەکانی خۆی لە سودان جێبەجیٚ دەکرد، بە تـۆمـەتـی خـراپ سوود وەرگرتن لە دەسەڵات عەلی رەزا بەگی حـوکـم دا، بـەڵام دواتـر بـێـتـاوان دەرچوو، بۆیە لە ساڵی (١٨٧٥ز) گەڕێندرایەوە سەر وەزیفەی (حاکمی هەرێمی نیلی سپی)، لەویٚ هەستا بە دامرکاندەوەی یاخیبوونی شـلـلـوکـی لـە سـودان. کاتێکیش کە راپەڕینی مـەهـدی لـە جـەزیـرە روویـدا، ئـەو بـەشـداری کـرد لـە دامرکاندنەوەی، لەوکاتەدا (١٨٨٤ز) لە خەڕتووم گەمارۆ درا، بەڵام توانی خۆی دەرباز بکات. پاشان فەرماندەیی هێزێـکـی غـەیـرە نـیـزامـی پـێـسـپـێـردرا بـۆ پاراستنی سنووری باشووری میسر لە کاتی راپەڕینەکەی سودان، تا لە ساڵی (١١٨٩٠ز) خانەنشین کرا و لە هەمان ساڵدا لە قاهیرە کۆچی دوایی کرد.[٢٠٤]

١٦٣– چاڵدێران دەکەوێتە باکوری خۆرئاوای دەریاچەی ورمیٚ لە کوردستانی ئێران.

١٦٤– ب. ليرخ: دراسات حول الاكراد واسلافهم الخالدين الشماليين. ترجمه عن الروسية د. عبدي حاجي، منـشـورات دار علاءالدين، حلب ١٩٩٢م، ص١٧.

١٦٥– لە پەراوێزی ململانێی نێوان عوسمانی/ سەفەوی، کێشەی سنـوور دروسـت بـوو، کـە لـە مـێـژوودا بـە کـێـشـەی سنووری عوسمانی/ سەفەوی ناسراوە، کە بووە هۆی لێکدابڕانی رۆڵەکانی یەك نیشتمان، بەڵکو نێوان خودی هەر هۆزو خێڵێکی کوردیش. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی زیانێکی گەورەی کۆمەڵایەتـی و ئـابـووری و سـیـاسـیـیـان پـیٚ بـکـەویٚ.

سەرەڕای بەستنی چەندین ڕێککەوتننامە لەنێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی، هەروەها هاتنە ناوەوەی وڵاتانی ئەوروپا بۆ کێشەکە، بەڵام کێشەی سنوور هەروا مایەوە تا بەستنی ڕێککەوتنی جەزائیر لە ساڵی ١٩٧٥ز. کە تیایدا سەددام حوسێن دەسبەرداری ڕووبەرێکی زۆری ستراتیژی بوو لەسەر سنوور لەگەڵ ئێران. کە بووەی زەرەرو زیانێکی گەورەی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی بۆ عەرەب و کوردەکانی عێراق. ئێستا هەوڵی چڕوپڕی عێراقی هەیە بۆ چاوخشاندنەوە بەو ڕێککەوتنامەیە.

١٦٦- هنري باركي، واخرون: القضية الكردية في تركيا، ترجمة هفال، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر- اربيل، الطبعة الاولى ٢٠٠٧م، ص١٣.

١٦٧- یەکێك بووە لە پیاوچاکانی کورد و زاناکانیان. بە "حەکیم" ناسراوە، پایەیەکی بەرزی بووە لەلای سوڵتان سەلیمی یەکەم، لەگەڵ ئەودا بەشداری هەڵمەتی سەر مسری کردووە لە ساڵی (١٥١٧ز). ئەو لە پێشەنگەکانی دامەزراندنی کارگێڕی ناوخۆیی بووە لە کوردستان، کە خەرجی و پێداویستییەکانی ئەو سەردەمی دابین دەکرد. لە ساڵی (١٥٢٠ز) کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد وكردستان"ی محەمەدەمین زەکی بەگ، ل ١٠٨، ل١١٠.

١٦٨- بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت ڕۆڵی بەدلیسی بڕوانە وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصە تاريخ الكرد وكردستان"ی محەمەدەمین زەکی، ب١، ل ل ١٦٠- ١٩٠.

١٦٩- ن. ا. خالفين: الصراع على كردستان " المسءالة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر"، ترجمة عن الروسية د. احمد عثمان ابوبكر، بغداد ١٩٦٩، ص٦٣.

١٧٠- نيكتين: الكرد، دراسة سوسيولوجية تاريخية. ترجمه عن الفرنسية وعلق عليه د. نوري طالباني، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية، الطبعة الثالثة ٢٠٠٧م، ص٣٠٨.

١٧١- عبدالعزيز نوار: تاريخ العراق الحديث من نهاية حكم داوود باشا الى نهاية حكم مدحت باشا. دار الكتاب العربي، القاهرة ١٣٨٧هـ/١٩٦٨م، ص٤.

١٧٢- بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بەم میرنشینانە بڕوانە: وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "خلاصە تاريخ الكرد وكردستان"ی محەمەدەمین زەکی بەگ، ب١، ل٢١١-٢٢٠.

١٧٣- عبدالرحمن قاسملو: كردستان والاكراد، دراسة سياسية و اقتصادية. بيروت، ط١ ١٩٧٠م، ص٤٥-٤٧.

١٧٤- Hassan Arafa: The kurds An historical and political study. Oxford University Press. London- New York- Toronto. 1966. pp. 22-23.

١٧٥- کاتێك کە سوپای ئیبراهیم پاشا لەشەڕی دژ بە سوڵتانی عوسمانی لە سنوری کوردان نزیك بووەوە، هەندێك لە میرە کوردەکان، وەك محەمەد پاشای ڕواندزی هەڵسا بە پەیوەندی کردن بە ئیبراهیم پاشا و لەگەڵی ڕێککەوت، کە ئەوان ئامادەی هەر هاوکاری و ڕێنوێنییەکیانن بەرامبەر بە پشتگیری کردنیان بۆ ڕزگار بوون لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی، لەبەر گرنگی ئەم باسە پێویستی بە توێژینەوەیەکی تایبەت هەیە، هەردەبێ بەڵگەنامەی تایبەتیش بەم باسە لە ئەرشیفی خانەی بەڵگەنامەییەکانی گەلی مسری دەستبکەون، بە تایبەتی لە پارێزگای عابدین.

١٧٦- باپیرەی ماڵباتی تەیموری بە ڕەسەن کورد لە مسر. بڕوانە کتێبی محەمەد عەلی عەونی...بکە ل٩٨-٩٩.

١٧٧- بۆ ئاشنا بوون بە ناوەڕۆکی فەرمانەکە بڕوانە: رشيدة تيمور: السلاملك، الهيئة المصرية العمة للكتاب- القاهرة ٢٠٠٨م، ص ٢٠١ ص٢٠٤.

١٧٨- سەرچاوەی پێشوو، ل٥.

١٧٩- ئێستا دەکەوێتە مەقەدۆنیا.

١٨٠- سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٠.

١٨١- محەمەد تەیمور چەندین زمانی دەزانین، ئەو لە زێدی خۆی کە (قەڵاچواڵان)ە ڕۆیشتۆتە ئاستانە بۆ چوونە ناو سوپای عوسمانی، لەوێ وەك وەرگێڕ لە سوپا دامەزراوە. ئەوکات سەروەختی ئامادەکاری بوو بۆ هێرش کردنە سەر فەڕەنسیەکان و وەدەرنانیان لە مسر، بەڵام ئەو لەگەڵ هێرشەکە نەڕۆیشت. سەرەتا گەڕایەوە قەڵاچواڵان بۆ هێنانی (فەرەح)ی برای، ئینجا لە ڕێی شامەوە گەیشتەوە هەڵمەتەکەی سوپا. ئەودەم کاتی هەڵمەتی ناپلیۆن بوو بۆ سەر شام. دوای شکانی ناپلیۆن لە عەککا، محەمەد تەیمور درێژەی بە ڕۆیشتنەکەی خۆیدا بەرەو مسر، بەڵام (سیدنی اسمیث) داوای لێکرد کە لەگەڵ ئەودا بەڕێی دەریا بۆ مسر سەفەر بکات، لە ڕێگادا کەشتیگەلی بەریتانی بەرەو دوورگەی ڕۆدس باياندیاوە بۆ بەهانەوەچوونیان، بەڵام کەشتیگەلی تورکی لەوێ بوونی نەبوو. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ژیانی محەمەد تەیمور بڕوانە: رشیدە تیمور: سلاملك.

١٨٢- رشیدە تیمور: سلاملك. ص١٨٠-١٨١.

١٨٣- سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨١.

١٨٤- سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧.

١٨٥- محمد علی الصویرکي: الکرد في بلاد مصر، توێژینەوەیەکە لە کتێبی: محمد علي عوني المؤرخ والادیب الکردي المصري ١٨٩٧-١٩٥٢م، ص٩٧.

١٨٦- عبدالرحمن الرافعي: تاريخ الحركة القومية، ج٢، ص١٩٣. الصویرکي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤-٩٦.

١٨٧- شاری قۆلە ئێستا دەکەوێتە مەقەدۆنیا، ماڵ و تەکیەیەکی محەمەد عەلی پاشای تێدا هەیە.

١٨٨- زۆر هەوڵماندا ناوی ئەو قازییە بزانین بۆ ئەوەی دەستمان بەو کتابە رابگات، بەڵام بێ هوودە بوو، هەروەها لەگەڵ هەندێك لە نەوەکانی ماڵباتی عەلەویش هەوڵماندا دەستی بخەین، کەچی ئەویش بێ ئەنجام بوو. بەڵکو لە داهاتوودا دەستمان بکەوێت.

١٨٩- کۆواری (المصور)ی مسری، ژمارە (١٣١١) ڕێکەوتی ٤ی سەفەر ١٣٦٩ك/ تشرینی دووەمی ١٩٤٩ز. ل ٥٦.

١٩٠- لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنیدا لەگەڵ (میر عەباس حەلیم) لە (١٦ی تەمموزی ٢٠١٠ز، ئەوەی دیکەیان لە ١ی تەمموزی ٢٠١١ز، بۆ زیاتر دڵنیابوون، ئەو لێدوانەی سەرەوەی بۆ داین .

١٩١- عفاف لطفي السيد: مصر في عهد محمد علي، ترجمة عبدالسميع عمر زين الدين، ومراجعة السيد امين شلبي، منشورات المجلس الاعلى للثقافة (المشروع القومي للترجمة)، الطبعة الاولى، القاهرة ٢٠٠٤م، ص٥٢-٥٣، ص٣٩٧.

١٩٢- دیدارێك لەگەڵ مامۆستا (ماجد فرج) لە گەڕەکی (العجوزة) لە قاهیرە، ڕۆژی ٢٨ی تشرینی یەکەمی ٢٠١٠ز.

١٩٣- بۆ زیاتر ئاشنابوون بە ژیانی محەمەد عەلی لە قۆلە بڕوانە: نشات الديهي: محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم. طبع دار الجمهورية للصحافة ضمن سلسلة "كتاب الجمهورية" اب ٢٠٠٩م. محمد فريك بك: البهجة التوفيقية في تاريخ مؤسس العائلة الخديوية. منشورات دار الوثائق القومية، الطبعة الثانية، القاهرة ٢٠٠٦م.

١٩٤- بڕوانە : (تاريخ الجبرتي).

١٩٥- ئەو فەلسەفەیەی کە محەمەد عەلی پاشا سوپای مسری لەسەر دامەزراندووە بە شێوازێکی زۆر نیشتمانی بووە لە ڕووی تازەگەری و ئینتیمای نیشتمانییان زۆر بەرز بووە، نەك خێڵەکی و تایەفەگەری، وەك زۆرێك لە سوپاکانی ئەوکات. باشترین بەڵگەش ئەو هەڵوێستە جوامێرانەیەی سوپای مسری بوو لە شۆڕشی (٢٥ی کانوونی دووەمی ٢٠١١ز). بە بەراورد لەگەڵ سوپای وڵاتانی دیکە بەرامبەر بە گەلانیان.

١٩٦- بۆ زانیاری زیاتر لەسەر مسر لە سەردەمی محەمەد عەلی و نەوەکانی دوای خۆی، بڕوانە: سلسلە عبدالرحمن الرافعی. کە پازدە کتێب لەخۆ دەگرێت، دارولمەعارف چاپ و بڵاوی کردوونەتەوە، دوای ئەویش دەستەی گشتی مسری بۆ کتێب چەند چاپێکی لێ بڵاوکردۆتەوە.

١٩٧- دەستنووسێکی بڵاونەکراوەی محەمەد عەلی عەونی بە ناونیشانی " الرسالة العونية في الاسرة التيمورية"، لەلای (دورییە عەونی) کچی، (یەکێ لە سێ نووسەرەکەی ئەم کتێبە-و) پارێزراوە.

١٩٨- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد وكردستان"ی محەمەدەمین زەکی بەگ، ب١، ل٢٤٢- ٢٤٣. ميرى بصرى: اعلام الكرد، ص٧٥ ص٧٦. محمد على الصويركى: سەرچاوەی پێشوو ل٩٧-٩٨.

١٩٩- ميرى بصرى: اعلام الكرد، ص٧٣. محمد على الصويركى: سەرچاوەی پێشوو.

٢٠٠- رشيدة تيمور: السلاملك. الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ٢٠٠٨م.

٢٠١- الرسالة العونية في الاسرة التيمورية- ميري بصري: اعلام الكرد، ص٧٧، ممحمد علي الصويركي، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٨-٩٩.

٢٠٢- الرسالة العونية في الاسرة التيمورية. وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهير الكرد وكردستان" ل١١٥. ميرى بصرى: اعلام الكرد، ص٧٣. محمد على الصويركى: سەرچاوەی پێشوو، ل٩٩.

٢٠٣- ميرى بصرى: اعلام الكرد، ص٧٤-٧٥. محمد على الصويركى: سەرچاوەی پێشوو، ل٩٩-١٠٠.

٢٠٤- ميرى بصرى: اعلام الكرد، ص٧٤. محمد على الصويركى: سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٠.

بەشی شەشەم:

ناوداران و بلیمەتانی میسریی
کە کوردی رەسەن بوونە لە میسری نوێ

ئەنجامی هاتنی کوردەکان لە سەردەمە جیا جیاکاندا بۆ میسر و نیشتەجێ بوون تیایدا، وایلێهات ژمارەیەکی زۆری ماڵباتی میسری بە رەسەن کوردی تێدا هەڵبکەون، لەناویشیاندا چەندین کەسایەتی ناودار لە بواری جیاجیای ژیانی میسریدا دەرکەوتن. هەندێك لەو کەسایەتییە میسرییە بە رەسەن کوردانە رەورەوەی بیرو زانستیان لە میسری هاوچەرخدا پێشخست. کەوا ئیمڕۆ ژمارەیەك خانەوادەی میسری بە رەسەن کوردی تێدا دەژین، لەوانە خانەوادەو ماڵباتی (کوردی، ئەییوبی، وانلی، خەربوتی، ماردینی، ئۆرفەلی، بەدرخان، تەیمور، عەونی، سوێرکی....تد)، بۆ ئەوەی بوارەکەش زۆر درێژ نەکەینەوە ئەوا تەنها نموونە بە خانەوادەی (تەیموری و بەدرخانی و ماڵباتێکی خانەوادەی کوردی دەهێنینەوە، وەك نموونە بۆ هەموو خانەوادەکانی دیکەی میسری بە رەسەن کورد).

خانەوادەی تەیموری لە میسر:

لە کۆن و لە ئێستاشدا خانەوادەی تەیموری بە رەچەڵەك کورد رۆڵێکی باڵا و چاکەیەکی زۆریان هەبووەو هەیە بەسەر رێڕەوی زانست و ئەدەب لە میسر و جیهانی عەرەبی، هەر لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە و بە درێژایی سەدەی بیستەم، تا ئێستاش رەخنەگر و توێژەر و لێکۆڵەرانی مێژووی ئەدەبی میسری هاوچەرخ ئاماژە بە ئەدیبی کورد (محەمەد تەیمور) دەکەن وەك رابەری چیڕۆك لە میسر. هەروەها (ئەحمەد تەیمور پاشا) خاوەن ئەرشیف و دەستنووسی گەورە و توێژەری پەرتووکی (تراث)، هەروەها (عائیشە تەیمور) وەك رابەرێکی نوێخواز لە شیعری هاوچەرخی میسری.

ئەم خانەوادەیە چاکە و خزمەتێکی زۆری بە هەموو بوارەکانی ئەدەب و زانستدا هەبووە، هەر لە باپیرەی دامەزرێنەری خانەوادەکە (محەمەد تەیمور کاشف)و (ئیسماعیل تەیمور پاشا)ی کوڕی، کە شارەزا بوو بە پەخشانی

تورکی لە کۆشکی محەمەد عەلی پاشا و (عائیشەی تەیموری) شاعیرەی ون و لەبیرکراو و زانای لێکۆڵەر (ئەحمەد تەیمور پاشا) و (ئەدیب- محەمەد تەیمور و مەحمود تەیمور)ی نەوەکانی .

ئەو خانەوادەیە لە (محەمەد تەیمور کاشف)ەوە کەوتوونەتەوە، کە لە پێشتر ئاماژەمان پێکردووە و یەکێك بووە لەو فەرماندانەی کە محەمەد عەلی پاشا بۆ حوکمڕانی و بەڕێوەبردنی میسر داوای یارمەتی و بەشداری لێکردووە. هەروەك چۆن باسمان لە ئیسماعیل پاشای کوڕی کرد، کە عائیشەی تەیموری لێ کەوتۆتەوە، هەروەها زانای گەورە ئەحمەد تەیمور کە محەمەد تەیموری شاعیرو مەحمود تەیموری چیرۆکنووسی لێ کەوتوونەتەوە، ئەمەی خوارەوەش کورتەیەکە لە ژیانی ئەو زانا قاڵبوو و پایەدارانە:

زانای بلیمەت (احمد تیمور باشا) (١٢٨٨. ١٣٤٨ك/ ١٨٧١. ٩٣٠ز):

ئەدیب و زمانزان و توێژەر و مێژوونووس ئەحمەد کوڕی ئیسماعیل کوڕی محەمەد کوڕی ئیسماعیل کوڕی عەلی تەیموری گۆرانی کوردی، لە قاهیرە لەدایك بووە و هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە. ئیسماعیل پاشای باوکی پلەی سەرۆکی دیوانی خدێوی پێدراوە. کاتێکیش کە کۆچی دوایی کردووە، ئەحمەد منداڵێکی بچووك بووەو خوشکەکەی، عائیشە تەیموری شاعیرەی ناسراو، بەخێوی کردووە. لە قوتابخانەی (مارسیل)ی فەرەنسی خوێندوویەتی، زۆر هۆگری ئەدەبی عەرەبی بووە. لەسەر دەستی مامۆستایانی تایبەتمەند و شارەزا فێری زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی بووە. زۆر شەیدا و عاشقی خوێندنەوە بووە، ساماندارییی وایلێکرد دەستنووس و کتێبە بژاردە و نایابەکان کۆبکاتەوە، تا گەیشتە ١٩ هەزار بەرگ، دوای مردنیشی رادەستی خانەی کتێبی میسری کرانەوە.

زۆر هانی هەموو هەوڵە زانستیەکانی ئەدا بۆ زیندووکردنەوەی کەلەپوور. سەرباری ئەوەش هەر لە سەرەتای دامەزراندنی ئەنجوومەنەکە لە (١٩٢٤-

١٩٣٠ز) به ئەندامی ئەنجوومەنی پیرانی میسری داندرا. بەڵام دواتر بەهۆی تێکچوونی باری تەندروستی دەستی لەکار کێشاوەتەوە. لە ساڵی (١٩١٩ز) پلەی (باشەوی) پێدرا. هەروەها بۆتە ئەندامی ئەنجوومەنی شوێنەواری میسری، هەروەها بۆتە ئەندامی کۆمەڵەی زانستی لە دیمەشق و قاهیرە، وە ئەنجوومەنی باڵای خانەی کتێبی میسری بۆ زیاتر لە جارێك. کچی ئەحمەد روشدی پاشای وەزیری ناوەخۆی کردۆتە هاوسەر و سێ منداڵی لێ هەبووە بە ناوەکانی " ئیسماعیل و محەمەد و مەحمود" تا بە (باوکی هەردوو بلیمەت) ناسراوە، کە محەمەد و مەحمودن.

ئەو کتێبانەی کە نووسیونی ئەمانەن: "التصوير عند العرب" و (نظرة تاريخية في حدوث المذاهب الاربعة" و "تصحيح لسان العرب" بۆ ئیبن مەنزور، وە "تصحيح القاموس المحيط" و " اليزيدية و مشاء نحلتهم" و "تاريخ العلم العثماني" و "ضبط الاعلام" و "البرقيات و المقالة" و "لعب العرب" و "ابو العلاء المعري و عقيدته" و "الالقاب و الرواتب" و معجم الفوائد" کە گرنگترین نووسینی بووە. وە "الاثار النبوية" و "اعيان القرن الرابع عشر" و " الامثال العامية" و "الكنايات العامية" و "تراجم المهندسين" و "نقد القسم التاريخي من دائرة معالم فريد وجدي" و "التذكرة التيمورية" کە دوو بەرگە. وە "السماع والقياس" و "ابيات المعاني و العادات" و "المنتخبات في الشعر العربي" و "تاريخ الاسرة التيمورية" و "اسرار العر" و "اوهام شعر العرب في المعاني" و "ذيل طبقات الاطباء" و "مفتاح الخزانة" کە پێڕستی گەنجینەی ئەدەبی بەغدادییە. وە "ذيل تاريخ الجبرتي" و "الالفاظ المصرية" و "قاموس الكلمات العامية" کە شەش بەشە. وە "رسائل بين احمد تيمور باشا و الاب انستاس

الكرملي" و "صناعة الكتاب في علم الحروف و مخارجها" و "اعلام الفكر الاسلامي في العصر الحديث" و "علي بن ابي طالب و شعره و حكمه" و "اوهام شعراء العرب في المعاني" و "الموسيقى و الغناء عند العرب" و "الحب و الجوال عند العرب" و "اسرار العر" و "المختار من المحفوظات العر في الاستانة" و "نوادر المحفوظات العر و اماكن وجودها" و "الاسلحة النارية في الجيوش الاسلامية" و "التذكرة التيمورية" و "تراجم اعيان القرن الثالث عشر و الرابع عشر" و "اسماء الاطعمة".

رۆژی (٢٦ی نیسانی ١٩٣٠ز) له قاهیره کۆچی دوایی کردووه، ئەو نموونەی خاکەڕایی و نەفس بەرزی و وەفا و جێی شانازی گەورە پیاوانی زانست و دانایی و بەخشندەیی بووە، لەگەڵ خەڵکەکەدا هاتۆتەوەو کاتێکیش کە هاوسەرەکەی کۆچی دوایی کردووە، تەمەنی ئەو بیست و نۆ ساڵ بووە، بەلام لە ترسی ئەوەی نەبادا لەگەڵ (محەمەد و مەحمود)ی کوڕی خراپ بێت، بۆیە ژنی نەهێناوەتەوە[٢٠٥].

(محمد تيمور)ی ئەدیب (١٣١٠-١٣٣٩ك/ ١٨٩٢-١٩٢١ز):

ناوی محەمەد کوڕی ئەحمەد کوڕی ئیسماعیل پاشای تەیمورە، شاعیر و ئەکتەر و نووسەری شانۆیە، لە بەناوبانگترین بناغە دارێژەرانی نووسینی چیرۆک و شانۆیە لە میسر. لەدایك بوون و کۆچی دوایی لە قاهیرە بووە، بۆ خوێندنی پزیشکی چۆتە بەرلین، دواتر لەوێ وازی لێهێناوەو چۆتە پاریس، خووی داوەتە خوێندنەوەی کتێبەکانی ئەدەبی فەڕەنسی. دوای سێ ساڵان لە (١٩١٤ ز) گەڕاوەتەوە میسر. لەوکاتەوە لەژێر کاریگەری ڕێبازی واقعی، کە ئەوکات لە ئەدەبی ئەورووپیدا باو بووە، خۆی تەرخان کردووە بۆ ئەدەب و شانۆ. بەشداری

(محمد تيمور

کردووه له دامەزراندنی "کۆمەڵەی هاوڕێیانی نواندن" . تیپی شانۆی مەهدییە زۆرێك لە شانۆگەرییەکانی ئەوی نمایش کردوون، وەك (عبدالرحمن رشدی، منیره المهدیه، عکاشه، عزیز عید) لەگەڵ چەند شانۆگەرییەکی کۆمێدی و کۆمەڵایەتی وەك (العصفور في القفص، عبدالستار افندي (١٩١٨)، الهادیة (١٩٢٠)) و ئۆپەرێتی "العشرة الطیبة" كه لەلایەن سەید دەروێش ئاوازی بۆ داندراوه. له بواری نواندنیشدا کارامە بووەو تیپێکی نواندنی خێزانی پێکهێناوه، که خۆی نووسەری رۆمانەکه و هەر خۆیشی رۆڵی پاڵەوانەکەی تێدا بینیوه و هەڵبەستی مەنەلۆژەکانی نواندنی داناوەو پێشکەشی کردوون، بەلام مەرگ بواری زیاتری نەداوه و له تەمەنی سی ساڵیدا کۆچی دوایی کردووه.

ناوبراو بە پێشەنگی نووسینی کورته چیرۆك دەژمێردرێ، لەسەر دەستی ئەودا چیرۆکی هاوچەرخی عەرەب لەدایك بووه، بەتایبەتی لەگەڵ چیرۆکه ئەدەبییە بەناوبانگەکەی بەناوی لە شەمەندەفەردا (في القطار)، هەروەها پێشەنگی چیرۆك و شانۆ بووه. بە شێوازی ئەدەبی نەتەوەیی میسری، که مۆرك و شێوەیەکی لۆکاڵی پێوه دیار بووه، دەینووسی. بە شێوەیەکی گشتیش له واقعی ژیان و شێوازی چیرۆکەکاندا لەژێر کاریگەری ئەدەبی فەرەنسی دابووه.

رۆژهەلاتناسی رووسی کراچۆفسکی دەربارەی ئەو دەڵێ" ئەو دامەزرێنەری چیرۆکی میسرییه، داهێنەری وێنەکێشانی واقعی ژیانی کۆمەڵایەتی تازەیه. زۆریش ئاگاداری ئەدەبی ئەوروپی بووه، مۆرکی کورته چیرۆکەکانیشی له ناخی ژیانی میسریدا هەڵقولاون، که وێکدەچێ لەگەڵ شێواز و رێچکەی موپاسان و چیخۆف".

له شاکارەکانی، بریسکەی رۆح "ومیض الروح " و شانۆی میسری "المیسرح المصري– "، هەروەها دوو چیرۆکی گاڵتەئامێزیشی نووسیون یەکێکیان چۆلەکە لەناو قەفەسدا"العصفور في القفص" و ئەوەی دووەمیان عەبدولسەتارە فەندی "عبدالستار افندي "، دوا بەرهەمیشی کتێبێکە بەناوی ئەوەی که

محمود تيمور

چاوەكان دەيبينن "ما تراه العيون " كە كۆكراوەی چيرۆك و ياداشتەكانيەتی لە دوای مردنی ئەودا كۆكراونەتەوەو چاپ كراون.[٢٠٦] .

(محمود تيمور)ی ئەديب (١٣١١-١٣٩٣ك/ ١٨٩٤-١٩٧٣ز):

ناوی مەحمود كوڕی ئەحمەد كوڕی ئيسماعيل تەيمورە، ميری چيرۆكنووسانە لە جيهانی عەرەبی، ئەحمەد تەيمور پاشای باوكی لێكۆڵەری شارەزا و زانا بوو، عائيشە تەيمورييەی پووری شاعيرەو محەمەدی براشی ئەديبێكی گەورە بوو.

مەحمود لە قاهيرە لەدايك بووە، لە قوتابخانەكانی ميسر خوێندوويەتی، بۆ چارەسەری نەخۆشی چۆتە سوسيرا، (**پێموايە سويسرايەو بە هەڵەی چاپی لە نوسخە عەرەبيەكەدا بۆتە سوسيرا– و**)، لەوێ ئاشنای ئەدەبی فەڕەنسیو رووسی بووە، وە دەستی كردووە بە توێژينەوە تيايان‌دا، كاتێكيش كە گەڕاوەتەوە بۆ ميسر، خۆی تەرخان كردووە بۆ بوژانەوەی ئەدەب بە هەموو رەنگەكانيەوە، لە رۆمان و شانۆگەری و چيرۆك.

سەرەتای دەستپێكردنی چيرۆكنووسينی لە ساڵی (١٩١٩ز) بووەو بە شێوە زاری گشتی نووسيوە، دواتر شێوە زمانی رەوانو پاراوی كردۆتە ئامرازی نووسين و تياشيدا سەركەوتوو بووە. لە چيرۆكەكانيدا وێنای ژيانی رۆژانەی رۆڵەكانی گەلەكەی، بە تايبەتی چينی زەحمەتكێشی كردووە بە شێوە زاری گشتی خۆيان. لە تەمەنی لاويشدا پەخشانە شيعری نووسيون و چەند تێكستێكی ئەدەبی و چەند توێژينەوەيەكی لە زمانی فەڕەنسی وەرگێڕاون.

لە ساڵی (١٩٤٩ز) بۆ ئەندامێتی لە (كۆڕی زمانی عەرەبی) لە قاهيرە هەڵبژێردرا. هەروەها بە ئەندامی تەتەر لە كۆڕی زانستی عێراقی لە ساڵی (١٩٦١ز) دەستنيشان كرا. رۆمانەكەی خۆی بەهەردوو تێكستی شێوە زاری

گشتی و ڕەوان لە بەرگێکدا چاپ کرد. لە ڕۆژی (٢٣ی ئابی ١٩٧٣ز) لەکاتی گەشت، لە شاری لۆزان لە وڵاتی سویسرا کۆچی دوایی کرد و تەرمەکەی هێنراوەتەوە بۆ قاهیرە.

هەرچی سەبارەت بە شاکارەکانیەتی ئەوا لە پەنجا تێپەڕیون، هەندێکیان بۆ چەندین زمان وەرگێڕدراون، کە باس لە کێشە سەردەمیەکان و کەلەپووریی و مێژووییەکان دەکات، سەرباری ئەو چیرۆکانەی کە دەربارەی گەشتەکانی خۆی، یان ئەو چیرۆکانەی کە گوزارشت لە کەسایەتییە فیرعەونییەکان دەکەن. وە وێنایەکی جوانی بۆ هەموو ئەو پیاوانە کێشاوە کە لە نزیکەوە ناسیونی. باسی ئافرەتانی ئەندەلوسیەکانیشی لە ڕۆمانی "طارق الاندلس" کردووە، لە نووسینە چاپکراوەکانی ئەمانەی خوارەوەن:

چیرۆك: "الشیخ سید العبیط" لە ساڵی (١٩٢٥ز). وە "رجب افندي" ساڵی (١٩٢٨ز)، "كليوباترا في خان الخليلي" لە(١٩٤٦ز) و "سلوى في مهب الريح" لە (١٩٤٧ز) و "الحاج شلبي" و "نداء المجهول".

شانۆگەرییەکان: "حواء الخالدة" لە (١٩٤٥ز)، وە "اليوم خمر" لە (١٩٤٧ز)، وە "صقر قريش" لە (١٩٥٦ ز) و "النبي الانسان". لە کتێبەکانیشی "مشكلات اللغة العر" و "معجم الحضارة". زۆرێك لە کورتە چیرۆکەکانیشی وەرگێڕدراونەتە سەر زمانە ئەوڕوپییەکان.

ژمارەیەك خەڵاتیشی دراونەتێ، وەك خەڵاتی کۆڕی زمانی عەرەبی لە قاهیرە لە ساڵی (١٩٤٧ز). خەڵاتی دەوڵەت بۆ ئەدەب لە (١٩٥٠ز)، خەڵاتی واسف غالی پاشا لە پاریس لە (١٩٥١ز) و خەڵاتی دەوڵەت بۆ ڕێزلێنانی ئەدەبی بۆ ساڵی (١٩٦٣ز).

شێوازی نووسینی زۆر ساکار بووەو لە ژێر کاریگەری زمانە ئەوڕوپییەکان بووە. زمانی چیرۆکنووسینی زۆر سادە و ڕەوان بووە، بە لەبەرچاوگرتنی گوزارشت کردن بە زمانی پاراو. دکتۆر شەوقی زەیف ئەوی بە دامەزرێنەری

هونەری چیرۆکنووسی داناوە لە ئەدەبی هاوچەرخی عەرەبی. هەر سەبارەت بە ئەو، پێشەنگی ئەدەبی عەرەبی دکتۆر تەها حوسێن رووی تێ دەکات و دەڵێت "بڕوا ناکەم نووسەرێکی دیکەی میسری وەها گەیشتبێتە جەماوەری رۆشنبیر و ناڕۆشنبیر، وەك ئەوەی کە تۆ گەیشتوویی؟ هێشتاش هەر دەنووسی، رەنگە هێشتا خەڵکیش گوێبیستی هەندێك لەوە بن کە تۆ دەینووسی، تا ئەوەی ئەگاتە دڵەکانیان وەك ئەوەی کە رزگارکەر دەگاتە شارێك و قینیان دائەمرکێنیو بەخۆیان سەرسام دەکا".[٢٠٧].

عائشة التيموري (١٣٢٠-١٢٥٦ك/ ١٨٤٠- ١٩٠٢ز):

(عائشەی تیموری

عائشە عسمەت کچی ئیسماعیل پاشای کوڕی محەمەد کاشف تەیمورە، شاعیرە و ئەدیب و لە بلیمەتەکانی میسرە. پێشەنگی بوژانەوەی ئەدەبی ژنانە لە میسری هاوچەرخ. شیعرەکانی بە عەرەبی و تورکی و فارسی هۆنیونەتەوە. لە قاهیرە لەدایك بووە و هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە. ساڵی (١٨٥٤ز) لە تەمەنی پازدە ساڵیدا شووی بە محەمەد تۆفیق بەگی ئیسلامبۆلی کردووەو دوو منداڵی لێ بووە بە ناوی (محەمەد و تەوحیدە)، تەوحیدەی کچی لە تەمەنی لاویدا کۆچی دوایی کردووەو عائیشە حەوت ساڵان هەر بۆی گریاوە. ساڵی (١٢٧١ك) لەگەڵ هاوسەرەکەی چۆتە ئاستانە. ساڵی (١٨٨٢ز) باوکی کۆچی دوایی کردووە و دوای ئەویش لە ساڵی (١٨٨٥ز) هاوسەرەکەی کۆچی دوایی کردووەو پاشان گەڕاوەتەوە میسر. ئیدی خۆی تەرخان کردووە بۆ ئەدەب، وتارەکانیشی لە رۆژنامەکان بڵاودەکردنەوە و ناوبانگەکەشی زۆر هەڵکشا. لەولاشەوە ئەو خوشکی زانای پایە بەرز ئەحمەد

تەیمور پاشا بوو. لە تەمەنی سێزدە ساڵی دەستی دایە شیعر نووسین، بە سێ زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی نووسیویەتی. یەکەم کەسیش کە شیعرەکانی خوێندنەوە باوکە ئازادیخوازەکەی بوو، زۆر هانیدا بۆ ئەوەی چرۆی شیعرەکانی بپشکوێن. چوار دیوانی شیعریشی هەن کە ئەمانەن ("حلیة الطراز–ط" ئەو دیوانەی شیعری عەرەبییە و بە ناوی خۆی "عائشە" بڵاویکردۆتەوە، هەرچی کۆمەڵە شیعری تورکیو فارسیەکەیە لە ساڵی (١٨٨٦ز) بە ناسناوی "عسمەت" بڵاویکردوونەتەوە. هەروەها "نتائج الاحوال في الاقوال والافعال.ط" لە ئەدەب لە ساڵی (١٨٨٨ز). وە "شکۆفە= وردة. ط" ئەوە تاکە دیوانە شیعرە تورکییەکەیەتی و لە ساڵی (١٨٩٤ز) دەریکردووە، بەڵام هەندێك بەیتی بە زمانی فارسیشی تێدایە. کە شاعیرە لە لاواندنەوەی تورکی بەسەر تەوحیدەی کچیەوە نووسیویەتی. لێرەوە هەندێ کەس وای بۆ چوونە کە ئەمە دیوانێکی "تورکی فارسی"یە، بەڵام پێچەوانەکەی راستە، چونکە شاعیرە بە روونی لە پێشەکی دیوانە تورکییەکەدا گوتوویەتی کە شیعرە فارسییەکانی لە هەرەتی منداڵیدا داناون و تەوحیدەی کچی هەڵیگرتبوون، بەڵام دوای مردنی کچەکەی ئەو شیعرە فارسییانەی لەگەڵ کەلوپەلە تایبەتەکانی کچەکەی سووتاندوونە. لەمەدا دەردەکەوێ کە ئەو دیوانی تایبەتی بە زمانی فارسی نەبووە، نە بە دەستنووسو نەچاپکراو. بەڵام باڵادەستی ئەو لە زمانی فارسیو ئەدەبەکەی لەو نموونە شیعرە فارسییانەی دەردەکەوێ کە لە دیوانە تورکییەکەیدا هەن، هەروەها لەسەر گڵکۆکانی خانەوادەکەی لە ئیمام شافیعی ئاماژەی بۆ کردوون، وە لە وەرگێڕانی درێژو قووڵ کە بەپێنووسی خۆی بۆ پێشەکی دیوانە تورکییەکەی نووسیوەو لەساڵی (١٣١٥ك/ ١٨١٨ز) لە چاپخانەی (المحروسة)ی عەزیز ئەلیاس لە قاهیرە چاپکراوە. لە کتێبی (الدر المنشور في طبقات ربات الخدور) ی خاتوو زەینەب فەواز دا هاتووە، کە دیوانە تورکیەکەی کە بەناوی "شکۆفە"یە ئێستا (١٢١٢ك/ ١٨٩٤ز) لە ئاستانە لەژێر

چاپدایه، رەنگە دووجار چاپ کرابێ، جارێکیان لە قاهیرە و ئەوەی تر لە ئاستانە، ئەشبێ لە ئاستانە چاپ نەکرابێ، ئیدی هەر خوا سەرڕاست و زانایە.

لە(٢٥ی ئایاری ١٩٠٢ز) لە قاهیرە کۆچی دوایی کردووە. نەبیل ئەلحاج دەربارەی ئەو گوتوویەتی: "ئەدەبی عەرەبی لە ماوەی سەدەی نۆزدەهەمدا ئافرەتێکی ئەدیبی ئازای نەناسیوە، کە وەك عائیشە تەیموری بەرپرسیارێتی داکۆکیکردنی لە ژنانی عەرەب هەڵگرتبێ. ئەو پێشەنگی ئەدەبی هاوچەرخی ژنان بووە و داوای ئازادی ژنانی عەرەبی کردووە لەو کۆت و بەند و نەریتانەی، کە بە مەرامی جوانی و پاراستنیان بەسەریاندا سەپێندراوە".

عائیشەی تەیموری خاتوونێکی تێکەڵ بووە لەگەڵ ئافرەتانی دیوەخان، خاتوونی گەورەی دیوەخان عائیشەی بۆ بۆنە و ئاهەنگەکانی کۆشك بانگ دەکرد و پشتیشی پێ دەبەست بۆ کاری وەرگێڕان لەگەڵ میوانە بیانییەکان، کە لە کۆشك سەردانیان دەکردن. بۆیە عائشە بە بیر و بە رۆح و بە دونیابینی خۆی زۆر جیاواز بوو لە ژنانی دەوروبەری، بەمەشدا توانی بەسەر ژنانی سەردەمی خۆیدا دەربکەوێ و سەربکەوێ.

شیعرەکانی عائیشە هەمەڕەنگ و هەمەجۆر بوونە و لە بواری (زمان پاراوی و غەزەل و ئامۆژگاری و ئایینی و رەوشتی و پاڕانەوە) نووسراون، وە لاواندنەوەکانی لە باشترین و باڵاترین نموونەی شیعریەکانیەتی، بە تایبەتی ئەو لاواندنەوانەی بۆ تەوحیدەی کچی نووسیون لە ئاستێکی زۆر بەرزدان. نادیە نویهز دەربارەی عائیشە گوتوویەتی: "ئەوە عائیشەی تەیموورییەی شاعیری پێشەنگە، کە لە ژیانی خۆیدا خەمەکانی ئاوێتەی خۆشییەکانی و ناوبانگی تێکەڵ بە کزی، مزگێنی تێکەڵ بە تاڵاو کردوون، جوانترین شیعریش بە شکۆمەندییەوە لە کێڵگەی ئازار دەدرەوشێتەوە"[٢٠٨].

ماڵباتی بەدرخانییەکان لە میسر:

ماڵباتی بەدرخانییەکان بە گشتی رۆڵێکی هەرە بەرچاویان هەبووە لە مێژووی کورددا. جێ پەنجەشیان زۆر ئاشکرا دیارە بەسەر بزووتنەوەی کوردی، بە تێکۆشانی سیاسی و رۆشنبیرییانەوە. میرە بەدرخانییەکان بە تەنها بەرگرییان لە خاکەکەیان نەکردووە، بەڵکو لەناویاندا رۆشنبیری وا هەڵکەوتوون کە باوەڕیان بە دادپەروەری بووەو بەجۆرێك بۆی تێکۆشاون هاوشانی تێکۆشانی گەلانی دیکە بێت.

ناوی ئەو خانەوادەیە بۆ ناوی میر بەدرخانی کوڕی عەبدال خان دەگەڕێتەوە، کە فەرمانڕەوایەتی میرنشینی بۆتانی کردووە لە ماوەی (١٨٢١– ١٨٤٧ز). کە سنوورەکەی لە باشوور گەیشتۆتە لێوارەکانی موسڵ، لە رۆهەڵاتەوە گەیشتۆتە سنە، لە رۆژئاواوە دیاربەکر و سیورك، لەوێشەوە بۆ دوورگەی کریت لە دەریای ناوەڕاست، تا ئەوکاتەی کە دەسەڵاتداری عوسمانی لە ساڵی (١٨٦٦ز) رێی پێداوە بگەڕێتەوە دیمەشق و هەر لەوێشدا لە ساڵی (١٨٦٩ز) کۆچی دوایی کردووە.

سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لە سەردەمی حوکمڕانی خۆیدا هەوڵی داوە هەندێك لە کەسایەتییەکانی ماڵباتی بەدرخانی دەستەمۆ بکات و بەلای خۆیاندا بخات، ئەمین بەدرخانی وەك پشکێنەری داد دامەزراندووە، پلەی باشەویشی داوەتە سێزدە کەسیان. بەڵام چالاکییە سیاسی و رۆشنبیرییەکانی ئەو خانەوادەیە لە پێناو مافەکانی گەلی کورد لە کوردستانی نیشتمانیاندا نەوەستاوە. بەدرخانییەکان هەڵساون بە دەرکردنی رۆژنامە و کۆوار و چاپەمەنییەکانی وەك : رۆژنامەی "کوردستان" لە (١٨٩٨ز)، کە بانگەشەی دەوڵەتی سەربەخۆ و یەکگرتووی کوردی دەکرد. ئەو چاپەمەنییە سیاسییانە هێرشیان کردە سەر سوڵتان و حکومەتەکەی، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە مانەوەی چەندین فەرماندەی سیاسی و رۆشنبیریان سنووردار بکرێت.

سەرەنجام، لە ترسی ستەمی تورکەکان، ژمارەیەك لە فەرماندە و ڕۆشنبیرەکانیان بەرەو وڵاتی شام و میسر هەڵاتن، بۆ ئەوەی دەرفەتێکی باشتر و گونجاویان هەبێ بۆ بەردەوامیدان بە خەباتی کوردانەیان.

لەوانەی کە بەرەو میسر کۆچیان کرد، سەرەتا مقداد مەدحەت بەدرخان بوو، کە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بەناوی "کوردستان" لە (١٨٩٨ز) لە قاهیرە دەرکرد (**کوردستان یەکەم ڕۆژنامەی کوردییەو لەلایەن مقداد مەدحەت بەدرخان لە ٢٢-٤-١٨٩٨ز لە قاهیرە دەرچووە، ئەو ڕۆژەش بە ڕۆژی ڕۆژنامەگەری کوردی داندراوو هەموو ساڵێ لە ٢٢ی نیسان یادی بەرز رادەگیرێو چالاکیو فیستیڤاڵی جۆراوجۆری بۆ سازدەکرێت- و**)، دواتر کۆچی ئەندامانی ئەو خانەوادەیە زیاتر بوو بۆ میسر. ئەویش دوای سەرکەوتنەکانی ئەتاتۆرك (**مستەفا کەمال ئەتاتۆرك- و**)، کە ئەو خانەوادەیەی بە دوژمنی

هەرە سەرسەختی خۆی دادەنا. بۆیە ئەمین عالی بەدرخان لە ساڵی (١٩٢٥ز) هاتە میسر، ئینجا سورەیا بەدرخان لەدوای کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانی یەکەم هاتە میسر و توانی لە ساڵی (١٩٣٠ز) رەگەزنامەی میسری وەربگرێ. ڕۆڵێکی بەرچاویشی گێڕا چ لە سەرلەنوێ دەرکردنەوەی ڕۆژنامەی کوردستان لە میسر لە ساڵی (١٩١٩ز)، یان لە دامەزراندنی "کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان" لە ساڵی (١٩٢٠ز) لە میسر.

هەندێك لە نەوەکانی خانەوادەی بەدرخانییەکان[٢٠٩] لە میسر دەڵێن کە سەرەتای بوونی خانەوادەکەیان لە میسر دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٨١٥ز)، بە

تایبەتی لە هەرێمی (فیوم) کە (٩٠کم) لە قاهیرە دوورە و تێدا نیشتەجێ بوونە. ئەوەش دوای ئەوەی ئەوە هات کە محەمەد عەلی پاشا فرمانێکی بالای دەرکرد بە بەخشینی چوار هەزار دۆنم لە ناحیەی قەڵەمشا و ئتسا بە ئەندازیار عەلی عالی بەدرخان. لەو مێژووەوە ئەندازیار عەلی عالی بەدرخان لە فیوم نیشتەجێ بووە. لە کارەکانیشی دروستکردنی پردەکانی لاهونی کۆنە. (**لاهون شارۆکەیەکە سەر بە سەنتەری فیوم لە پارێزگای فیوم لە میسر– لە ویکیپیدیاوە– و**).

دوو خانەوادەی تر لە خانەوادەی بەدرخانییەکانی میسر بوونەتەوە، کە خانەوادەی جندی و خانەوادەی والین، خانەوادەی جندی لە پارێزگای فیوم و دێهاتەکانی دەوروبەری بڵاوبوونەتەوە، بە تایبەتی لە (اتسا و قلمشا و غرق و حجر و برنس و تتون و عزبة قلمشا و عزبة خليل جندي و عزبة عثمان جندي)، تا وایلێهات خانەوادەی جندی لە رێی پەیوەندی و تێکەڵاوی لەگەڵ سەرجەم بنەماڵەکان، دەستی بەسەر سەنتەری ئتسا داگرت، پاشان لەتەواوی کون و کەلەبەرەکانی ناو سەنتەری شارۆکەکە و دەرەوەیدا بڵاو بوونەوە.

عەلی جندی چوار کوڕی بوونە، (سيف النصر، بدرخان، والي، رياض). سەیف ئەلنەسر زۆر ژنی هێناون، هاوسەرگیری لەگەڵ بیست و یەك ژندا کردووە، بۆیە وەچەی زۆری هەن، ئەوەش هۆکارێك بووە بۆ بڵاوبوونەوەی رەگ و ریشەیان بە زۆربەی ئاواییەکانی سەر بە سەنتەری ئتسا.

هەرچی بەدرخان پاشایە، بوو بە بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی فیوم و بەنی سویف (ئەوکات بە پارێزگا دەگوترا بەڕێوەبەرایەتی و بە پارێزگاریش بەڕێوەبەر)، بەپێی پلەو پایەکەیەوە بەدرخان پاشا ناسناوی باشەویەی پێدرا. هاوڕێیەکی نزیکی سەعد زەغلولیش بوو، ماڵەکەشی لە تەنیشت ماڵەکەی ئەو بوو، کە پێی دەگوترا (بيت الامة)، باخچەیەك نێوان هەردوو ماڵەکەی لەیەك جیا دەکردەوە. سەعد زەغلول و حەمەد پاشا بە بەردەوامی لە ماڵی بەدرخان

پاشا لەگەڵ ئەودا کۆدەبوونەوە. ئەحمەد بەدرخانیش لە کوڕانی بەدرخان پاشا بووەو یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی سینەمای میسری. عەلی بەدرخانیش کە نەوەی بووە، ئەویش دەرهێنەرێکی بەناوبانگی سینەمایی بووە.

هەرچی والی بەگی عەلی جندییە، ئەو کوێخا و دەمڕاستی قەڵەمشا و دەوروبەری بووە، ئەو ئەگەرچی کابرایەکی کورتەبالا بووە، بەڵام پیاوێکی بەهێز و تێکسمڕاو بووە هەروەك میر جەلادەتی باپیرەی. مەلیك فواد عەلی، ناسناوی (باکوییە)ی دا بە والی بەگ جندی و ناسناوی (بەهوییە)شی دایە دووان لە کوڕەکانی والی بەگ.

لە وەچەو وەچەزادەکانی والی بەگ جندی، ئەحمەد بەگ والی جندی، ئەندامی ئەنجوومەنی (نواب) پەرلەمان بووە بۆ سێ کەڕەت، لە هەڵوێستە زانراوەکانی ئەحمەد بەگ کاتێك ئەندامی ئەنجوومەنی (نواب) بووە، کاتێك تەها حوسێنی وەزیری مەعاریفی ئەوکات داوای کردووە خۆی و خێزانەکەی لەسەر خەرجی دەوڵەت بۆ چارەسەری بچنە دەرەوە، بەڵام ئەحمەد بەگ ئەو داوایەی رەت کردۆتەوەو پێی گوتووە تۆ بۆت هەیە لەسەر خەرجی دەوڵەت بچیتە دەرەوە، بەڵام هاوسەرەکەت دەبێ لەسەر خەرجی خۆی بچێت نەك هی دەوڵەت. هەرواشبوو، تەها حوسێن لەسەر خەرجی دەوڵەت سەفەری کرد و هاوسەرەکەشی لەسەر خەرجی خۆی. هەروەها کاتێك ناکۆکی کەوتۆتە نێوان خەڵکی گوندی (الغرق)، ئەو ئاشتەوایی لەنێودا کردوون و گوندەکەشی کردۆتە دوو بەش، (الغرق القبلية) و (الغرق البحرية)، ئەوەش بە مەبەستی نەهێشتنی ململانێی نێوان خێزانە پێکناکۆکەکان.

هەرچی سەبارەت بە سەید بەگ والی جندییە، ئەوا بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ کوێخای قەڵەمشا بووە، ئەو دامەزرێنەری "کۆمەڵەی لاوانی موسڵمان" بووە لە فیوم. لە وەچەکانی ئەویش " کوێخا مەئمون والی جندی، هەروەها راوێژکار ئیسماعیل والی جندی، کوێخا ئەحمەد والی جندی کوێخای (منشاة)ی فیوم، ئەو

کەسێك بووە کە شاهێدی ڕێزو شکۆو جوامێری بۆ دەدرێت، ئەو خەسڵەتانەش لە باوك و باپیرانی بۆی ماونەتەوە، لە وەچەکانی ئەویش " کوێخا ئەحمەد سەیید والی جندیو ئەیمەن والی جندی کوڕی.

ماڵباتی "کوردی"، دامەزرێنەری تەریقەتی نەقشبەندی کوردی لە میسر:

زۆر خانەوادە لە میسر هەن ناسناوی "کوردی"یان هەیە، لە قاهیرە و منوفیە و غەر و مەنسورەو چەندین پارێزگای تر نیشتەجێن. لەناویاندا خانەوادەی "کوردی" کە لە قاهیرە نیشتەجێن و دەگەڕێنەوە سەر شێخ محەمەدەمینی کوردی، کە تەریقەتی نەقشبەندی لە میسر دامەزراندووە.
ئەمەی خوارەوە کورتەیەکە لە ژیانی ئەو و نەوەکانیو کەسایەتییە هەرە چالاکەکانیان لە میسر:

شێخ محەمەدەمینی کوردی:

شێخی تەریقەتی نەقشبەندییە، زانایانی هاوچەرخی ئەزهەر شایەدی خواناسی و چاکە و دینداری بۆ دەدەن. لەسەرووی هەموویانەوە شێخی ئەزهەر (محەمەد سەید تەنتاوی) و موفتی ناوداری میسری (عەلی جمعە)، کە لە ئاخاوتن و وتارەکانیدا سەرسامی خۆی بە مێژووی پڕ شکۆی گەلی کورد و بەرگرییان لە ڕۆحی ئیسلام و ناسنامەی نەتەوەیی و خەباتە دوور و درێژەکەیان کردووە: دەڵێت :"کورد ڕۆڵێکی شەرافەتمەندانە و پڕ شکۆ و مێژوویی هەیەو لاپەڕەکانی مێژوو بە پیتی درەوشاوە تۆماری کردوون". ئەو موفتیە بەڕێزە ئاماژە بەو خۆشەویستی و ڕێزەی کورد دەکات بۆ زاناو پیاوچاکانی خوا و ئالوبەیتی پێغەمبەرانی ڕەوانپاك. هەروەها

(شیخ محمدامین الکردی)

دەڵێت شێخ محەمەدەمینی کوردی یەکێکە لەو نموونانە، دوای ئەویش شێخ نەجمەددینی کوڕی. دەربارەی ئەمەی دوایی دەڵێت :"ئەم شێخی تەریقەتە زۆر لە والییەکانی میسر نزیك بووە، سەرپەرشتی دڵنیابوون لە دروستی خواردنەکانیانی کردووە. ئەو کوردێك بووە کە ئامۆژگاری خەڵکی کردووە بۆ نزیك بوونەوە لە خودا، تەنانەت لە کاتی ئاخاوتنیشدا بە شێوەزاری گرانی کوردی دواوە".

شێخ محەمەدەمینی کوردی ئەربیلی (**ئەربیلی دەستەواژەو گوزارشتێکە دەچێتەوە پاڵ خەڵکی هەولێر-و**) لە نیوەی دووەمی سەدەی سێزدەی کۆچی لە شاری هەولێر لە کوردستانی عێراق لەدایك بووە. لە حوجرەی باوکی خولیا و ئاشنا بووە بە زانست و ئایین، پێگەییوە و قورئانی پیرۆزی لەبەر کردووە. باوکەکەی لە پەیڕەوانی تەریقەتی قادری بووە، دواتر لەسەر دەستی شێخ عوسمانی سیراجەددینی کوردی تەوێڵە، شێخی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستانی عێراق پەروەردە بووە.

لە ساڵی (١٢٩٩ك/ ١٨٨٢ز) بۆ ئەنجامدانی حەجی ماڵی خودا چۆتە حیجاز و ساڵێك لە مەککە ماوەتەوە. هەروەها چەند ساڵێك لە شاری مەدینەی پیرۆز ماوەتەوە. لەوێ مکوڕ بووە لەسەر خوێندن و فێر بوون لە ڕێی قوتابخانەی مەحمودییە، تا زۆر شارەزا بووە لە زانست و زانیاری و لە مزگەوتی پێغەمبەردا وانەی گوتوونەتەوە. تا بوو بە جێگری حوجرە. پێشوازیشی لە خوێندنی فیقهـ و فەرموودە کردووە. ئامادەی وانەکانی مامۆستای توێژەران شێخ محەمەدی ئەشمونی دەبوو لە وتارەکانی بوخاریدا و ئسوڵی فیقهی لەسەر دەستی (شێخ مصطفى عز الشافعي) و زانایانی پایەداری دیکە وەرگرتووە. تا دوا ساڵەکانی ژیانیشی بەردەوام بوو لەسەر وانەکانی (سليم البشير)ی شێخ ئەلئیسلام، شێخی مزگەوتی ئەزهەر. شێخ سەلیم ئەلبەشیر ڕێزی لێ دەگرت و باوەڕی پێ بوو. زۆریش داوای دوعای لێ دەکرد، سەلیم ئەلبەشیر دەربارەی شێخ

محەمەدەمین دەڵێ : "تا شێخ محەمەدەمینی کوردی ماوە دونیاش دەخێر و خۆشیدایە".

شێخ محەمەدەمینی کوردی لەگەڕەکی (امبابە) نیشتەجێ بووە و هەر لەوێش ژنی هێناوەو ژمارەیەکی زۆر منداڵی کوڕ و کچیان بووە. شێخی کوردی وا راهاتبوو هەموو رۆژێك بەر لە بانگی بەیانی لە ماڵ دەچووە دەرەوەو رووی دەکردە مزگەوتی ئەزهەر بۆ نوێژ کردن. هەروەها لە مزگەوتی (سنانیە) نزیك ماڵەکەی پێشنوێژی کردووە. هیچیشی لە مووچەکەی خۆی بۆ خۆی هەڵنەدەگرت و دەیدایە هەژار و نەداران. شێخ محەمەدەمینی کوردی لەسەر مەزهەبی شافیعی بووە، کە مەزهەبی زۆرینەی هەرە زۆری کوردانە.

شێخ محەمەدەمینی کوردی لە بەیانی رۆژی (١١ربیع الاول ١٣٣٢هـ/ ١٩١٥ز) کۆچی دوایی کردووە، لەگەڵ بیستنی هەواڵی کۆچی دوایی شێخ، لە هەموو لایەکی میسرەوە موریدان و شوێنکەوتووانی هاتن بۆ بەخاك سپاردنی.

ئەمانەی خوارەوە لە نووسراوەکانی شێخ محەمەدەمینی کوردیین:

- ارشاد المحتاج الى حقوق المحتاج
- تنوير القلوب
- تعريب رسالة ايها الولد، وخلاصة التصانيف لامام الغزالي
- الحقيقة العلية في مناقب النقشبندية
- سعادة المبتدئين في علم الدين، وهو على المذهب الشافعي
- مرشد العوام لاحكام الصيام، وهو في مسائل بالمذاهب الاربعة
- ضوء السراج في فضل رجب و قصة المعراج
- فتح المسالك في ايضاح المناسك على المذاهب الاربعة
- العهود الوثيقة في التمسك بالشريعة و الحقيقة
- هداية الطالبين لاحكام الدين، وهو على المذهب المالكي
- المواهب السرمدية في مناقب السادة النقشبندية

- نعيمة البرية في الخطب المنبرية، وهو ديوان خطب شێخ محەمەدەمینی کوردی، (مەدرەسە) قوتابخانەیەکی رەسەنی هەبوو لە خواناسی و باوەڕداری، ئەو قوتابیانەش کە لەسەر ئاستی میسر و جیهان لە ژێر کاریگەریەکەی دابوون و پێی سەرسام بوون، ئەمانە بوون:

- (شیخ سلامة العزامي)، کە دوای کۆچی دوایی شێخی کوردی ئەو سەرپەرشتی تەکیەو خانەقاکەی کرد.

- (شیخ محمد یوسف السقا)، ئەو لە نەوەکانی شێخ محەمەدەمینی کوردییە و لە زاناکانی ئەزهەری شەریفە.

- زانای گەورە (شیخ الولی عبدالوهاب سلیم)، وتاربێژی مزگەوتی ئیمام شافیعی لە قاهیرە.

- زانای ڕێزدار (شیخ ابراهیم ناجي).

- زانای ڕێزدار (شیخ محمد یوسف الباهي).

- زانای گەورە شێخ (ابوالخیر محمد بن عبدالوهاب الاهناسي).

- زانای ڕێزدار (شیخ سلیمان شاکر).

- زانای ڕێزدار (شیخ موسا زوهیر).

- زانای لێکۆڵەر (شیخ محمد رازي حنفي)، کە لە زانایانی هەرە گەورە و بەناوبانگەکانی ئەزهەر بووە.

- ئەدیبی ڕێزدار، (شیخ سلیمان بن علي الجهین).

- خواناس، (شیخ وافي عبدالصمد اشعث).

- (شیخ محمد حسنین العدوي المالکي).

- (شیخ محمد بخیت المطیعي).

- (شیخ محمد زاهد الکوثري).

- (شیخ یوسف الدجوي).

شێخ نەجمەددین کوڕی شێخ محەمەدەمینی کوردی:

وتارخوێنی گەورەی هاوچەرخ و خواناس شێخ نەجمەددین کوڕی شێخ محەمەدەمینی کوردی، ڕۆژی هەینی (٢٩ی محەڕەمی ١٣٢٥ك/ ٢٥ی ئاداری ١٩٠٧ز) لە گەڕەکی بولاق لەدایك بووە. دوای ئەوەی خێزانەکەیان لە گەڕەکی ئیمبابە بۆ بولاق گواستییانەوە. هێشتا مندالّ بوو باوکی بنەماکانی تەریقەتی نەقشبەندی فێرکرد. تەمەنی حەوت سالّ بوو کە باوکی کۆچی دوایی کرد، هەر لە سەرەتای تەمەنیەوە قورئانی پیرۆزی لەبەر کرد. پاشان بنەماکانی خوێندنەوەو نووسین و نەحو و عەقیدە و فقهی لەسەر مەزهەبی شافیعی، هەروەها بنەماکانی ژمێرياری و زانستیشی خوێندن. دواتر پەیوەندی کرد بە ئەزهەری شەریف، بوو بە قوتابی زانای گەورەو فەرمودەناس شێخ محەمەد زاهد ئەلکەوسەری، کە قوتابی باوکی ئەو بوو، لەسەر دەستی ئەو فێری زانستەکانی فەرموودەو (راوی) گۆیندەکانو زانستی (جرح و تعدیل)، واتە چاکەو راستگۆیی یان خراپەو ناپەسندی راویەکانەوە بوو، تا بوو بە (حجە) لەو زانستانە. **(حجە ناسناوێکە لە حەوزەی علمی ئەبەخشرێتە ئەو کەسانەی لە بواری زانستا ئەگەنە پلەی بالآ– و).**

شێخ نەجمەددین

پاشان چووە بەردەستی شێخ سەلامە ئەلعوزامی، کە ئەویش قوتابی باوکی بوو، دوای مردنی شێخ محەمەدەمینی کوردی ببووە جێنشینیو مورشیدو ئامۆژگاریکار. شێخ سەلامە ئیجازەی ئیرشادو هەموو ئەو زانستەی دەربارەی دیارو نادیار وەریگرتبوو دایە شێخ نەجمەددینی کوردی. هەروەها ئەرکی پێگەیاندنی زۆرێك لە موریدەکانی خۆیشی بە شێخ نەجمەددین سپارد. دوای

کۆچی دوایی شێخ سەلامە لە رۆژی (١٢ المحرم ١٣٧٦هـ/ ١٩٥٨ز)، موریدەکان کۆبوونەوەو بەیعەت و پابەند بوونی خۆیان بە شێخ نەجمەددینی کوردی راگەیاند بۆ جێنشینی و ئیرشاد، لەسەرووشیانەوە وەزیری ئەوقاف و ژمارەیەکی زۆری مامۆستا و زانای زانکۆکانی میسر.

سەرەڕای وانەگوتنەوە، شێخ محەمەد نەجمەددین هەڵسا بە چاپکردنی کتێبەکانی باوکی. توێژینەوەشی لە کتێبی "النهایة في الفتن و الملاحم– ابن کثیر) کرد.

موریدەکانی شێخ نەجمەددین رێز و خۆشەویستییەکی زۆریان بۆ هەبوو، هەمیشە سەردانیان ئەکرد، رێزی زانست و چاکەکەیان دەگرت. لەناویشیاندا مامۆستای گەورە (شیخ عبدالحلیم محمود)ی شێخی زانکۆی ئەزهەر. هەروەها (د. شیخ محمد حسین الذهبي)ی وەزیری ئەوقاف. وە لەوانەی کە بە بەردەوامی سەردانی شێخ نەجمەددینیان دەکرد : (د. محمد طیب النجار)ی سەرۆکی زانکۆی ئەزهەر، (د.عبدالغني عبدالخالق) مامۆستای کۆلێژی شەریعە، هەروەها خواناس (شیخ صادق العدوي) باوکی شێخ ئیسماعیل سادق ئەلعەدەوی وتاربێژی مزگەوتی ئەزهەر، وە خواناس (شیخ صالح الجعفري) وتاربێژی مزگەوتی ئەزهەر، وە خواناس (شیخ محمد ابو العیون)ی مامۆستای کۆلێژی ئسولی دین و شێخی تەریقەتی خەڵوەتی لە میسر، کە سوور بوو لەسەر وەرگرتنی تەریقەتی نەقشبەندی لەسەر دەستی شێخ نەجمەددینی کوردی.

ئەمانە هەندێك لە قوتابییانی شێخ نەجمەددینی کوردیین:

- (د. عوض الله الحجازي)، سەرۆکی پێشووی زانکۆی ئەزهەر.
- (د. بدوي عبداللطیف)، سەرۆکی پێشووی زانکۆی ئەزهەر.
- (د. طه محمود الدیناري)، عەمیدی پێشووی کۆلێژی شەریعە.
- (د. جاد الرب رمضان)، عەمیدی پێشووی کۆلێژی شەریعە.

- (د. كامل الخولي)، مامۆستای زمانی عەرەبی لە زانكۆی ئەزهەر.
- (د. سيد عبد الطواب)، عەميدی كۆلێژی كچان لە ئەزهەر.
- (د. محمود فرج)، مامۆستای كۆلێژی زمانی عەرەبی.
- (د. رياض هيلال)، مامۆستای كۆلێژی زمانی عەرەبی .

هەروەها دەيانی تر لە زانايان و شێخە بەڕێزەكان.

- شێخ نەجمەددين سوور بوو لەسەر پێگەياندنی منداڵەكانی خۆی بە پەروەدەيەكی چاك و تەندروست، وە رۆحی ميانڕەوی ئايينی و لێبووردەيی تێدا چاندن. زۆربەشيان پەيوەندييان بە ئەزهەرەوە كرد و بوون بە زانای هەرە گەورە، رۆڵەكانيشی ئەمانە بوون:

-خواناس، (د. عبدالرحمن بن شيخ نجم الدين الكوردی)، جێگری سەرۆكی زانكۆی ئەزهەر، يەكێك بوو لە مامۆستا هەرە گەورەكانی زمانی عەرەبی، لە دوای كۆچی دوايی باوكی سەرپەرشتی خانەقای نەقشبەندی كردووە. دوای دوو ساڵ لە مردنی باوكی، ئەويش لە ساڵی (١٩٨٨ز) كۆچی دوايی كردووە.

-(شيخ علاء الدين الكوردی)، لە بليمەت و دەرچووانی زانكۆی ئەزهەرە، هێشتا باوكی لە ژيان دابوو، كە ئەو لە سەرەتای هەشتاكانی سەدەی رابردوو لە تەمەنی لاويدا كۆچی دوايی كرد.

-شێخ ئەلئيسلام و خواناس، (د. ضياء الدين الكوردی)، سەرۆكی بەشی عەقيدە لە كۆلێژی ئسولی دين، ئەو موعجيزەی سەردەمی خۆی بووە لە زانست و زانياری و خوێندنەوەو وشياری، دوای شێخ عەبدولڕەحمانی برای، ئەركی جێنشينی تەرقەتی نەقشبەندی گرتە ئەستۆ و بەباشترين شێوەش رايگرت. لە (٣١ی كانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٣ز) كۆچی دوايی كرد.

خواناس، (د. محمد بن نجم الدين الكوردی)، بەكاری ئيرشاد و جێنشينی نەقشبەندی هەستاوە، راوێژكار بووە لە ئەنجوومەنی وەزيرانی ميسری، وە دكتۆراشی لە شەريعەتی ئيسلامی، لە زانكۆی ئەزهەر وەرگرتووە.

- شيخ حميد نجم الدين الكوردى.
- شيخ احمد ابن نجم الدين الكوردى.
- شێخی ناودار، (حسن ابن شيخ نجم الدين الكوردى)، دادوەر لە وەزارەتی دادی میسری، لە دەرچووە یەکەمەکانی قۆناغی خۆی بووە لە زانکۆی ئەزهەر.
- (شيخ حسين ابن شيخ نجم الدين الكوردى)، دەرچووی کۆلێژی شەریعەت لە زانکۆی ئەزهەر.

لە نەوەکانی شێخ نەجمەددینی کوردی، ئەوانەی لە ئیرشاد و زانستدا هەڵکەوتوون : شێخ ئەحمەد و شێخ محەمەدی کوڕانی شێخ زیائەددینن.

شێخ نەجمەددینی کوردی لە بەیانی رۆژی هەینی (٢٦ ذي العقدة ١٤٠٦هـ/ ١٩٨٦ز) کۆچی دوایی کردووە.

لە ئاستی کۆمەڵایەتیشدا ئەوماڵباتە خاوەن پێگەیەکی بەرز و جێی رێز و خۆشەویستی کۆمەڵگای میسری بوونە، بە تایبەتی کە ئەو ماڵباتە لە لایەنی چاکەخوازی و ئاشتەوایی نێوان خێزانە پێکناکۆك و دژەکان رۆڵێکی گەورەیان بینیوە، سەرکەوتووش بوونە لە چارەسەر کردنی زۆر کێشەو ململانێ، جا یان لە بواری ژنخوازییەوە بووبێ، یان میرات، یان لە رووداوە پێکهەڵپژان و شەڕ و ناکۆکییەکان بووبێ، کە روویانداوە. کاربەدەستانی حکومیش لە ناوچەکەدا لە زۆر لە کێشە ئاڵۆز و دژوارەکان پەنایان بردۆتە بەر ئەو ماڵباتە بۆ چارەسەر کردنیان، ئەویش بەهۆی جێباوەڕ بوونیان بەهۆی ئەو پاکی و دادپەروەرییەی کە لە حوکمەکانا دەریانبڕیوە. هەروەها بەهۆی پێگە و سەنگینی ئەو قسە و ئاخاوتن و ئامۆژگاریانەی، کە ئەوان لە ناوچەکەدا بوویانە[٢١٠].

چەندین ماڵباتی دیکەی میسری کوردی رەسەن هەن، لەوانە : ماڵباتی ئەییوبییەکان، کە بنەچەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سوڵتان سەلاحەددینی ئەییوبی، وەك کە پێشتر باسی باوانەکانمان کردن[٢١١]. لێشیان باس دەکرێ کە ئەوان، وا راهاتوون هەموو ساڵێك لە ساڵیادی کۆچی دوایی سەلاحەددینی

ئەییوبی سەردانی دیمەشق بکەن بۆ سەر گۆڕی سەلاحەددین و هەفتەیەکی تێدا دەمێننەوە، لەو هەفتەیەدا بە چەندین چالاکی و کاری خێر و چاکە هەڵدەستن و دواتر دەگەڕێنەوە میسر.

هەروەها ماڵباتی (محیەددین)ی بەناوبانگ، کە رەچەڵەکەکەیان لە دایکیانەوە دەگەڕێتەوە سەر کوردە رەسەنەکان، وەك ئەوەی (د. عومرو محی الدین)[٢١٢] بۆمان باس دەکات. ئەو لە پشتی خۆیان دوو خێزانی دیکەی دۆزیونەتەوە، کە کوردی رەسەنن، ئەوانیش: خێزانی (درەندەلی) و (ریان)ن. شایانی باسە کە زۆرێك لە نەوەکانی محیەددین پۆستی باڵایان لە بواری سەربازی و سیاسی و ئابووری و رۆشنبیری لە دەوڵەتی میسری وەرگرتووە، لەوانە (فواد محی الدین، خالد محی الدین، زکریا محی الدین، محمود محی الدین...)و چەندانی تر.

بەناوبانگترین کەسایەتییەکانی میسری بە رەسەن کورد:

لەو ناو و کەسایەتییانەی کە زۆرمان دەربارە خوێندوونەتەوە و هەستمان بە ئاستی بەشدارییەکانیان کردووە لە ژیانی میسریدا، رۆژێ لە رۆژان (بە تێڕوانینی خۆمان) هەستمان بە هاوڵاتیبوونێکی جیا لە هاوڵاتیبوونی میسری لێ نەکردوون، لەگەڵ ئینتیمایەك جگە لە ئینتیمای ئەو وڵاتەی تێیدا دەژن. بەڵام بەڵگەنامەکان دەریانخستووە، زمانیش باسیان کردووە، سەرەداوەکانیش کۆکراونەتەوە و زانیاری زیاتریان لەسەر ئەوان دەرخستووە و سەلماندوویانە کە بنەچەکەی ئەوان کوردە، جا نزیك بێ یان دوور. بەمەش بەهایان لە جاران بەهادارتر و جوانییان لە پێشان زیاتر درەوشاوەتەوە. ئێمەش کە باسیان دەکەین، تیشك دەخەینە سەر ئەم خاڵە و چەند نموونەیەکی میسری بە رەسەن کوردیش روون دەکەینەوە، لەو کەسایەتیانەش :

میری شاعیران (احمد شوقی ١٨٦٨-١٩٣٢ز):

یەکێك لەو کوردانەی کە لە کوردستانی عێراقەوە هاتوون، بە دیاریکراوییش لە شاری سلێمانی، کەسێکە بە ناوی ئەحمەد شەوقی، کە دەکاتە باپیری ئەحمەد شەوقی شاعیر (لە باوکەوە). کە راسپاردەیەکی لەلای ئەحمەد پاشای جەززار بۆ والی میسر (محەمەد عەلی) هێناوەو والیش دواتر لە دەرباری خۆی هێشتوویەتیەوەو چەند بەردەستێکیشی بۆ داناون. ئەو عەرەبی و تورکی و کوردی بە نووسین و داڕشتنەوە زانیوە. ئەو باپیرەیە لە کارەکانی خۆی پێ بەپێ چۆتە پێش، تا لە سەردەمی والی سەعید پاشا (١٨٥٤– ١٨٦٣ز) بوو بە ئەمینداری گشتی گومرگەکانی میسر[٢١٣]. دوای ئەوەی باپیری ئەحمەد شەوقی شاعیر (لە باوکەوە) هاتە میسر،

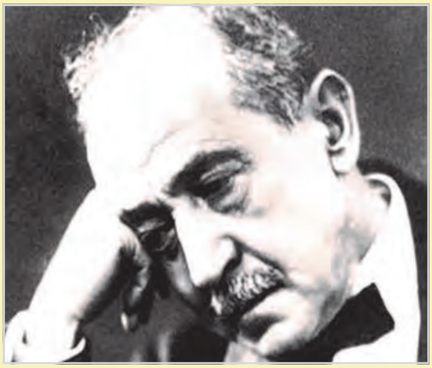
ئەحمەد شەوقی

باپیرەکەی دیکەیشی (لە دایکە کوردەکەی)[٢١٤] لە سەردەمی (ئیبراهیم پاشا – ١٨٤٨ز) هاتە میسر. کە ناوی (احمد حلیم نجدلی) بوو، کە خەڵکی گوندی (نەجد)ەیە، کە رەنگە مەبەست لە (نەغەدە) بێ، کە دەکەوێتە باکووری خۆرهەڵاتی کوردستانە لە نزیك دەریاچەی (ئورمیە) ورمێ[٢١٥]. ئیبراهیم پاشا پێی سەرسام بووەو لە خۆی نزیك کردۆتەوە و کەنیزەکێکی یۆنانی بە ناوی (تمراز)ی لێ مارە کردووە، کە لە جەنگی مورە لە ساڵی (١٨٢٧ز) بە دیل گیرابوو، وە لە تەمەنی دە ساڵیدا بوو، ئەو کەنیزەکە لە کۆشکدا لەلای خزمەتکارەکانی ئەو دەژیا. لەو ئافرەتەدا کچێکی بوو، کە دواتر بوو بە دایکی ئەحمەد شەوقی میری شاعیرانمان. ئەحمەد حەلیم پاشا بەردەوام بوو لە خزمەتکردن و وەرگرتنی پۆستی جیاجیا، تا گەیشتە پلەی نوێنەری تایبەتی خدێوی ئیسماعیل. دوای کۆچی دواییشی، خدێوی مووچەکەی گواستەوە

سەرناوی (تمران) ی بێوەژن، کە لە دوای شووکردن ناوی ببوو بە (حەلیمەخان)[216].

ئەحمەد شەوقی باپیرە، ژنێکی میسری چەرکەسی هێنا و کوڕێکی لێ بوو ناوی نا (علی)، کە دەکاتە باوکی ئەحمەد شەوقی شاعیر. ئەحمەد شەوقی باپیر لە سەردەمی والی سەعید کۆچی دوایی کرد و سەروەت و سامانێکی زۆری بۆ خێزانەکەی بەجێ هێشت و عەلی کوڕی بەسەری رادەگەیشت. شەوقی لە بەشی یەکەمی شەوقیاتەکەیدا دەڵێت: "..مردنەکەی ئەو (مەبەسەت لە باپیریەتی) لە کاتی کارەکە (کە پۆستی ئەمینداری گشتی گومرگەکانی میسر بووە) لە کاتێکدا بوو کە سامانێکی باشی لێ بەجێما بۆ باوکم و ئەویش زۆر باش و بێ کەموکوڕی پێی ژیا، منیش کە تەنیا و تاقانە بووم، لە سایەدیدا ژیام"[217].

پاشان عەلی هاوسەرگیری لەگەڵ کچێکی جوان کرد (کە کچی ئەحمەد حەلیم نەجدەلی بوو) و وە لە ساڵی (١٨٦٨ز) هەندێکیش دەڵێن (١٨٦٩ز) کوڕێکیان بوو کە (ئەحمەد شەوقی شاعیر)ە و لەگەڵ خۆیاندا لە گەڕەکی حەنەفی لە قاهیرەدا دەژیا، لە کاتێکدا کە هێشتا دایکەکەی کارەکەری دەکرد لە کۆشکی خدێوی، بۆیە داپیرەکەی ئەرکی پەروەردەکردنی شاعیری گرتە ئەستۆ، تا ئەرکی باوکەکەی سووک بکات و ژیانێکی پڕ لە خۆشی و بەخشندەیی لەگەڵدا بردە سەر[218].

ئەحمەد شەوقی و شانازیکردن بە کورد بوونیەکەی:

میری شاعیران بە تەواوی رەچەڵەکەکەی بۆ رۆشن ببووەوە، هەم لە باوك و هەمیش لە دایکیەوە. هەر بۆنەیەکیشی هاتبایەتە پێش ئەوەی دەدرکاند. لە پێشەکی بەشی یەکەمی (شەوقیاتەکەی) دا هاتووە:" گوێم لە باوکم بووە کە بنەچەکەی ئێمەی دەگێڕایەوە سەر کورد، ئینجا عەرەب"[219]. محەمەد عەلی عەونی روونی دەکاتەوە ئەو گوتەیەی ئەحمەد شەوقی کە دەڵێ "ئینجا عەرەب" لەو باوەڕەوە هاتووە کە پێیوابووە بنەچەکەی کوردان عەرەبن، وەك

ئەوەی کە لە سەرچاوە عەرەبییەکاندا باو و بڵاوە[٢٢٠]. بەڵام راستییەکەی ئەوەیە، کە رەگ و ریشەی کورد لە ناوچەکەدا رەگ و ریشەیەکی رەسەنە، وەك ئەوەی عەرەب و فارس.

خوالێخۆشبوو (حقي شبلي)، نەقیبی پێشووی هونەرمەندانی عێراقی سەبارەت بە ئەحمەد شەوقی و شانازیکردنی بە کورد بوونەکەی، لە دیدارێکی رۆژنامەوانیدا لە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی بیست، کە لە قاهیرە چاوی بە ئەحمەد شەوقی کەوتووە، کاتێك کە ناسناوی میری شاعیرانی پێدراوە، دەڵێت : "کاتێك کە زانی من عێراقیم، هاتە لام و زۆر بە گەرمی بەخێرهاتنی کردم و بەشێوەیەکی گشتی دەربارەی عێراق پرسیاری لێکردم، بەتایبەتیش دەربارەی کورد و شاری سلێمانی، منیش بارودۆخی ئەوکاتم بۆ باس کرد. یەکێ لە بەشداربووانی کۆنگرەکە، سەبارەت بەو گرنگیپێدانەی بە نێردەی عێراقی پرسیاری لێکرد، ئەحمەد شەوقی گوتی ئەوانە لە وڵاتی منەوە هاتوون، لە خاکی باو و باپیرانم، بەوپێیەی کە بنەچەکەی من دەگەڕێتەوە بۆ ئەو خاکە، بە تایبەتیش کە کوردم، چونکە باپیری من محەمەد (**لە پێشدا بە ئەحمەد ناوی هاتووە و لێرەش بە محەمەد، رەنگە ئەمەی دوایی هەڵەی چاپ بێت– و**) لەوێوە کۆچی کردووە بۆ میسر". هەندێك لە نووسەران ئەو گوتانەی حەقی شبلییان پشتڕاست کردۆتەوە، کە حەقیقەتەکە دەردەخات و دەڵێت باپیری ئەحمەد شەوقی لە شاری سلێمانی چۆتە ئیستەنبۆل و پاشان لە میسر نیشتەجێ بووە[٢٢١].

ئەمە بوو ژیان و لەدایك بوونی ئەحمەد عەلی محەمەد شەوقی، کە ناسراوە بە (ئەحمەد شەوقی) میری شاعیران. لە سەرەتای منداڵیدا بەدەست هەڵکوتانێکی سادە لە چاوەکانی گیرۆدە ببوو. لە زۆربەی کاتەکانیش بە چاوەکانی تەماشای سەرەوەی دەکرد. رۆژێکیان داپیرەکەی، کە سەرپەرشتی دەکرد، لەگەڵ خۆی دەیباتە کۆشك بۆ لای خدێوی ئیسماعیل، کە هێشتا تەمەنی لە

سێ ساڵی تێنەپەڕیبوو، خدێویش کیسەی زێڕەکانی لە پێش منداڵەکە لەسەر زەوی ڕوو دەکات، زێڕەکانیش سەرنجی منداڵەکە رادەکێشن‌و دەچێت یارییان پێ دەکات، بۆیە خدێوی بە داپیرەی دەڵێت تۆش لە ماڵەوە وەهای بکە، تا لێڕادێ کە هەر تەماشای زەوی بکات. داپیرەش دەڵێت گەورەم ئەو دەرمانە لە دەرمانخانەکەی تۆ نەبێ دەست ناکەوێ، ئەویش دەڵێت :" هەرکاتێك ویستت بیهێنە بۆ ئێرە، من دوا کەسم لە میسر کە زێڕم لێ هەڵبوەرێ"[٢٢٢].

ئەحمەد شەوقی بۆ خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی (شیخ صالح) لە گەڕەکی حەنەفی لەبەر خوێندن دادەنرێ، دواتریش لە قوتابخانەی دواناوەندی خدێوی، زۆر بە سەرکەوتووییش دەیانبڕێ. تا بڕوانامەی ماف و بڕوانامەی هونەری وەرگێڕان وەردەگرێ. دواتر لە کۆشك دەبێتە فەرمانبەر.

ساڵی (١٨٩١ز) لەلایەن خدێوی و لەسەر خەرجی تایبەتی ئەوەوە ناردرایە فەڕەنسا بۆ خوێندن لە بواری ماف و ئەدەبی فەڕەنسی. دوای ئەوەی، کە خوێندنی لە هەردوو زانکۆی مۆنبیلیە و پاریس تەواو کرد، لە ساڵی (١٨٩٣ز) گەڕایەوە میسر تا هەواڵی دەرچوونی خۆی بگەیەنێتەوە خدێوی.

ساڵی (١٨٩٦ز) خدێوی ئەوی وەك نوێنەری حکومەتەکەی نارد بۆ ئامادەبوون لە کۆنگرەی ڕۆژهەڵاتناسەکان لە شاری ژنێف لە سویسڕا. لەو کۆنگرەیەدا شەوقی قەسیدەی (کبار الحوادث في وادي النيل)ی خوێندەوە، ئیدی ئەستێرەکەی دەستی بە درەوشانەوە کرد.

شەوقی لە گەشتە ساڵانەییەکانی بۆ تورکیا هاوەڵی خدێوی عەباس حلمی دووەمی دەکرد، لەوێ لە بەرامبەر سوڵتان عەبدولحەمیدی سوڵتانی تورکیا شیعری دەخوێندنەوە، ئەویش پلەی (بیك)ی پێ بەخشی و ناسناوی خاوەن شکۆشی لێنا (**بیك یان بیە، ناسناو و دەستەواژەیەکی تورکیە، لەدوای ناسناوی (باشا) دێت. بۆ کەسانی چینی سەرەوە یان بە سەرۆکی هۆزە بچووکەکان، یاخود بە بازرگان و دەستڕۆیشتووان دەگوترا بیك یان بیە– و**).

دوای لێخستنی خدێوی عەباس حلمی لە ساڵی (١٩١٤ز)، بۆ ماوەی پێنج ساڵان ئەحمەد شەوقیشیان لەگەڵ خێزانەکەی بۆ ئیسپانیا دوور خستەوە. ساڵی (١٩٢٠ز) ئەحمەد شەوقی وەك شاعیرێکی گەورە گەڕایەوە میسر و وەك قارەمانێك پێشوازی لێکرا.

شەوقی دوور نەبوو لە هەست و ناسۆریەکانی شەقامی میسری، لە خۆشیو ناخۆشییەکانی گەلی میسریدا بەشداری کردووە، هەموو ڕووداوەکانیشی لە دووتوێی هەستی قووڵی نیشتمانیدا دەردەبڕی، هەر ئەمەش بوو وایکرد تەواوی شاعیرانی میسر و عەرەبی لە ئاهەنگێکی گەورە لە خانەی ئۆپێرای میسری لە ساڵی (١٩٢٧ز) لەلایەن گەورە بیرمەندانی جیهانی عەرەبی بە سەرۆکایەتی سەعد زەغلول بۆیان سازکردبوو، بیکەن بە پێشەنگی خۆیان.

جگە لە شیعرەکانی، ئەحمەد شەوقی لە ساڵەکانی (١٩٢٧– ١٩٣٢ز) حەوت شانۆگەریشی نووسیون، کە ئەمانەن (مصرع کلیوباترا، مجنون لیلی، عنترة، قمبیز، امیرة الاندلس، علی بك الکبیر).

ئەحمەد شەوقی هاوسەرگیری لەگەڵ خەدیجە شاهین کردووە و حوسێن و ئامینە و عەلی لێ بوونە، ئەوانیش هەر سێکیان مردوون و جگە لە نەوەکانی، کە ئەحمەد شەوقی کوڕی عەلی **(ئەمە سێیەم ئەحمەد شەوقییە بەو ناوە کرابێت و نەوەی ئەحمەد شەوقی شاعیرە، ئەویش نەوەی ئەحمەد شەوقی سلێمانییە– و)** و نعمە ریاز. ئەم دووانە لە قاهیرە دەژین و ئامینە موئنس، کە لە پاریس دەژی، لەدوای بەجێماون. ئامینەش خۆشەویستترین منداڵی ئەو بووە لەلای[٢٢٣].

لە ڕۆژی (١٣ی تشرینی یەکەم ساڵی ١٩٣٢ز)، ئەحمەد شەوقی کۆچی دوایی کرد و تێکڕای میسر بە گەنج و پیرەوە ماڵئاواییێکی شایانیان لێ کرد، چونکە ئەو کە کۆچی دوایی کرد تەنها شاعیری میسر نەبوو، بەڵکو میری شاعیرانی عەرەب بوو. گۆڕەکەیشی کەوتۆتە گەڕەکی خاتوو عائیشە لە قاهیرە [٢٢٤].

قاسم امین، سەرنووسەری (المراة المصرية والعربية)، (١٨٦٣- ١٩٠٨ز):

سەرنووسەری (المراءة)، دادوەر، چاکسازی کۆمەڵایەتی، قاسم کوڕی محەمەد بەگ ئەمین. نووسەرێکی بەناوبانگی میسرییە. باوکەکەی میرێك بووە لەمیرەکانی سلێمانی لەکوردستانی عێراق. بەهۆی ناکۆکییەکی نێوان کوردو عوسمانییەکان باوکیان وەك بارمتە بردۆتە ئاستانە، پاشان لەسەردەمی خدێوی ئیسماعیل پاشا (١٨٦٣- ١٨٩٧ز) رایانگوێزاوەتە میسر، لەوێ پەیوەندی کردووە بە ریزەکانی سوپای میسر، تا گەیشتۆتە پلەی میرالای (**میرالای پلەیەکە بۆ فەرماندەی کەشتیگەلی دەریایی، بەرامبەر بەپلەی ئەدمیرال- لەویکیپیدیاو- و**).

(قاسم امین)

قاسم لە ساڵی (١٨٦٠ز) لە ئەسکەندەرییە لەدایك بووە، پاشان چوونەتە قاهیرە و لەوێ چۆتە بەر خوێندن و زۆر بە خانەدانو زیرەکی ناسراوە. دوای ئەوە لە ئەزهەر درێژەی بە خوێندن داوە. پەیوەندی لەگەڵ پێشەوا و چاکسازی ناسراو محەمەد عەبدەو سەرکردەی گەورە سەعد زەغلول پتەو بووە. بۆ خوێندن نێردراوەتە فەڕەنسا و لەوێ مافی لە زانکۆی مونبیلیە تەواو کردووە، ساڵی (١٨٨٥ز) گەڕاوەتەوە میسر. وەك بریکاری جێگری گشتی لە دادگا دامەزراوە. پلەکانی ناو دادگای بڕیون تا بۆتە راوێژکار لە دادگای تێهەڵچوونەوە. نزیکەی (٢٣ ساڵ) لە دادگای میسری خزمەتی کردووەو نموونەیەك بووە لە دادپەروەری و پاکی و بوێری لە ئەدەبدا.

بە داکۆکیکاری مافی ئافرەتانی عەرەبی ناسراوە. داواشی لە ئافرەتان کردووە بخوێنن و فێربن، تا بتوانن رۆڵی پێشەنگی خۆیان لە کۆمەڵگادا ببینن. هەندێك

لە نووسەرەکانی هاوتەمەنی خۆی بەشێك لە بیروڕایاکانی ئەویان رەت کردووە، کاتێکیش کە لە ساڵی (١٨٩٩ز) لە تەمەنی سی و چوار ساڵی کتێبی (تحریر المراءة) ی دەرکردووە، بە توندی هێرشیان کردۆتە سەر. لەسەرووشیانەوە پێشەوای ئابووری (طلعت حرب)، لەگەڵ زانایانی ئایینی و پارێزگاران. قاسم ئەمین بە کتێبی دووەمی کە ناوی (المراءة الجدیدة) یەو لە ساڵی (١٩٠٦ز) دوو ساڵ بەر لە کۆچی دواییەکەی دەرچوو، بەرپەرچی ئەوانی دایەوە. لە (٢٣ی نیسانی ساڵی ١٩٠٨ز) لە تەمەنی چل و پێنج ساڵی بەهۆی جەڵتەی دڵ لە قاهیرە کۆچی دوایی کردووە[٢٢٥].

محمد علی عونی:

(محەمەد عەلی عەونی)

محەمەد عەلی عەونی توێژەرێکی کوردە، تەمەنی خۆی خستۆتە خزمەت رۆشنبیری، تا ئەوەی کە ناسناوی پردی شارستانیەتەکان "جسر الحضارات"ی لێندرا. ئەو هەر بەوەندە نەوەستاوە کە باس لە گەلی کورد بکات، کە خۆی لەوان کەوتۆتەوە و خەباتەکەیان لە رێی کاروانی شارستانیەتی مرۆڤایەتی دەربخات، بەڵکو سوور بووە لە ناساندنی نەتەوەکانی دیکەی ناوچەکەش.

محەمەد عەلی کوڕی عەبدولقادر ئەفەندی کوڕی محەمەد عەلی ئاغای سویرکی یە. ساڵی (١٨٩٧ز) لە شاری سویرك لە ویلایەتی دیاربەکر لە کوردستانی تورکیا لە دایك بووە. لە ماڵباتێکی سۆفییەکانی قادری نەقشبەندی، کە بە زانست و فتوادان ناسراون. **(لێرە هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی بەیەکەوە نووسراون، کە پێدەچێ ئەو ماڵباتە پابەند و موریدی هەردوو تەریقەت بووبن –و)**، باوکەکەی موفتی شاری سویرك بووە. باپیرەکەشی،

شێخ محەمەد عەلی ئاغا وانە و دەرسی داونەتەوە، دوای ئەوەی کە وازی لە کاری خۆی هێناوە لەناو سوپای عوسمانی، کە پلەی (دەلیل باشی یان بێك باشی) هەبووە. لە قوتابخانەی فەیزییە وانەی وەعز و ئیرشادی داوەتەوە، کە تاکە قوتابخانە بووە لە سویرك. زۆر زانا لەسەر دەستی ئەو دەرچوونە، لە ساڵی (١٣٤١ك/ ١٩٢١ز) کۆچی دوایی کردووە.

محەمەد عەلی عەونی خوێندنی سەرەتایی لە کوردستان تەواو کردووە.ماڵباتەکەیان ناچار بوونە بۆ میسر هەڵیبێنن، ئەگەرچی تەمەنیشی بچووك بووە، ئەویش بەهۆی ئەو ستەمەی کە تورکەکان بەرامبەر بە کەمایەتیە ناتورکەکان ئەنجامیان دەدا، بە تایبەتیش بەرامبەر بە کورد. کاتێ گەیشتە میسر، ماڵباتە کوردەکانی پێشووتر گەیشتبوونە ئەوێ و گرتیانە خۆ، وەك ماڵباتی تەیموری و بەدرخانیەکان. لەوێ پەیوەندی بە حوجرەی کوردانەوە کردووە لە ئەزهەری شەریف. لە سەردەمی قەیسەر بڕوانامەی ئەزهەری بە پلەی بەرز پێدرا، کە لە جیاتی دوازدە ساڵ بە شەش ساڵانی بڕی، ئەوەش ئەو ماوە دیاریکراوەیە بوو بۆ قوتابیانی نامیسری لە ئەزهەر.

کاتێك کە دیوانی مەلەکی میسری رایگەیاند پێویستی بە وەرگێڕی زمانە رۆژهەڵاتیەکان هەیە، محەمەد عەلی عەونی داوای خۆی پێشکەش بە دیوان کرد بۆ بەشداربوون لە پێشبڕکێیەك بۆ دانانی کەسێك وەك وەرگێڕ بۆ زمانە رۆژهەڵاتییەکان بۆ بەشی وەرگێڕان و بە میسری کردنی بەڵگەنامەکانی تایبەت بە میسر، کە بە زمانی تورکی عوسمانی نووسرابوون. ئەو بەشە لەلایەن مەلیك فوادی یەکەم بڕیاری کردنەوەی بۆ درا. لەو پێشبڕکێیەدا محەمەد عەلی عەونی دەرچوو، ئەویش بەهۆی ئەوەی کە جگە لە زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی و فەڕەنسی، چەندین زمانی کۆنی دیکەی دەزانین، هەروەها لە کردنەوەی رەمزو دەستنووس و هێڵکارییە مێژووییەکانیش بە توانا بووە. بۆیە لەسەر ئەو وەزیفەیە دامەزرا و بەشەکەی کردەوەو تا رۆژی مردنیشی هەر

سەرپەرشتی کرد. جگە لەمانە، ئەرکی پاراستنی هەموو ئەو فرمان و بەڵگەنامە مێژووییە فەرمییانەشی پێ سپێردرا، کە مێژووەکەیان دەگەڕایەوە بۆ سەردەمی محەمەد عەلی پاشای دامەزرێنەری دەوڵەتی نوێی میسر، کە ئێستا بە بەڵگەنامەکانی (عابدین) ناسراون. بەهۆی ئەو پەیوەندییە بەرفراوانەشەوە کە لەگەڵ ڕۆژهەڵاتناس و زانایانەوە هەیبووە لە سەرتاسەری جیهان، ڕۆشنبیرییەکی بەرفراوانی پێکەوەناوە.

سەرباری کارەکانیشی کە زۆربەی کاتیان لێ گرتووە، بەڵام نەتەوەی کوردیشی لەبیر نەکردووە کە بۆ سەلماندنی ناسنامەی خۆی تێکۆشاوە، ئەویش بە پێنووسەکەی بۆی تێکۆشاوە. تا خوێنەری عەرەبی بە خەبات و تێکۆشانی گەلی کورد ئاشنا بکات. هەمیشەش ئەوەی دووپات دەکردەوە کە: گەلی کورد و عەرەب دوو هاوپەیمانی ستراتیژین، کە یەکیانگرتووە لە بەرامبەر هەر هەیمەنەیەکی فارسی و تورکی. ڕۆژگاریش بیرۆکەکەی ئەویان سەلماندووە. ئێستاش دەبینین کە ململانێ لەسەر ناوچەکە لەنێوان فارس و تورکانە، بەهۆی غیاب و نائامادەیی عەرەبەوە.

لە کارەکانی:

محەمەد عەلی عەونی دەستی راگەیشت بە دانەیەك لە دەستنووسی یەکێك لە گەورەترین شوێنەواری کوردی، کە بە زمانی فارسی نووسراوە بەناوی (شەرەفنامە)، کە لە سەدەی شازدە لەلایەن شەرەفخانی بەدلیسی نووسراوە[٢٢٦]. باوەڕیشی بە هاوڕێکەی خۆی (شيخ فرج الله زكي الكردي)[٢٢٧] هێنا کە ئەو کتێبە بە زمانی زگماکی خۆی چاپ بکرێت. بۆیە محەمەد عەلی عەونی لە ساڵی (١٩٣٠ز) هەستا بە نووسینی پێشەکییەك بە زمانی عەرەبی، پاشان هەڵسا بە وەرگێڕانی کتێبەکە بۆ زمانی عەرەبی، کە لە دوو بەش پێکهاتووە: بەشی یەکەم تایبەتە بە مێژووی وڵاتان و میرنشینە کوردەکان و ساڵی (١٩٥٨ز) واتە دوای شەش ساڵ بەسەر کۆچی دواییەکەی لە میسر چاپ

و بڵاوكرايەوە. بەڵام بەشی دووەمی تايبەتە بە مێژووی فارس و تورك، ئەويش لە ساڵی (١٩٦٣ز) لە ميسرٍ بڵاوكراوەتەوەو (د. يحيا الخشاب)[228] پێشەكی بۆ نووسيون.

محەمەد عەلی عەونی هەڵساوە بە وەرگێڕانی (پوختەی مێژووی كورد و كوردستان -خلاصە)ی محەمەدەمين زەكی بەگی لە كوردی بۆ عەرەبی، هەروەها كتێبی (ناودارانی كورد و كوردستان)ی محەمەدەمين زەكی بەگی لە كوردييەوە كردۆتە عەرەبی. ئەوەش دوای ئەوەی كە گەڕايەوە بۆ بەشی يەكەم و پێيداچووەوە و چەند زانيارييێكی بۆ زياد كرد، ئەو كتێبەی لە ساڵی (١٩٣٠ز) لە ميسر چاپ و بڵاوكردەوە. هەروەها كتێبی (القضية الكردية ماضي الكرد و حاضرهم)ی بە ناوی خواستراو (د.بله ج شيركوه) نووسيوە، ئەمەش بۆ ئەوەی كە كۆشكی مەلەكی تووشی ئيحراجی نەبێتەوە، لە كاتێكدا كە پەيوەندييەكی باشی هەبووە لەگەڵ توركيا. هەر لە كتێبەكانی ئەو: دەستنووسێكە بە ناوی (الرسالة العونية في انساب الاسرة التيمورية) كە هێشتا چاپ نەكراوە و لەسەر ماڵباتی تەيمورييەكانە.

لە چلەكانی سەدەی بيست، لێژنەی (هەزار كتێب) داوايان لێكرد بۆ وەرگێڕانی بەشی دەيەمی (سياحەتنامە)ی نووسەری توركی (ئەوليا چەلەبی) لە ساڵی (١٦٦٠ك)، لە توركی كۆنەوە بۆ زمانی عەرەبی. نووسەر لەو بەشەی كتێبەكەيدا ميسری بە خۆشەويستی و هۆگری وەسف كردووە. محەمەد عەلی عەونی بەهۆی عەشق و خۆشەويستی بۆ ميسر، وەريگێڕايە سەر زمانی عەرەبی، بەڵام چاپ نەكرا تا لە ساڵی (٢٠٠٣ز) خانەی (الوثائق المصرية) بە چاپی گەياند.

كاتێكيش كە ئەميرە فەزيەی خوشكی مەليك فاروق لەلايەن رەزا شای پەهلەوی شای ئێران بۆ وەلی عەهد محەمەد رەزا پەهلەوی خواسترا، ئەركی فێركردنی زمانی فارسی بە محەمەد عەلی عەونی سپێردرا. لە بەرامبەريشدا رەزا شای پەهلەوی مەدالیايەكی فارسی بەنرخی پێشكەش كردووە، جگە لە

مەدالیای نیل، کە لەلایەن میسرەوە پێی بەخشرا.

لە هەڵوێستە جوامێرەکانیشی، کاتێك کە مەلیك فاروق داوای لێ کردووە (بە زۆر) بسەلمێنێ کە رەچەڵەکەکەی دەگەڕێتەوە سەر پێغەمبەر (د.خ)، بۆ ئەوەی فاروق متمانە و سۆزی گەلی میسر دژ بە ئینگلیز مسۆگەر بکات، چونکە گەفی لادانیان لێ دەکرد، لە بەرامبەریشدا مەلیك (١٠٠٠ دۆنم)ی بداتێ. بەڵام محەمەد عەلی عەونی بۆی جێبەجێ نەکردووە، چونکە هیچ بەڵگەنامەیەکی راستەقینە لەبەر دەستدا نەبوونە ئەوە بسەلمێنن کە رەچەڵەکی مەلیك بگەیەنێتەوە سەر بنەماڵەی پێغەمبەر (د.خ).

محەمەد عەلی عەونی لە خاتوو زەینەب محەمەد ئەلرفاعی میسری سعێدی دوو کوڕ و کچێکی هەن: خوالێخۆشبوو (ئەندازیار سەلاحەددین عەونی) و (ئەندازیار عسامەددین عەونی)، هەروەها نووسەر (دوریە عەونی)، (**ئەمەی دوایی یەکێکە لە سێ نووسەری ئەم کتێبە**– و)، لەگەڵ ژمارەیەك نەوە.

محەمەد عەلی عەونی لە تەمەنی پەنجا و پێنجساڵی، لە (١١ی تەممووزی ١٩٥٢ز) لە قاهیرە کۆچی دوایی کردووە و لەسەر لووتکەی چیای مەقتەم، لە باخچەی مغاوری بەکتاشی نێژراوە، کە دەڕوانێتە سەر مەزاری سۆفی ئیسلام (عمر بن القارض)، کە عەونی لە ژیانیدا زۆر بە فەلسەفەی ئەو سەرسام بووە.

لە حەفتاکانی سەدەی بیست، رۆڵەکانی هەڵسان بە پێشکەش کردنی کتێبخانە بەنرخەکەی باوکیان، بەو هەموو کتێبە ناوازانەوە، بە زانکۆی قاهیرە. هەندێك لە دەستنووسەکانیشیان لەوانەش فەرهەنگی عەرەبی/ کوردی پێشکەش کرد بە کۆڕی زانیاری کوردی لە بەغدا، کە دواتر ئەو کۆڕە بەر لە چاپ کردنی فەرهەنگەکە لەلایەن حکومەتی عێراقەکە داخرا[٢٢٩].

لە بەرامبەر ئەو خزمەت و پایەی کە ئەو زانا و مێژوونووسە گەورەیە هەیبووە، وەزارەتی رۆشنبیری لە حکومەتی هەرێمی کوردستان و بە چاودێری بەڕێز مەسعود بارزانی (سەرۆکی هەرێم)، فیستیڤاڵێکی رێزلێنانی بۆ ئەو خزمەتە

نایابەی ئەو مێژوونووس و توێژەر و زانای گەورە محەمەد عەلی عەونی لە (١-٢ / ١١ / ٢٠٠٧ ز) لەژێر ناونیشانی (محەمەد عەلی عەونی پردێك بۆ رۆشنبیرییەكان) سازدا. ئەویش بە ئامادەبوونی خەڵكێكی زۆر، كە لە سەرانسەری كوردستان داوەت كرابوون. وەفدێكی رۆشنبیرانی میسریش كە پێكهاتبوو لە ژمارەیەك لە رۆشنبیر و نووسەر، لەگەڵ هەندێك لە منداڵ و نەوەكانی ئامادەی ئەو فیستیڤاڵەیە بوون.

عباس محمود العقاد (١٨٨٩- ١٩٦٤ز):

مێژوونووسێكی كارامە، زمان پاراو، سیاسییەكی لێزان و رۆژنامەنووسێكی وشیار، پلە و پایە بەرزەكەی نە بە شان و شكۆ نە بە سوڵتانی، نە بە پلە و بڕوانامە وەرنەگرتووە، بەڵكو بەو بەهرە جۆراوجۆرانە و هەوڵ و تێكۆشانە بەرزەو رەنجە بەردەوامەوە پێیگەیشتووە. ئەو بە

(عباس محمود العقاد)

قەڵەم و كتێبەكانیەوە ژیا. هیچ ئەرك و وەزیفەی وەرنەگرتن، نە لەبەر رق لێبوونەوە لەكاری وەزیفی، بەڵكو بۆ پێداگیری لە ئازادییەكەی و شانازی پێوەكردنی، نەبادا بەهۆی كاری وەزیفییەوە لێی سنووردار بكرێن. هەروەها بەو عەشقەی بۆ مەعریفە و زانینی هەبوو. كاتێك كە مرۆڤ بەژن و باڵای بەرز بێ، دەبێتە جێی سەرنجی دەوروبەر و لێی رادەمێنن. كاتێكیش مرۆڤ بەرز و بڵند بوو بە رۆشنبیریەكەی و داهێنانەكەی و هەست كردن بە كەرامەتەكەی، ئەوا دەبێتە جێی سەرنجی دڵ و هۆشی خەڵكانی دەوروبەری. عەقاد بەرز و

بڵند بوو، هەم لە بەژن و باڵا و هەم لە توانا و رۆشنبیری و داهێنان.

عەباس مەحمود ئیبراهیم مستەفا ئەلعەققاد لە رۆژی (٢٨ی حوزەیرانی ساڵی ١٨٨٩ز) لە شاری ئەسوان لە میسر لە دایك و باوكێكی بە رەسەن كورد لەدایك بووە. ئیبراهیم مستەفای باپیری لە ولایەتی دیاربەكری كوردی لە كوردستانی توركیا هاتۆتە میسر و لە شاری ئەسوان لە سعێدی میسر نیشتەجێ بووە، ئەو شارەی كە كۆمەڵێك خێزانی كوردی تێدا دەژیان. باپیرەی ئەو كاری پەشمینی ئاوریشمی دەكرد، هەربۆیە ناسناوی عەققادی كەوتۆتە سەر، وەك ئەوەی كە نووسەر و ئەدیب (عامر العقاد) ی برازای عەققاد باسی لێوە كردووە.

هەرچی بنەچەكەی دایكەكەشیەتی، ئەوا ئەویش كوردییە، لە كوردەكانی ئەسوان. عەققاد لە بەژن و باڵا و ئارامی خۆڕاگری لەكاتی تەنگانە و ناخۆشی و گەڕاوەتەوە سەر دایكی (بە دایكی چووە)، كە زۆر خواناس و بە ئیمان بووە. عەققادیش سێیەكی ئەو داهاتەی لەڕێی كاری رۆژنامەوانی و نووسینی كتێب دەستی دەكەوت بۆ دایكی دەنارد. دایكەكەی لە ساڵی (١٩٤٩ز) لە تەمەنی شەست ساڵی كۆچی دوایی كردووە. هەروەها باپیرەكەشی (لە دایكیەوە) ناوی حاجی محەمەد ئاغا شەریف بووە، یەكێك بووە لە كوردە ناودارەكانی ئەسوان، وە یەكێك بوو لە پەیڕەوكارانی تەریقەتی نەقشبەندی قادری.

هەرچی سەبارەت بە مەحمود عەققادی باوكیەتی، ئەوا بە پیاوێكی خواناس و دەستپاك و چاكەكار ناسراوەو خێزانەكەی خۆیشی زۆر خۆشویستووە. كاری ئەمینداری كردووە لە خانەی (المحفوظات) لە شاری ئەسوان. زۆریش هۆگری ئەدەب بووە. هەمیشە ئامادەی كۆڕی ئەدیب و زانایان بووە، بە تایبەتی كۆڕی (شیخ احمد الجداوی)، كە زانایەكی ئەزهەری شەریف بووە و پەیڕەوكاری سەید جەمالەددینی ئەفغانی بووە. كۆڕی ئەو كۆڕی ئەدەب و زانست بووە.

عەباسیش هەر لە منداڵییەوە حەزی لە خوێندن و خوێندنەوە بووە. عەققاد چەند برایەكی دیكەشی هەبوون، وەك : محەمەد، ئیبراهیم، كوێخا، مستەفا،

ئەحمەد (باوکی عامر عەققادی ئەدیب)، تـاهـر. بـاوکـیـان لـە سـاڵـی (١٩٠٧ز) کۆچی دوایی کردووە.

هاوڕێی هەمیشەیی عەققاد - هەر لە بیستـەکـانـی سـەدەی بـیـسـت تـا کـاتـی مردنی- ئەدیب و نووسەر (محمد طاهر الجبلاوي) (١٨٩٨- ١٩٧٩ز) سەبـارەت بە رەچەڵەکی عەققاد هەمان شت دەڵـێ، کـە عـامـر عـەقـقـاد گـوتـوویـەتـی، کـە بنەچەکەکـەیـان کـوردی رەسـەنـن و ئـەو خۆی لە عەققاد بیستوویەتی.

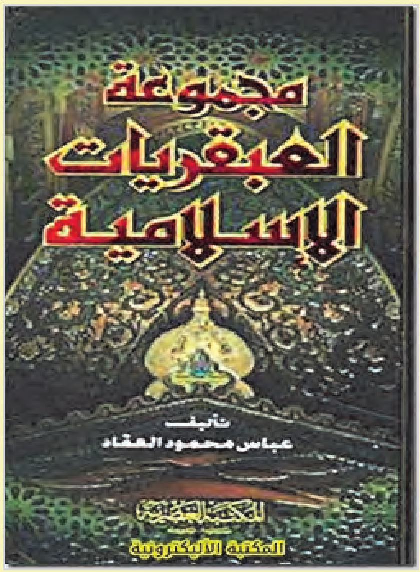

بـۆ زیـاتـر روونـکـردنـەوە، عـەقـقـاد ویستوویەتی بۆ ئەوانی دی بسەلمێنێ کە بـنـەچـەکـەیـان دەگـەڕێـتـەوە بـۆ سـەر کوردانی دیاربەکر، هـەمـان ئـەو شـارەی بـنـەچـەکـەی مـحـەمـەد عـەلی پـاشـای دامەزرێنـەری مـیـسـری هـاوچـەرخـی بـۆ دەگەڕێتەوە.

عەققاد بە بۆنەی جەژنی نەورۆز، جەژنی نەتەوەیی کورد ئاهەنگی دەگـێـڕا. لـە ساڵی (١٩٥٢ز) عەققاد قەسیدەی (نەورۆز)ی نووسی، تـیـایـدا شـۆڕشـی (٢٣ی تەمموزی ١٩٥٢ز) بە شۆڕشی نەورۆز چوواندووە، کە جەژنی ئازادی و رزگارییە لە ستەم و ملهوڕی، وە بۆ رزگار بوون لە حوکمی مەلەکی لە میسر. عەققـاد لـە قەسیدە(چامە شیعریەکەیدا) دەڵێت:

اهلا بنوروز وليد — اهلا بميلاد سعيد
يوم جديد قلت بل — عهد على مصر جديد

هەر لەو چامە شیعریەیدا عەققاد داوا دەکات جەژنی نەورۆز بکرێتە جـەژنـێـکـی جیهانی، نەك تەنها بۆ گەلی کورد، بەڵکو ببێتە جەژنێك بـۆ هـەمـوو جـیـهـان و

مرۆڤایەتی. چونکە ئەو جەژنە مانای پیرۆزی هەیەو ئاماژەیەکی پرشنگدارە بۆ خۆشەویستان لە هەموو دونیا، ئەمەش کۆپلەیەکی کۆتایی چامە شیعریەکەیەتی:

یا صحبة التوفیق	وفقتم الی النهج السدید
عید الوفاء اذ استعید	فمن الوفاء المستعید
عید له فی ذمة ال	تاریخ توفیق حمید
عید الاوائل والاواخر	والخمائل والورود
ما احوج الدنیا اذا	احتفلت الی عید وحید

عەققاد داوا لەخەڵکانی تر دەکات لەپاڵ جەژنی نەورۆزدا یەکبگرن، چونکە ئەو جەژنە جەژنی یەکگرتنو خۆشەویستییە، لەجێی ناکۆکییەکانی نێوانیان.

عەققاد کە پێگەیشت، عەقڵو ئاوەزی لەتەمەنی گەورەتر بوو. وا رێککەوت جارێکیان ئیمام محەمەد عەبدە سەردانی قوتابخانە سەرەتاییەکەی بکات، مامۆستای زمانی عەرەبی دەفتەری عەباسی نیشانی ئیمام دا، ئەویش بەزەردەخەنەوە چاوی پێدا گێڕاو گفتوگۆی لەگەڵ عەققاد کرد، پاشان رووی کردە مامۆستاکەیو گوتی: چەند باشە ئەو کوڕە لەدواڕۆژدا ببێتە نووسەر.

عەققاد زمانی ئینگلیزی خوێند تا بڕوانامەی سەرەتایی بە سەرکەوتوویی بەدەست هێنا، ئەمەش بواری ئەوەی بۆ رەخساند کە راستەوخۆ دەست بکات بە خوێندنەوەی ئەدەبی ئینگلیزی. ئەو دەربارەی خۆی گوتوویەتی، کە بەر لە تەمەنی دە ساڵی فێری خوێندنەوەو نووسین بووە. هەرچییەکیش لە رۆژنامە و کۆواری بەردەست بکەوتبان دەیخوێندنەوە و سوودی لێوەردەگرتن بۆ زیادکرکردنی خەرمانەی زانیاریەکانی. لە ساڵی (١٩٠٥ ز) بە خۆبەش کاری وانە گوتنەوەی لە قوتابخانەیەکی خەیریدا کردووە، هەروەها کاری فەرمانبەری حکومیشی دەکرد، پاشان وازی لە هەردووکیان هێناوە و رووی کردۆتە کاری ئەدەب و رۆژنامەوانی.

له ساڵی (١٩٠٧ن) لەگەڵ مێـژوونـووسـی کـورد (محـمـد فـريـد وجـدی) کـۆواری (بەيان)يان دەرکـردووە، لـە نـێـوان سـاڵانـی (١٩١٢-١٩١٤ن) پـاشـان کـۆواری (عکاض)ی دەرکردووە. شيعرەکانی خۆيشی لە زۆربەی رۆژنامە و کۆوارەکانـدا بڵاوکردوونەتەوە.

عەققاد لە ژيانی خۆی زۆر بەسۆز بووە، بەڵام لە خۆشەويستـيـدا سـەرکـەوتـوو نەبووە، دڵە پڕ ميهرەکەی پـێـشـی پـێ گـرتـووە، هـەرچـەنـدە ئـەو (سـارە)ی خۆشويستووە، لە کاتێکدا ئەويش ئەدەيبەيەکی بە توانا بووەو شێوازەکـەشـی نـايـاب و تـەواو رۆژهـەڵاتـيـيـانـە بـووە. رەنـگـە هـەر ئـەو شـێـوازە هـۆکـاری سەرنجڕاکـێـشـانـی بـوو بـێ لـەلای عـەقـقـاد، کـە بـۆ يـەکـەم جـار لـە کـۆواری (المحروسة) بينيويەتی، کە خۆی تەمەنی لە بيست و حەوت ساڵی و سارەش لە بيست و يەك ساڵی تێنەپەڕی بـوو، بـەڵام چـيرۆکـەکـەيـان زۆر تـاڵ و نـاخـۆش کۆتايی پێ هات و عەققاد بە درێژايی تەمەنی تێيدا ژيا. عەققـاد زيـاتـر لـەهـەر کەسێك گرنگی بە کاروبار و پرسی ئافرەتان دا، چوار کتێبيشی تايبەت کردوون بۆ توێژينەوەکەی (الانسان الثاني و المراءة- ١٩١٤) و (هذه الشجرة-١٩٤٥) کە توێژينەوەيەکی تێروتەسەلە لەسەر ئافرەت. هەروەها دوو کتێبی تری تـايـبـەت کردوون بە دوو کەسايەتی ئافرەت، يەکەميان (الصديقة بنت الصديـق- ١٩٣٤) و دووەميشيان (فاطمة البتول والفاطميون- ١٩٣٨)، هەرچی (سارە)ەيـە تـاکـە چيرۆکيەتی، کە ئەويش مێژووی ئەدەبی ئافرەتانە.

ئەو لە ژيانی خۆيدا زۆر ڕێزلێگيراو بووە، هەم لـە مـيـسـر و هـەم لـە جـيـهـانـی عەرەبی. ساڵی (١٩٤٠ن) بۆ کۆڕی زمانی عەرەبی لە ميسر هەڵبژێـردرا، وە ئـەو لە يەکەمەکان بووە تيايدا. وە ئەندامی نێردراو بووە بۆ کۆڕی زمانـی عـەرەبـی لە ديمەشق و کۆڕی زانياری عێراقی. لە ساڵی (١٩٥٩ ن) مەداليای دەوڵەتـی بـۆ ڕێزلێنان لە ئەدەب پێبەخشراوەو لەلايەن سەرۆکی پێشوو جەمال عەبدولنـاسـر پێيوەکراوە.

لە رۆژی (١٣ی ئاداری ١٩٦٤ز)، جیهانی عەرەبی و ئیسلامی گەورەترین ئەدیب و نووسەر و شاعیر و بیرمەند و زانای لەدەست دا، کە هاوتای نەبوو لەنێو زانا و کەسایەتییەکانی سەردەمەکەی. لەدوای خۆیدا (٩٠) کتێبی بەجێ هێشتوون، یازدە لەو کتێبانە دیوانی شیعرین. بەناوبانگترینیشیان (العبقریات) ە..هەمووشیان بەڵگەی دانایی عەققاد دەردەخەن[٢٣٠].

ئەدیب، عامر العقاد (١٩٣٦- ١٩٨٥ز):

نووسەر و ئەدیب، (عامر ئەحمەد مەحمود ئەلعەققاد)، لە ساڵی (١٩٣٦ز) لە شاری ئەسوان لە باشووری میسر لە خانەوادەیەکی کوردی، کە بنەچەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ دیاربەکر، لەدایك بووە. برازای عەققاد بووە و سکرتێری تایبەت و بەڕێوەبەری کارەکانیشی بووە. چەندین کتێبیشی لەسەر ژیانی مامی خۆی داناون، لە ناویشیاندا کتێبی (لمحات من حیاة العقاد الادبیة).

لە خێزانێکدا پێگەیشتووە کە عەباس عەققادی مامی تێیدا دەرچووە. ساڵی (١٩٥٨ ز) مافی خوێندووە، پاشان دە ساڵان لەگەڵ عەباسی مامیدا بووە، تا کاتی کۆچی دوایی عەقاد لە ساڵی (١٩٦٤ز). لەسەر دەستی ئەو چەندین زانست فێربووە، وەك زانستەکانی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی و بنەماکانی. عامر لە ساڵی (١٩٨٥ز) کۆچی دوایی کردووە.

عامر العقّاد

کتێبەکانیشی بریتین لە : (اخر کلمات العقاد، لمحات من حیاة العقاد، غرامیات العقاد (جزء من کتاب لمحات)، معارك العقاد الادبیة، معارك العقاد السیاسیة، صالح جودت في مفترق الطرق: دراسة في شعره و

نثره، احمد امين: حياته و ادبه، صوت السماء، بلال بن رياح، المثال النادر: خديجة بنت خويلد، حرب الاكاذيب الشيوعية، جمال عبدالناصر: حياته و جهاده، وجاء مايو، دراسة للكفاح الوطني السوداني، احاديث العقاد الصحفية).

چەند کتێبێکی بە هاوبەشیشی هەن: (العقاد..و هولاء– القاهرة...جمعية العقاد الادبية– العواد...ابعاد و ملامح– السعودية– العواد...قمة و موقف، السعودية).

چەند کتێبێکی لەسەر عەباس هەن، کە کۆیکردوونەتەوەو پێشەکی بۆ نووسیون وەك :(ما بعد البعد– ديوان شعر. دراسات في المذاهب الادبية والاجتماعية. بحوث في اللغة والادب. يوميات ج٣،٤. العقاد في معاركه السياسية والادبية. ذكرياتي مع عاهل الجزيرة العربية لعباس محمود العقاد)[٢٣١].

نووسەر و رۆژنامەنووس، ابراهيم رمزی:

ئیبراهیم رەمزی بەگ کوڕی محەمدە گەورە کوڕی عەلی ئاغای ئەرزەڕۆمییە: ئەویش لە بنەچەکەی کوردی رەسەنە و باپیری لە سەردەمی محەمەد عەلی پاشا هاتۆتە میسر. لە ساڵی (١٨٦٧ز) لە شاری فیوم لەدایك بووە. لەوێ کۆواری هەفتانەی (الفيوم) ی دەرکردووە. هەروەها (تاريخ الفيوم) و رۆمانی (المعتمد بن عباد)ی نووسیوە. چۆتە پاریس و ساڵێك و مانگێك لەوێ ماوەتەوە. پاشان گەڕاوەتەوە میسر و لە قاهیرە نیشتەجێ بووەو کۆواری (المراءة في الاسلام)، دوای ئەویش رۆژنامەی (التمدن)ی دەرکردووە. هەروەها لە ساڵی (١٨٩٩ز) قالب و داڕێژگەی دامەزراندووە بۆ دروستکردنی پیتی عەڕەبی.

یاریدەی ئەحمەد لوتفی داوە بۆ دەرکردنی (الجريدة) و بەڕێوەبردنی. پاشان سەرۆکایەتی وەرگێڕانی لە دیوانی سوڵتان حوسێن ئەلکامل پێ سپێردراوە.

لە دانراو و چاپکراوەکانی: (اصول الاخلاق) لە فەڕەنسی وەرگێڕاوە، وە (مبادیء التعاون). هەروەها شیعریشی نووسیوەو زمانی فەڕەنسی و تورکیشی رەوان بووە. لە ساڵی (١٩٢٤ز) لە قاهیرە کۆچی دوایی کردووە[٢٣٢].

(د. حسن ظاظا)

دكتور حسن ظاظا (١٩١٩- ١٩٩٩ز):

دكتۆر حەسەن محەمەد تۆفیق (زازا)، **(ئەگەرچی نووسراوە ظاظا، بەڵام مەبەست لە زازایە و ئەو ناسناوەشی هەر لەوانەوە بۆ هاتووە، میسریەکان پیتی (ز) قورس دەکەن و دەیکەن بە (ظ) – و)**: لە زانا و بیرمەند و ئەدیبە بەرزەکانی میسر و جیهانی عەرەبییە. بەشدارییەکی زۆر گەورەی هەبووە لە بوارەکانی زمان، مێژوو، کۆمەڵایەتی و ئەدەبی، جا بە نووسینی کتێب بووبێ، یان بە نووسینی ڕۆژنامەوانی، وەیان بەو وانانەی لە کۆڕ و سمینارەکاندا پێشکەشی کردوون. زانایەکی زۆر گەورە بوو لە زمانی عەرەبی و زمانە سامییە کۆنەکان. ڕەچەڵەکەکەی دەگەڕێتەوە سەر هۆزێکی کورد، کە لە ڕۆژهەڵاتی تورکیا نیشتەجێن، هەندێك لە خێزانەکانی ئەو هۆزە هاتوونەتە میسر. خێزانی ئەمان لە شاری (منوف) نیشتەجێ بوونە، ئێستا پارێزگای منوفییە. باپیری ئەو (لە باوکیەوە) بەڕێوەبەری پۆلیس بووە لەوێ. باوکەکەیشی لە منوف لەدایك بووە، لە قوتابخانەیەکی فەڕەنسی خوێندوویەتی، دواتر بۆ تەواوکردنی خوێندنی قۆناغی دواناوەندی چۆتە ئینگلتەڕا و لە زانکۆی لەندەن خوێندوویەتی، کە گەڕاوەتەوە میسر کاری نواندنی کردووە، لە ساڵی (١٩٣١ز) کۆچی دوایی کردووە.

هەرچی دکتۆر حەسەن زازا یە لە ساڵی (١٩١٩ز) لە قاهیرە لەدایك بووە. سەرەتا لە کتێبەکانەوە فێری خوێندەواری بووە، دواتر چۆتە قەتابخانەی (مبشرین)ی ئینگلیزەکان. دوای دوو ساڵ خوێندن لێی دەرچووە. پاشان چۆتە

قوتابخانەی دواناوەندی لە ناوچەی کۆشکی نیل، لەوێش وەك چواردەمین کەس لەسەر ئاستی هەموو میسر دەرچووە. سەرەتا دەستی کردووە بەکاری وەرگێڕان بۆ رۆژنامەی (البلاغ)ی سەر بە حزبی ئەحراری دەستووری. لە کاتی ئەو کارەیدا چۆتە کۆلێژی ئاداب لە زانکۆی فوادی یەکەم (ئێستا زانکۆی قاهیرەیە)، ساڵی (١٩٤١ز) بە پلەی یەکەم و پلەی شەرەف بڕوانامەی زمانی عەرەبی و زمانە سامییەکانی وەرگرتووە. ماوەی ساڵێك لە قوتابخانەی دواناوەندی سەر بە باوکانی یەسوعی وانەی داونەتەوە. دواتر لە ساڵی (١٩٤٢ز) کراوەتە موعید لە زانکۆی فاروقی یەکەم (ئێستا زانکۆی "عین الشمس"ە). پاشان نێردراوەتە زانکۆی عیبری لە قودس، لەوێش بڕوانامەی ماجستێری لە ئەدەبی عیبری و بیری یەهود لە ساڵی (١٩٤٤ز) وەرگرتووە. ئینجا گەڕاوەتەوە میسر و لە زانکۆی فاروقی یەکەم بۆتە مامۆستای زمانی عەرەبی و سریانی. پاشان نێردراوەتە فەڕەنسا و زمانی فەڕەنسی خوێندووە. دبلۆمی باڵای دەوڵەتی لە بواری شوێنەوار و مێژووی هونەری لە ساڵی (١٩٥١ز) وەرگرتووە. لە پەیمانگای خوێندنی باڵا لە سوربۆن، مێژووی زمانەکان و مێژووی ئایینەکانی خوێندووە و ساڵی (١٩٥٣ز) لەسەر نامەی دکتۆراکەی بەناونیشانی (سوێندخواردن لەلایەن یەهودییە سامییە کۆنەکانەوە)، لە زانکۆی سوربۆن دکتۆرای وەرگرتووە.

گەڕاوەتەوە میسر و بۆتە مامۆستای کۆلێژی ئاداب لە زانکۆی ئەسکەندەرییە، پۆستە ئەکادیمیەکانی بڕیون تا لە ساڵی (١٩٦٩ز) پلەی مامۆستای لە زانستە زمانەوانییەکانی دراوەتێ. لەو پۆستەدا ماوەتەوە تا لە ساڵی (١٩٧٩ز) خانەنشین کراوە. لەوماوەیەدا لە چەندین زانکۆ وەك مامۆستا وانەی داونەتەوە وەك زانکۆکانی : قاهیرە، ئەزهەر، عەین ئەلشەمس لە میسر، زانکۆی محەمەد ئەلخامس لە ربات، زانکۆی بەیروت، زانکۆی موسڵ و بەغدا و بەسرە لە عێراق، زانکۆی ئوم درمان لە سودان. ماوەی ساڵێکیش لە زانکۆی وەلی عەهدی

بەریتانیا لە ماڵتا مامۆستا بووە و بە زمانی ئینگلیزی وانەی گوتوونەتەوە.
پاشان بۆ ماوەی ١٢ ساڵ، لە ساڵانی نێوان (١٩٧٨– ١٩٩٠ز) بۆتە مامۆستا لە فیقهی زمان و خوێندنی عیبری لە زانکۆی مەلیك سعود لە ریاز. پاشان بۆتە راوێژکار لە سەنتەری مەلیك فەیسەڵ بۆ توێژینەوەو خوێندنی ئیسلامی، تا لە رۆژی هەینی (٩ی نیسانی ١٩٩٩ز) لە تەمەنی هەشتا ساڵی کۆچی دوایی کردووە.
چەندین کتێبی چاپکراو و وتار و وانە، شیعر و زەجەلی هەن (**زەجەل جۆرێك لە هۆنراوەیە–و**) ، دوو بەرنامەی رادیۆییشی هەبوونە بەناوی (لە دڵی ئیسرائیل) و (باشترینی وتەکان).
لە دانراو و چاپکراوەکانی :"اللسان و الانسان– ١٩٩٠"، دەروازەیەکە بۆ ناسینی زمان. "الساميون و لغاتهم– ١٩٩٠"، "كلام العرب في اللغويات العامة و السامية– ١٩٩٠"، "الفكر الديني اليهودي– ١٩٩٥"، " الشخصية الاسرائيلية– ١٩٩٠"، "ابحاث في الفكر اليهودي–١٩٨٧"، "الصهيونية العالمية و اسرائيل– ١٩٧١" بە هاوبەشی لەگەڵ (د. فتح الله الخطيب) و (د. عائشة الراتب) نووسیویەتی. "منهج سيبويه في النحو العبري بين يهود الاندلس"، "ديوان شعر سيرة البهلول" کە هەژدە سروود و نزیکەی ٥٠٠ بەیتی شیعرە. "القدس"، کتێبێکیش بە زمانی عیبری بە ناوی " اثر الفكر الاسلامي في الفكر العبري في اسبانيا الاسلامية" ، لە راستیدا ئەو کتێبە نامەی ماجستێری بووە و ساڵی (١٩٤٤ز) پێشکەشی زانکۆی عیبری کردووە لە قودس. لە کتێبە دەستنووسەکانیشی "كتاب عام عن تاريخ اليهود" کە دە بەرگە، "العرب على المائدة"، " الحيوان في التوراة"، "فلسفة الفن و تاريخه". هەروەها دەیان وتاری ئەدەبی و مێژوویی لە کۆواری (الفيصل) و رۆژنامەی (الرياض)ی سعودی بڵاوکردوونەتەوە، بەشداری کۆڕ و بووە و سمیناری گرێداون و ئێوارە شیعری پێشکەش کردوون [٢٣٣].

دكتورة سهير القلماوي[234] (١٩١١- ١٩٩٧ز):

(د. سهير القلماوی)

دكتۆره سەهیر ئەلقەلەماوی، لە (٢٠ی تەممووزی ١٩١١ز) لە تەنتا لە باوكێكی كورد (كە پزیشك بووە لە تەنتا) و دایكێكی چەركەسی لەدایك بووە. بەكەلۆریای لە (كۆلێژی كچانی ئەمریكی) وەرگرتووە. خاوەنی قوتابخانەیەكی زانستی بووە و زیاتر لە سەد توێژەری كچ و كوڕ بڕوانامەی ماجستێر و دكتۆرایان لەسەر دەستی ئەو وەرگرتووە. یەكێك بووە لە سێ پێشەنگەكانی ئافرەتانی میسری (لەگەڵ ئامینە سەعید و عائشە راتب) كە ساڵی (١٩٢٩ز) بۆ یەكەمجار چوونەتە زانكۆی میسر.

یەكەم ئافرەتێكیش بووە بڕوانامەی دكتۆرای لە ئاداب وەرگرتووە. یەكەم خاتوونیش بووە كورسی مامۆستایەتی مسۆگەر كردووە و یەكەم ئافرەتێكیش بووە سەرۆكایەتی بەشی زمانی عەرەبی لە كۆلێژی ئاداب وەرگرتووە و یەكەم ئافرەتیش بووە خەڵاتی رێزلێنانی دەوڵەتی لە ئاداب پێ بەخشراوە.

ساڵی (١٩٢٩ز) چۆتە كۆلێژی ئاداب لە زانكۆی مەلیك فوادی یەكەم (قاهیرەی ئێستا)، كە عەمیدەكەی تەها حوسێن بووەو بەشی زمانی عەرەبی بۆ هەڵبژاردووە، كە خۆی سەرۆكی بەشەكە بووە، زۆر باشیش چاودێری كردووە، چونكە ئەو تاكە كچ بووە لە نێوان ١٤ قەتابی بەشەكەی. لە كاتێكدا ئەو هێشتا لە ساڵی سێیەمی خوێندنیدا بووە كە لە (الرسالة) و (الثقافة) و (ابوللو)ی نووسیوە. ساڵی (١٩٣٣ز) لیسانسی وەرگرتووە.

یەكەم ئافرەتی میسری بووە لە ساڵی (١٩٣٧ز) ماجستێری وەرگرتووە لەسەر

نامەکەی بەناوی (ادب الخوارج في العصر الاموي). پاشان لە ساڵی (١٩٤١ز) دکتۆرای لە ئاداب وەرگرتووە لە زانکۆی سوربۆن لەسەر نامە بەپێزەکەی بەناوی (الف ليله و ليله). سەرپەرشتی دەستەی نووسەرانی کردووە، یەکەم پیشانگای دەولی بۆ کتێبی لە ساڵی (١٩٦٩ز) لە قاهیرە کردۆتەوە، لە بواری کاری سیاسیشدا لە ساڵی (١٩٥٩ز) بۆ کۆنگرەی نەتەوە هەڵبژێردراوە. ساڵی (١٩٧٩ز) بۆ کۆنگرەی گەل هەڵبژێردراوە. لەبەر ئەوەی ئەو یەکەمجار پیشانگای دەولی کتێبی لە ساڵی (١٩٦٩ز) کردۆتەوە، لە ساڵیادی چلەمینیدا یەکێك لە تەوەرە سەرەکییەکانی ئەو پیشانگا دەولییە ئاهەنگێك بوو بۆ یادی سەهیر قەلەماوی و تیاشیدا گفتوگۆ لەسەر بەرهەمەکانی و رۆڵی ئەو لە بزاوتی فکری و رۆشنبیری عەرەبی کرا.

لە سمینارێك بۆ ئەم مەبەستە سازکرابوو، (د.شمس الدين حجاج)ی قوتابییەکەی خۆی و (د. عمر خشاب)ی نەوەی خۆی، هەروەها (د. جابر عصفور)ی قوتابییەکەی، کە سمینارەکەی بەڕێوەدەبرد، بابەتی پێشکەش کرد و گوتی: "لەلایەنە گرنگ و نادیارەکانی ژیانی قەلەماوی ئەوەیە، کە ئەو شیعری نووسیون و لە کۆواری (ابوللو)ی بە ئیمزای خاتوو سەهیر بڵاویکردوونەتەوە. هەروەها چیرۆکیشی نووسیون، بەڵام دواتر چۆتە سەر رەخنە". هەروەها باسی لە هەڵوێستی ئەو کردووە بۆ پشتگیری لە شیعری ئازاد، لە کاتێکدا کە عەقاد زۆر دژایەتی کردووە. لە هەمان سمیناردا سەبارەت بە کتێبەکەی ئەو بەناوی "المحاكاة" دەڵێت (یەکێکە لە گرنگترین ئەو کتێبانەی کە ئەوکات چاپ کراون). سەهیر قەڵەماوی لە (٤ی ئایاری ساڵی ١٩٩٧ز) کۆچی دوایی کردووە.[٢٣٥].

شيخ عبدالباسط عبدالصمد:

شێخ عەبدوڵباست محەمەد عەبدوڵسەمەد لە ساڵی (١٩٢٧ز) لە شاری (ارمنت) سەر بە پارێزگای قنا لە میسر لەدایك بووە. رەچەڵەکەشی دەگەڕێتەوە سەر

کوردەکانی کوردستانی عێراق. باوکی لە کوردستانی عێراقەوە هاتۆتە میسر و ژنێکی میسری هێناوەو شێخ عەبدولباستی لێ بووە.
هێشتا تەمەنی نەگەیشتبووە دە ساڵان کە تەواوی قورئانی لەبەر کردووە. پاشان (حەوت شێوازەکانی خوێندنەوە)ی خوێندووە، هەمیشە مامۆستاکەی لەگەڵ خۆی دەیبردە بۆنە و ئاهەنگەکان، لە کاتێکدا هێشتا تەمەنی چواردە ساڵی تەواو نەکردبوو، ئەویش بەهۆی ئەو دەنگە خۆش و لەرینەوە بەهێزانەی، کە دەلالەتیان لە پێگەیشتوویی ئەو دەکرد لەو تەمەنە زووەوە وەك قورئانخوێنێکی بەتوانا.
خاوەنی (معجم تتمة الاعلام) دەربارەیدا ئەودا دەڵێت: "خودا دەنگ و سەدا و ئەدایەکی هێندە خۆشی پێ بەخشیوە وەسف ناکرێ". بۆ خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز لە مزگەوت و سەنتەرە ئیسلامییەکاندا زۆر دەچووە وڵاتان، بە تایبەتی لە مانگی رەمەزاندا. ئەوەی لێی زانراوە ئەوەیە، کە ئەو وەك شێخی قورئانخوێنانی میسری ناسراوە، هەروەها سەرۆکی سەندیکای خوێندنەوە و لەبەر کردنی قورئانی پیرۆز بووە لە میسر، وە لە بەناوبانگترین قورئانخوێنانی جیهانی عەرەبی و ئیسلامی بووە لە سەدەی بیست.

(شیخ عبدالباست)

هەروەها پێشەنگی قورئانخوێنان بووە لە رادیۆ و تەلەفزیۆن، زیاتر لە (٥٣ ساڵ) قورئانی خوێندۆتەوە، چەندین مەدالیا و خەڵاتیشی لەلایەن مەلیك و سەرۆکەکانی دونیا پێ بەخشراوە.
ساڵی (١٩٥١ز) داوای پێشکەش بە رادیۆ کردووەو ئەوانیش

وەریانگرتووە، لەگەڵ یەکەم خوێندنەوەدا بەبۆنەی کردنەوەی مزگەوتی پۆرسەعید، ناوبانگی دەرکرد و بوو بە یەکێك لە پێشەنگە قورئانخوێنە هەرە باشەکانی رادیۆ. تا ئێستاش ئێوارەی هەموو شەممەیەك دەنگی ئەو لە رادیۆ لێ دەدەن. ناوبانگەکەشی لەنێو سەرجەم رادیۆکانی جیهانی ئیسلامی بڵاوبووەوە. رۆڵێکی بەرچاویشی بینیوە لە دامەزراندنی سەندیکای حافز قورئانانی پیرۆز.

لە رۆژی چوارشەممە (٣٠ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٨ز) کۆچی دوایی کردووە، دوای ئەوەی دەیان جار هەموو قورئانی بە هەر حەوت شێوازە دروستەکەی خوێندنەوە بۆ تێکڕای وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامی و جیهانی تۆمار کردووە. ئەویش لەڕێی ئەو گەشت و سەردانانەی، کە لە سەد سەردان تێپەڕیوە بۆ سەراپای جیهان. ئیمڕۆ هیچ موسڵمانێك نییە بە دەنگە خۆشەکەی ئەو ئاشنا نەبێت و وەك بەیداخێکی بەرز لە ئاسمانی جیهانی ئیسلامی دەشەکێتەوە. رەحمەتی فراوانی خوا بڕژێتە سەری، لە پای ئەو خزمەتە گەورەیەی بە قورئانی پیرۆز و ئایینی ئیسلامی کردووە [٢٣٦].

بەشداری کوردەکانی میسر لە بواری هونەری :

لەلایەنی هونەریشدا، ئەو کوردانەی لە میسر جێگیر ببوون، لە بواری نواندن و مۆسیقا و دەرهێنان و هونەری شێوەکاری بە توانا و شارەزا بوون. لە بواری دەرهێنانی فیلمی سینەمایی، دەرهێنەری گەورەی سینەمایی (احمد بدرخان و علی بدرخان)ی کوڕی، چەندین فیلمیان دەرهێناون، وەك :"الكرنك" و "شفيقة و متولي" و "اهل القمة" و "الحب الذي كان"، لەگەڵ زۆر کاری دیکە، کە گەواهی داهێنیان دەکات. وە لەو کارانەی کە لەگەڵ نووسەری گەورە (نجيب محفوظ) کردوونی، کاریگەری زۆری هەبوو بۆ ناودەرکردنی وەك دەرهێنەر، ئەویش بەهۆی ئەو ناوبانگە مەزنەی کە نووسەر نەجیب مەحفوز هەیبووە.

هەرچی لە بواری نواندنی سینەماییدایە، ئەوا سەندرێللای شاشەی عەرەبی،

(سعاد حسنی)

هونەرمەند (سعاد حسنی) کورد بووەو کچی خۆشنووس محەمەد حوسنی ئەمین بابا (بابان)ەو لە (٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٤٣ز) لە گەڕەکی بولاق لە قاهیرە لەدایك بووە. باوکی لە سوریەوە چۆتە میسر، بەهۆی ئەو خۆشنووسی و هونەرە جوانەی خۆیەوە توانیویەتی لە نووسینەوەی (خەت) لە میسر سەرکەوتن بەدەست بێنێ. کاتێکیش لە کۆشکی مەلەکی لە سعودیە کاری کردووە، هەڵساوە بە خۆشنووسی و زەخرەفەکردنی بەرگی کەعبەی پیرۆز. دواتر چۆتە میسر و سەرۆك جەمال عەبدولناسر لە ساڵی (١٩٦٥ز) رەگەزنامەی میسری داوەتە سوعادی کچی. هەر ئەو محەمەد بابایە کوڕی گۆرانیبێژی گەورەی سوری حوسنی بابای برای ئەنوەر بابای ئەکتەری کۆمێدییە، کە لە ئێزگەکانی لوبنان بە رۆڵگێڕانی کەسایەتی ئافرەت ناسراوە، ئەویش کەسایەتی (ام کامل)ە. دەگوترێ شاعیر و هونەرمەند (عبدالرحمن خمیسی) لە شەستەکاندا تواناکانی سوعاد حوسنی ئاشکرا کردووە، کاتێك کە رۆڵی (ئۆفیلیا)ی خۆشەویستی (هاملێت)ی لە شانۆگەرییەکی شکسپیر بینیوە.

کاری هونەری سوعاد حوسنی لە کاتی بینینی رۆڵ لە فیلمی (حسن و نعیمة) لە ساڵی (١٩٥٨ ز) دەستی پێکرد و لە دەرهێنانی (برکات) بوو. لەو ماوەیەدا شان بە شان ئەکتەرە هەرە بەناوبانگەکانی میسر دەیان فیلمی سینەمایی و تەلەڤزیۆنی پێشکەش بە شاشەی عەرەبی کردوون. رۆڵەکانی ئەو پەیوەست بوون بە نووسین و کاری گەورە نووسەرەکان. رۆڵی بینیوە لە رۆمانی (الحب الضائع)ی (طه حسین). هەروەها لە (بئر الحرمان)ی (احسان عبدالقدوس). وە لە (نادیە)ی (یوسف سباعی)، وە لە (قاهرە) و (الکرنك)ی (نجیب محفوظ)،

هەروەها کاری بەپێزی بۆ (کامل شنـاوی، احمد رجب، احمد رشـدی) و چـەنـدانـی دی ئـەنجـام داوە. بـۆیـە لـەڕێـی نـوانـدن و گۆرانییـەوە نـاوبـانـگـی زۆری دەرکـردووە. شووی بە چەند کەسێك کـردووە، لـەوانـە دەرهێنـەر عـەلی بـەدرخـان بـۆ مـاوەی (١١ ساڵ) ، وە لەکاتی سەردانمـان بـۆ لای ئـەو، کوردبوونی رەچەڵـەکـی سـوعـاد حـوسـنـی دووپـات کـردەوە. سـاڵـی (٢٠٠١ز) بـە شێوازێـکـی تـەمـاوی و نـادیـار لـە لـەنـدەن کۆچی دوایی کرد.[٢٣٧].

(تابلۆی محمد سیف الدین وانلی)

لە بواری هونەری تەشکیلیشدا، دوو هونەرمەندی بەنـاوبـانـگـی کـورد هـەن کـە ئەوانیـش (ادهـم و محـمـد سـیـف الـدیـن وانـلـی)یـن، کـە کـوردی شـاری وانـی کوردستانی تورکیان. محەمەد سەیفەددین وانلی لە خێزانێکی بارخۆشی ئەدەب دۆست و هونەر دۆست لە ساڵی (١٩٠٦ز) لەدایك بووە. لە مـاڵـێـکـدا پـەروەردە بوو، کە چەندین شاعیر و ئەدیب هاموشۆیان دەکرد، وەك ئـەحـمـەد شـەوقـی و عەبدە حامولی و چەندانی تر. ئەو لە کۆڕی ئەو ئەدیبانە دادەنیشت و گوێبیستی شیعر و گفتوگۆکانیان دەبوو لە بواری ئەدەبی و سیاسـی و کـۆمـەڵایـەتـی. لـە ماڵەکەشیاندا کتێبخانەیەکی زۆر گەورە و پڕ لە کتێبی ئەدەبی و شیعر هەبـوو. ئەمە وای لێکرد کە بە قووڵی رووبچێتە نێو خوێندنەوە. جگە لەو تابلۆیانەی لە ماڵەکەیاندا هەڵواسرابوون، کـە هـی گـەورە هـونـەرمـەنـدانـی جـیـهـانـی بـوون. بەرامبەریان رادەوەستا و لێیان ورد دەبووەوە تا تێیانبـگـات. بـۆیـە خـۆی بـۆ هونەر یەکلایی کردەوە، لەگەڵیشیدا ئەدهەمی بـرای بـەشـداری لـەگـەڵـدا کـرد. چەندین تابلۆی هونەری دروست کردن، کە داهێنانی زۆر گەورەی تێدا کردوون،

هەربۆیە ناویان لەو شێوازەی هونەرەکەی ئەو نا "گۆرانیی تەجریدی"، (هونەری تەجریدی داماڵینی هەموو ئەوەی دەوروبەرە لە واقیع، پاشان داڕشتنەوەی بە روئیایەکی هونەریی نوێ، کە هەستی هونەرمەند لە رەنگ و جووڵەو خەیاڵدا بەرجەستە دەبێ، ئەو هونەرە لە وەستان بەرامبەر بە سروشت و لێ وردبوونەوە لە چۆنیەتی پەیدابوونیەوە پوخت دەکرێتەوە– و). چەندین خەڵات و پاداشتی شایانی وەرگرتووە، پەیمانگایەك و مۆزەخانەیەکیشی بە ناوی "ئەدهەم"ی برای لە ئەسکەندەرییە کردۆتەوە و تابلۆ و وێنەکانی تێدا نمایش کردوون.

ئەو تەواوی ژیانی خۆی بە رەبەنی ژیاوە، لە ساڵەکانی کۆتایی تەمەنی لەگەڵ کچە قوتابییەکی خۆی بە ناوی (احسان مختار) هاوسەرگیری کردووە، کە لە هونەردا دەستی باڵای بووەو ئەویش بەرزی نرخاندووە، بەڵام محەمەد لە ساڵی (١٩٧٦ز) و بەر لەوەی منداڵیان ببێ کۆچی دوایی کردووە. کارەکانی ئەو لەگەڵ کارەکانی ئەدهەم وانلی برای نیشانەی هەرە بەرزن لە مێژووی هونەری شێوەکاری لە میسری هاوچەرخدا[٢٣٨].

هەروەها چەندین هونەرمەندی دیکەی کورد هەن لە میسر وەك "نجیب ریحاني، محمود ملیجي، احمد مظهر، عادل ادهم، صلاح سعدوني، و ...تد..".

یەکێك لە تابلۆکانی ئەدهەم

٢٠٥– محمد علي الصويركي: الكرد في بلاد مصر، ص١١٥–١١٦، نقلا عن: معجم المؤلفين: ١/١٦٦–١٦٧، الموسوعة العر: ١/٥٧٣، الاعلام: ١/١٠٠، مشاهير الكرد:٢/٩٠–٩٣، مجلة تراثنا، ع (٢٢) تشرين الاول ٢٠٠١، تاريخ الاسرة الاموية: ٨٩–٩٢، اعلام الكرد: ٧٩–٨١، معجم المطبوعات: ٦٥٢، مراءة العصر: ٢/٧٢٩، فهرست التيمورية: ٤/١٤٥، المستدرك على معجم المؤلفين:٤٠.

٢٠٦– الرسالة العونية، مصدر سابق، الموسوعة العر: ١/٥٧٤، تاريخ الاسرة التيمورية: ٩٥، الاعلام:٦/٢٢، اعلام الكرد:٨١.

٢٠٧– محمد علي الصويركي، مرجع سابق، ص نقلا عن: الاعلام:٧/١٦٥. الموسوعة العر: ١/٥٧٤. محمد تيمور لوديع فلسطين: الحياة، ع(١٢٤٧) ٦/٩/١٩٩٦. الادب العربي المعاصر لشوقي ضيف:١/٢٦٣. مجاة محمع اللغة العر:٢/٢٠٦. مجلة الادب: حزيران ١٩٧٢. حسين فوزي: الاهرام، ٣١/٨/١٩٩٣. اعلام الكرد: ٨٢–٨٣. مجلة مجمع اللغة العر بدمشق: ٥٤٢/٣٧–٤٧،٦٨١،٥٥٣–٦٨٥، ٢٠٠،٢٠١/٤٩.

٢٠٨– محمد علي الصويركي، مرجع سابق، ص نقلا عن: تاريخ الاسرة التيمورية: ٨٥. الدار المنثور:٣٠٣. بلاغة النساء: ٨٦. مشاهير الكرد: ٢/٢٣٩. معجم المطبوعات: ١٢٥٦. الاعلام:٣/٢٤٠. جريدة الدستور الاردنية: عدد ٦٢٧٢– ١/٢/١٩٨٥. نساء من بلدي:٩٨٩–٩٩٣. معجم المؤلفين:٥/٥٦. ايضاح المكنون: ١/٤٢خ. هدية العارفين:١/٢٣٦. اعلام النساء:٢/١٠٨–١٢٥. تاريخ اداب اللغة العر:٤/٢٤٨–٢٤٩.

٢٠٩– لەوانە: مامۆستا (ایمن والی)، هەروەها مامۆستا (محمود والی) رۆڵەکانی قەڵەمشا لە شاری فیوم.

٢١٠– الشيخ سلامة العزامي، ترجمةتنوير القلوب في معاملة الغيوب: محمدامين الكردي، القاهرة ١٣٨٤هـ. و كتاب نجم الدين الكردي: خلاصة كتاب المواهب السرمدية في مناقب السادة النقشبندية لؤلفه محمدامين الكردي. وكتاب محمدامين الكردي: سعادة المبتدئين.. الشيخ عمر وجدي في كتاب: مشاهير الكرد وكردستان لمؤلفه محمدامين زكي بك، ص٣٩٤، http:taakhinews.org/?p=31690 ١٣ى كانون الثاني ٢٠١٠م.

٢١١- لەناویاندا: خاتوو (فاطمة لطفي الله الایوبي).

٢١٢- لە دیدارێکدا لەگەڵ بەڕێزیان لە ماڵەکەی خۆی لە گەڕەکی ئەندازیاران لە ڕۆژی ٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١١ز، کاتێك کە سەردانمان کرد لە شاری کفر شکر سەر بە پارێزگای قلیو.

٢١٣- شوقي ضیف: شوقي شاعر العصر الحدیث، مکتبة الاسرة، القاهرة ٢٠١٠م، ص ٩-١٠. مشاهیر الکرد وکردستان، ص٨٩-٩٠.

٢١٤- هەندێك لە توێژەران بە تورکیان داناوە نەك بە کورد، بەو پێیەی کە لە تورکیا هاتووە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە کوردە.

٢١٥- www.gilgamish.org/viewarticle.php?id=kurdish_persons-20061118-324

٢١٦- شوقي ضیف: شوقي شاعر العصر الحدیث، ص ٩-١٠. مشاهیر الکرد وکردستان، ص٨٩-٩٠.

٢١٧- هەردوو سەرچاوەکەی پێشوو.

٢١٨- هەردوو سەرچاوەکەی پێشوو.

٢١٩- تەماشای پێشەکی بەشی یەکەمی شەوقییات بکە.

٢٢٠- مشاهیر الکرد وکردستان، ص٨٩.

٢٢١- www.mriraq.com/vb/showthread.php?t=435270٣raqi-ana.com//vb/ showthread.php?p=437026

٢٢٢- شوقي ضیف: سەرچاوەی پێشوو، ل١٠.

٢٢٣- بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بە ئەحمەد شەوقی بڕوانە: شوقي ضیف، سەرچاوەی پێشوو.

٢٢٤- www.mriraq.com/vb/showthread.php?t=435270٣raqi-ana.com//vb/ showthread.php?p=437026

٢٢٥- وەرگێڕانەکەی محەمەد عەلی عەونی بۆ "مشاهیر الکرد وکردستان، ل٣٦٨. محەمەد عەلی صویرکی، سەرچاوەی پێشوو.

٢٢٦- شەرەفخانی بەدلیسی کوردی، بەڵام کتێبەکەی بە زمانی فارسی نووسیوە، چونکە زمانی ڕۆشنبیری ئەوکات بووە.

٢٢٧- خاوەنی چاپخانەی زانستی کوردستان بووە لە مسڕ.

٢٢٨- مامۆستای زمانی فارسیە لە زانکۆی ئەزهەر.

٢٢٩- وتارێکی دوورییە عەونی لە هەفتەنامەی (القاهرە) ژمارە(٢١٣) ڕێکەوتی ١١ی ئایاری ٢٠٠٤ز.

٢٣٠- فاضل عباس الجاف: الادیب محمود عباس العقاد عنفوان الفکر: www.bingeh.com/news.php?action=view&id=30

٢٣١- تتمة الاعلام: ج١، ص٢٦١-٢٦٢. محمد علي الصویرکي، سەرچاوەی پێشوو.

٢٣٢- الزرکلي: الاعلام، ج١، ص ٣٩. محمد علي الصویرکي، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٧.

٢٣٣- محمد علي الصویرکي، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٩-١٢١.

٢٣٤- ئەم ناوە بە (فەتحە لەسەر سین و کەسرە لەبن یا نووسراوە و ئێمەش وەك خۆی نووسیمان سەهیر نەك سوهێر-و)

٢٣٥- ماهر حسن: المصري الیوم، ٢٠/ ٧/ ٢٠٠٩م.

٢٣٦- محمد علي الصویرکي، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢١.

٢٣٧- محمد علي الصویرکي، سەرچاوەی پێشوو، ل١٢١-١٢٢.

٢٣٨- سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢١-١٢٢.

بەشی حەوتەم

گەشتە مەیدانییەکان:

گوندی (الاکراد) لە پارێزگای ئەسیوت
گوندی (جزیرە الاکراد) لە پارێزگای ئەسیوت
گوندی (میت الاکراد) لە پارێزگای دقهەلییە
شاری (الکردی) لە پارێزگای دقهەلییە
گوندی (کفر کردی) لە پارێزگای قلیوبییە
گوندی (منشاە الکردی) لە پارێزگای غەربییە
گوندی (الکردی) لە پارێزگای کفر شێخ

ئێمە هەڵساین بە ئەنجامدانی چەندین گەشتی مەیدانی بۆ چەند گوند و شارۆچکە و شارێکی میسر، کە ناوی کوردییان پێوەیە، ئەویش بۆ زانینی هۆکار و مێژووی ئەو ناولێنانە. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ئێمە هەموو شوێنەکانی میسر نەگەڕاوین، ئەمەی خوارەوە چەند شوێنێکن کە سەردانمان کردوون:

یەکەم:

گوندی (الاکراد) :

گوندی (الاکراد) گوندێکی کشتوکاڵییە لە گوندەکانی سەنتەری فەتح لە پارێزگای ئەسیوت. دەکەوێتە رۆژهەڵاتی رووباری نیل. بەپێی سەرژمێری ساڵی (٢٠٠٦ز) ژمارەی دانیشتوانی (٧٠٠٠) کەسە[٢٣٩]. هەموویان موسڵمانن و لە خوێندنی ئەزهەردا شوێن و پایەیەکی بەرزیان هەیە و سەرکەوتوترن لە قوتابخانەکانی سەر بە وەزارەتی پەروەدە و زانست. هێوری و ئارامی تایبەتمەندییێکی بەرزی خەڵکی ئەوێیە و بەمە لە دراوسێکانی جیادەکرێتەوە. چونکە کاری توندوتیژی و هەڵچوون و شەڕ و ئاژاوەی تێدا زۆر کەمە. هەر گرفتێکی هەیانبێ، بە حیکمەت و هۆشمەندیی خۆیان لە ماڵی خۆیان چارەی دەکەن. زۆر بە کەمی دەچنە بەردەم دادگا، چونکە ئەنجوومەنی عورفی ناوەخۆیان زۆر گرنگە، هەروەها پایە و مەزاری ئەولیا و پیاوچاکان زۆر کاریگەری هەیە بەسەر بیروڕا و میزاجی تەواوی خەڵکی گوندەکە. ئەگەرچی هەندێك بیروڕای سیاسی دیکەشیان کەوتۆتە ناو، وەك ناسرییەکان و وەفدییەکان. خەڵکی ئەو گوندە حەزیان لە خواپەرستییە بە شێوازی سۆفیگەری. خەڵکێکی باش و شکۆمەند و میواندۆستن. هەرچەندە زۆر زووش هەڵدەچن، بەڵام زوو دادەمرکێنەوەو دەگەڕێنەوە حاڵەتی هێمنیی خۆیان.

سەرچاوەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە دانیشتووانی ئەو گوندە لە

بنەچەکەی کوردی رەسەنن و لەگەڵ سوپای سەلاحەددین ئەیوبی هاتوونە، کە زۆربەی سوپاکە لە کوردان پێکهاتبووە[٢٤٠]. قسە و گێڕانەوەکانی ئەو خەڵکەش، کە ئێمە دیدارمان لەگەڵ کردن[٢٤١] یەکدەگرێتەوە لەگەڵ ئەو سەرچاوە مێژووییانە، کە دوای ئەوەی سوپای سەلاحەددین توانییان قاهیرە لە فاتمییەکان پاکبکەنەوە، ئەو سوپایە رووی کردە سعێدی میسر بۆ راوەدوونانی ئەو فاتمییانەی روویان کردبووە باشوور، بۆ پاککردنەوەی میسر لێیان، کە

نەتوانن بارودۆخی خۆیان دوور لە قاهیرە رێکبخەنەوە لەگەڵ توران شا، کە لە ساڵی (٥٦٤ن) یەمەنی داگیر کردبوو. سەلاحەددین زۆرێك لەو کوردانەی نێو ئەو هێزەی گێڕایەوە لای خۆی، بەهۆی دڵنیا بوون لە دڵسۆزییان بۆی[٢٤٢]، بەوەی کە لە پشتی باپیرانی خۆی بوون. دوای تەواوکردنی ئەرکەکانیشیان لە سعێد و نەوبە و سودان، وە دوای گەڕانەوەیان بۆ قاهیرە، هەندێك لە سەربازانی ئەیوبی دواکەوتن و لە ناوچە جیاجیاکانی باشوور و باکووری رووباری نیل و زەویەکانی دەورووبەری جێگیر بوون[٢٤٣].

یەکەم جار کە لە ئەسیوت دابەزین، لە گوندێك نیشتەجێ بوون، پێی دەگوترا (الحمراء) ماوەیەك لەوێدا ژیاون، کە لە لێواری رووباری نیل بووە، بەڵام دواتر تووشی لافاوێکی گەورە بووە، بۆیە گواستوویانەتەوە گوندی (الولیدیە)ی

دراوسێ. کاتێکیش ئەویێ تووشی لافاو هاتووە، چوونەتە شوێنێکی نویێ، کە کەس پێشتر لێی نیشتەجێ نەبووە، دوای ئاواکردنەوە ناویان لێناوە گوندی کوردان (الاکراد). خەڵکی گوندەکە دەگێڕنەوە یەکەم خێزان هاتۆتە ئەو ناوچەیەو تێیدا نیشتەجێ بووە خانەوادەی (خوتبە) بووە و مزگەوتێکیان تێدا دروست کردووە بەناوی مزگەوتی خوتبە. پاشان خێزانە کوردەکانی دیکەش روویان کردۆتە ئەو گوندە، وەك خانەوادەی (شیخ، بدهلی، جرابعە[٢٤٤]، رمحە، عمر، ریس)، ئێستاش هەندێکی تری هاتوونەتە سەر وەك : مالی (مکی، محمود، اسماعیل، حسن علی، حسنین، حسن یوسف). ئێستا ئەمانە هەموویان پێکەوە تەواوی گوندەکە پێکدەهێنن[٢٤٥].

دووەم: گوندی (جزیرة الاكراد):

هەرچی سەبارەت بە گوندی جەزیرەی کوردەکانە، ئەوا درێژکراوەی گوندی (الاکراد) کوردەکانە، کە کەوتۆتە ئەوبەری بەرامبەریان لەسەر لێواری رووباری نیل، لەچەند دوورگۆکەیەك پێکهاتووە وەك (عزبة الشاروني و عزبة جودة و عزبة العمدة و عزبة دیاب و عزبة خلف و عزبة مسعود و عزة الكر)، کە ئەم دوورگۆکانە بەهۆی دروستکردنی بەنداوی (العالي) دروست بوونە. خەڵکێکی زۆری ئەو دوو گوندە بۆ خوێندن و کارکردن روویان کردۆتە شارە گەورەکانی قاهیرە و ئەسکەندەرییە و ئەسیوت و ئەوانی دی. زۆرترین ژمارەشیان لە گەڕەکی شبرای (روض الفرج) لە قاهیرە نیشتەجێ بوونە **(رەوزلفەرەج یەکێکە لە گەڕەکە کۆنەکانی باکووری قاهیرە، پێشان شوێنی ئاهەنگێڕان و شانۆ بووە، بازاڕی هەرە سەرەکی سەوزەواتی قاهیرەشی لێ بووە، زۆربەی دانیشتووانەکەی خەڵکی دابەزیوی لادێکان و لاپەڕگەکانن. ئێستا کەوتۆتە گەڕەکی شبرا– لە ویکیپیدیاوە– و)**، نزیکەی چوار هەزار کەس دەبن، بەپێی ئەو خەملاندنەی ئەو کۆمەڵەیە دایانمەزراندووە و ناویان ناوە " کۆمەڵەی خەیری لاوانی کورد".

کەسایەتییە بەناوبانگەکانی ئەو گوندە:

نووسەری گەورە "محمد بدوی"رابەری کورتە چیرۆکی میسری، ئەو لە بەناوبانگترین کەسە دیارەکانی ئەو گوندەیەو خەڵکەکە زۆر شانازی پێوە دەکەن.

- لیوا "عمر حسن عمر" پارێزگاری کفر شێخ لە پەنجاکانی سەدەی رابردوو.

- لیوا "حفظی حسن"، پێشتر پارێزگاری قاهیرە بووە.

- لیوا " علی حفظی حسن" یاریدەدەری وەزیری بەرگری بووە، پاشان بۆتە پارێزگاری باکووری سینا.

- لیوا " عصام حفظی "، بەرپرسی پاسەوانە تایبەتییەکانی سەرۆکی کۆچکردوو ئەنوەر سادات بووە.

سێیەم: گوندی (میت الاکراد)[٢٤٦]:

گوندێکی کشتوکاڵی سەر بە سەنتەری شاری مەنسورەیە لە پارێزگای دقهەلیە، نزیکەی (٧کلم) لە مەنسورە و نزیکەی (١٢٠کلم) لە قاهیرە دوورە، رووبەرەکەی (١٠٠٠) دۆنمە، ژمارەی دانیشتووانیشی بەپێی سەرژمێری ساڵی (٢٠٠٦ز) نزیکەی (٧) هەزار کەسە، هەموو خەڵکەکەی لەسەر کشتوکاڵ دەژین. رێژەی نەخوێندەواریش لەو گوندە نزیکەی (٪٢٠)ە، بە تایبەتی لەناو بەساڵاچووان.

هۆکاری ناونانی گوندەکە بەم ناوە:

خەڵکی گوندی (میت الاکراد) بە پێچەوانەی خەڵکی شوێنەکانی تر کە سەردانمان کردن، هیچ دەربارەی ناو و مێژووی گوندەکەیان نازانن. تەنانەت لەگەڵ بە ساڵاچووان و رۆشنبیرانیشی قسەمان کرد، هیچ زانیارییەکیان نەبوو. تاکە باسێك کە گوێمان لێ بوو ئەوەبوو کە حاجی محەمەد [٢٤٧] لە باوکی کۆچکردوویەوە "طاهر بیومي" بۆی گێڕاینەوە کە لە رەمەزانی (١٤٣١ك) لە

تەمەنی سەرووی سەد ساڵییەوە کۆچی کردووە، حاجی ئـەحمـەد (**لـەسـەرەوە نووسراوە حاجی محەمەد–و**) دەڵێت: "باوکم بـۆی گـێـڕامـەوە کـە لـکـێك لـە رووباری نیل لەلای (عزبة شوقی) لە نزيك گونـدی (مـیـت الاکـراد) بـە شـوێـنـی ئێستای گونددا تێدەپەڕی، هەندێك وێستگە و ئـەسـکـەلـە لـە هـەمـوو خـاڵـێك هەبوون بۆ دابەزاندنی سەرنشین و کەلوپەلەکانیان. (وێستگە)ی ئەو گـونـدەش ناوی "مینا الاکراد" بوو، ئەویش بـەهـۆی بـوونـی چـەنـد خـێـزانـێـکـی کـوردی سەردەمـی دەوڵـەتـی ئـەیـوبـی.

دواتر ناوەکە بەپێی بەکارهێنـانـی باو، گۆڕانـی بـەسـەردا هـاتـووەو بۆتە گوندی "میت الاکراد".

حاجی ئەحمەد لەسەر قسـەکـانـی باوکی بەردەوام دەبێ، کە گوتوویەتی: هەموو زەویەکانی گـونـد و دەوروبـەری گوندیش موڵکی ئافرەتێکی کورد بووە بە ناوی " زینب هانم"، کە لەسەردەمـی دەوڵەتی عوسمانی ئەو موڵکانەیان پێ داون. چونکە ئەو قسەڕۆیشتوو بووە لـە ناو دەوڵەت. ئەو خەڵکانەی بهاتبانە لای نەدەچوونە ناو خزمـەتـی جـیـهـادی و خۆبەخشی، بۆیە خەڵکـێـکـی زۆر روویـان تـێـکـردووە و ئـەویـش زیـاتـر لـەلای خەڵکەکە خۆشەویست بووە. تەنانەت سنووری زەوی و موڵکەکانی گەیشتـۆتـە گوندەکانی "تلبانە و زریقي و شاوا و وکوم الدربي و کفر الـبـرمـون و الـزمـار"، هەتا ئەمڕۆش ئەمانە لە بەڵگەنامە فەرمییەکاندا لەسەر ناوی ئەو نووسراون.

چوارەم: شاری (الکردی) و (کفر الکردی) لە پارێزگای دقهلییە:

شاری (الکردی)، یەکێکە لە شارۆچکەکانی پارێزگای دقهلـیـیـە. (٤٥کـلـم) لـە مەنسورە و (١٨٠کلم) لە قاهیرە دوورە. رووبەرەکەی (١٢کلـم٢) و بـەپـێـی دوا سەرژمێری، ساڵی (٢٠٠١ز) ژمارەی دانیشتووانی (٥٠ هەزار) کـەسـە. تـێـکـڕای

خەڵکەکە لەسەر کشتوکاڵ دەژین، کە ڕێژەی (٪٩٥)ی خەڵك تێیدا کار دەکەن. ڕووبەری کشتوکاڵیشی (٧ هەزار) دۆنمە و گەورەترین ڕووبەری موڵکی تاکەکەس لە شارەکە (١٠٠) دۆنمە. بەناوبانگترین بەروبوومە کشتوکاڵییەکانیشی بریتین لە: پیواز، پەتاتە، سیر، برنج، گەنم، پاقلە، وێنجە، گەنمەشامی، مۆز، پرتەقاڵ، لیمۆ. بەناوبانگترین خانەوادەکانیشی کە (٪٦٠)ی کوردی ڕەسەن و (٪٤٠) یان خەڵکی هاتوون، بریتین لە: (ال عید، ابو حسین، ابو عمیرة، عامر، تومه، حسنین)ن، بەڵام خێزانە بنەڕەتیەکان بریتین لە (ال عید، تومه، ابو حسین)، ڕێژەی خوێندەواری تیایاندا زۆر بەرزە، ئەوانەی کە بڕوانامەی باڵایان هەیە بە (٪٨٠) دەخەملێنرێن. ڕێژەی نەخوێندەواریش تێیدا (٪٥)ە. لە شاری کوردی چەند شوێنەوارێك هەن مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ڕۆمانی، بۆیە گەشتیاران ڕووی تێ دەکەن، ئەو شوێنەوارانەش بریتین لە (تل البلاصون، تل سرور، تل الحمرات، تل الحسنیین).

مێژووی دروستبوونی:

مێژووی ئەو شارە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئەیوبی. دوای سەرکەوتنی سەلاحەددین لە شەڕی حەتتین بەسەر خاچپەرستان، سەربازە بەشداربووەکانی شەڕەکەی خەڵات کردوون و پارچە زەوی لە شوێنە جیاجیاکانی میسر پێ بەخشیون، تیاشیاندا ئەو ناوچەیە. بۆیە ئەو ناوچەیە بۆتە بەشی چەند سەربازێکی ناو سوپاکەی سەلاحەددین. خاکەکەی زۆر بە پیت بووە و نزیکیش بووە لە دەریاچەی (المنزلة)، کە لە (منشية عاصم) درێژ دەبووەوە، کە (٢کلم) لە شاری کوردی دوورە و سەربازە کوردەکان لەگەڵ خێزانەکانیان تێیدا نیشتەجێ بوونە. پاشان بەهۆی ژنخوازی و هاوسەرگیری ژمارەیان گەیشتۆتە (٥٠) خێزان. بەڵام جێی داخە خەڵکەکە پارێزگارییان لە

تابلۆی شارۆچکەی الکردی

ناو و ناسناوی خێزانە کوردەکان نەکردووە و ناویان لەبیر چۆتەوە. دواتر ناو و ناسناوی عەرەبی میسرییان تێدا دەرکەوتووە. بەڵام بەهۆی زۆرینەی کورد لەو ناوچەیە، شارەکە بەناوی شاری کوردی (الکردی) ناوی دەرکردووە.

سەرەتا تەنها گوندێك بووە بەناوی (الكردی)، دواتر بووە بە دوو گوند، یەکەمیان (الكردی) و دووەمیشیان (کفر الكردی). سەبارەت بە دابەشبوونی گوندەکەش، مامۆستا ئەحمەد عید[٢٤٨] دەڵێت: "لە سەردەمی محەمەد عەلی پاشا گوندەکە کوێخایەکی هەبوو زۆر توندوتیژ بوو لەگەڵ خەڵکەکە، بە تایبەتی لەسەر ئەو ناوچەیەی کە کەوتبووە سەر لێوارەکەی تری دەریاچە بچووکەکە. بۆیە ئەوان تەنگاوییان بۆ هاتووەو ناچار خۆیان لە گوندەکە کێشاوەتەوە و ناویان لە شوێنەکەی خۆیان ناوە (کفر الكردی) و کوێخایەکیشیان بۆ داناوە. بەمشێوەیە گوندەکە بووەتە دوو گوند و دەریاچەیەکی بچووك لێکی جیاکردوونەتەوە.

لە کەسایەتییە بەناوبانگەکانی ئەو شارۆچکەیە:

خەڵکی شارۆچکەی کوردی بەوە ناسراون، کە زۆربەی گەنجەکانی چوونەتە نێو سلکی سوپا و پۆلیس، زیاتر لە (٢٠٠) ئەفسەریان هەیە. هەندێك لەو کەسایەتییە ناسراوانەشی ئەمانەن:

– لیوا (علی محرز حسانین)، دوا پلەی ئەمینداری گشتی ئەنجوومەنی وەزیرانی پێشوو بووە.

– لیوا (احمد الدردیري بن حسانین)، دوا کاریشی: یەکێك بووە لە

دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی خەیری ئیسلامی لە شارۆچکەی کوردی.

– لیوا (دکتور محمد فتحي عيد)، دوا پلەکانی: یاریدەدەری وەزیری ناوەخۆ، سەرۆکی نەهێشتنی هۆشبەرەکان، وە دکتۆر بووە لە زانکۆی ئەمیر نایفی سەربازی.

– لیوا (احمد الدرديري الحنفي)، دوا پلەی: یاریدەدەری وەزیری ناوەخۆ بووە.

– لیوا (طارق عميرة)، دوا پلەکانی: یاریدەدەری وەزیری ناوەخۆ، و سەرۆکی یانەی (التجديف) بووە.

– لیوا (محمد فهمي عيد)، دوا پلەی: فەرماندەی پاسەوانان بووە لە ئەزهەری شەریف.

– لیوا (فوزي محمد عيد)، دوا پلەکانی: یاریدەدەری یەکەمی وەزیری ناوەخۆ و بەڕێوەبەری پۆلیسی فریاکەوتن بووە.

– لیوا (حسن محمد عيد)، دوا پلەی: فەرماندەی پاسەوانانی زانکۆی (قناة السويس) بووە.

– لیوا (محمد محمود عيد)، باوکی رۆحی پۆلیسی شارۆچکەی کوردی بووە و لە خۆبەخشە یەکەمەکان بووە.

– لیوا (عبدالحفيظ شتا) لە یەکەمەکانی ئەو کەسانە بووە کە چوونەتە ناو پۆلیسی لاسلکی لە میسر.

– مامۆستا و دکتۆر (ابراهيم الحنفي)، یەکێك لە گەورەترین مامۆستایانی بواری گەردوون بووە لە جیهان، چەندین پلەشی لە ئاژانسی گەردوونی ئەمریکی وەرگرتوون. خوالێخۆشبوو (الحاج بن محمود عيد)، رابەری رێکخراو و حزبەکانی شاری کوردی یە.

– (محمود عيد) ئەندامی پێشووی ئەنجوومەنی گەل، وە دامەزرێنەری کۆمەڵەی خەیری ئیسلامی لە شاری کوردی.

– دکتۆر (محمد عبدالحليم عميرة)، جێگری یەکەمی وەزیری تەندروستی.

- (الشيخ محرز حسن سلامة)، ئەندامی لێژنەی فتوا لە ئەزهەری شەریف.
- دكتۆر (احمد رضا شتا)، دوا پلەی: راوێژكاری راگەیاندنی ئەنجوومەنی شورا.
- مامۆستا (احمد محمد عيد)، یەكێك لە دامەزرێنەرانی شاری هاوچەرخ و پێشكەوتووی كوردی.
- دكتۆر (جبر عبدالسلام جبر)، مامۆستا لە ئەندازەی كارەبایی، بەرپرسیاری وێستگەی رووناكی هەردوو حەرەمی شەریفی وەرگرتووە لە سعودیە.

پێنجەم: گوندی (كفر كردی):

گوندێكی كشتوكاڵی سەر بە سەنتەری (كفر شكر)ە لە پارێزگای قليو. (٧كلم و نيو) لە شاری (بنها) و (٦٦كلم) لە قاهيرە دوورە. تێكڕای دانيشتووانی لەسەر چاندنی پرتەقاڵ و بەرهەمی دانەوێڵەی وەك گەنم و گەنمەشامی دەژين، رووبەرەكەی (٤٠٠) دۆنمە. بەناوبانگترين خێزانەكانی بريتين لە خێزانی (كردی) و خێزانی (عابدين). كە نزيكەی (٥٠٪)ی خەڵكەكەی پێكدێنن، لەچاو خەڵكەكەی تری گوند دەوڵەمەند و ساماندارن.

هۆی ناونانی گوندەكە بەم ناوە:

بەپێی گوتەی زۆربەی ئەو بەساڵاچوو و رۆشنبيرانەی[٢٤٩] ديدارمان لەگەڵ كردن ئەوە رادەگەيەنن، كە هۆی ناونانەكە دەگەڕێتەوە بۆ دوو پياوی كورد (دڵنيا نەبوون كە خەڵكی كام ناوچەی كوردی بوونە)، بەر لە (٢٠٠) ساڵ هاتوونەتە ئێرە، یەكيان پێيدەگوترا "كورد" و ئەوەی ديكەيان پێی گوتراوە "عابدين"، كاری ئەم دوو كەسە بازرگانيكردنی خوێ بووە لە گوند و ناوچەكانی لێواری لكی دمیات. جارێكيان، كە خەريكی بازرگانی بوونە لەسەر لێواری لكی دمیات، بۆ پشوودان و حەسانەوە لە گوندێك ماونەتەوە بەناوی " كفر علی شرف الدين"[٢٥٠] و بە ميوانی لای كوێخای گوند (علی شرف الدين) ماونەتەوە.

کاتێك ئەوان لە میوانداری کوێخا دابوونە، کۆمەڵێك خەڵکی شەڕانگێز هاتوونەتە ئەوێ، کوێخاش لە حاڵەتی ترسێکی زۆردا بووە، هیچی بۆ نەماوەتە ئەوە نەبێ بەبێ دەنگی سەرانە و بەرتیلیان بداتێ. ئەو هەڵوێستە سەرنجی کورد و عابدینی راکێشاوەو سەبارەت بەمە لە کوێخایان پرسیوە، کوێخاش وەڵامی داونەتەوە، کە ئەوانە پیاوی ستەمکار و زۆردارن، هەرکەسێکیان لە گوندەکان مەبەست بێ ناچاری دەکەن و سەرانەی بەسەردا دەسەپێنن، کەسیش ناتوانێ داواکەیان رەت بکاتەوە، دەنا دەیکوژن. بۆیە هەریەکە لە کورد و عابدین پێشنیار بۆ کوێخا دەکەن کە ناوچەکە لەمانە رزگار بکەن. کوێخاش بە پێشنیارەکەیان رازی دەبێ. بۆیە کورد و عابدین سەرکەوتوو دەبن لە کوشتن و لەناوبردنی ئەو زۆردارانە و رزگارکردنی ناوچەکە لێیان. هەندێك دەڵێن کە کوێخا "علی شرف الدین" بە گیان لە کورد و عابدین دەترسێ، بۆیە بڕیار دەدا لەخۆیان نزیك بکاتەوە و بیانکاتە لاگیری خۆی. بۆیە دوو لە کچەکانی خۆی لێیان مارە دەکات و دەیانکاتە زاوای خۆی، تا بە هۆی ئەوانەوە دڵنیا ببێ لێیان. ئەم دوو پیاوە (کورد و عابدین) کاری بازرگانییان دەگۆڕن بە چاندنی گەنمەشامی و ئەوان سەرچاوەی ئەو دوو خێزانە گەورەی ئێستای گوندی (کفر کردی)ین.

لە کاتی پرسیارمان لە هەندێك لەوانەی سەر بە خێزانی کورد و عابدینن، دەربارەی ئەوەی داخۆ چەندە گرنگی بە هەواڵەکانی ئێستای کورد و کوردستان دەدەن، لە وەڵامدا گوتیان: " ئێستا ئێمە بووینەتە میسریی تەواو، بۆیە گرنگیدانمان بە پلەی یەکەم بۆ نیشتمانەکەمانە. پاشان کێشەکانی عەرەبی و ئیسلامی. بەڵام هەندێکیان نەیانشاردەوە کە کاتێك کورد دەسکەوتێکی سیاسی بەدەست دێنێ، ئەوان پێی ئاسوودە دەبن.

له كه‌سایه‌تییه ناوداره‌كانی ئه‌و گونده:

له ئاست وه‌رگرتنی پله و پایه له بواری پۆلیس و سوپا، خێزانی عابدین به‌شی زۆرتریان پێ براوه له‌چاو خێزانی كورد. له‌گه‌ڵ هه‌ندێش هه‌ندێك كه‌سایه‌تی له خێزانی كورد هه‌ڵكه‌وتوون كه پله‌ی به‌رزیان به‌ده‌ست هێناوه وه‌ك :"حاج عبدالستار الكردی" كه ئێستا گه‌وره‌ترین كه‌سی نێو خێزانی كوردییه، ئه‌و سكرتێری پارێزگاری پێشووی قلیو بووه، ته‌مه‌نیشی ده‌گاته نه‌وه‌د ساڵ.. یه‌كێك له كه‌سایه‌تییه‌كانی ماڵباتی كوردی وه‌قفێكی له گونده‌كه‌دا كردۆته‌وه به‌ناو (وه‌قفی عرفانی كوردی)[٢٥١]. كه بریتییه له دوو دۆنم زه‌وی، له‌سه‌ر یه‌كێكیان بنكه‌ی لاوان و قوتابخانه‌ی گوندی دروست كراوه، ئه‌وه‌ی تریش گۆڕستانی گوندی له‌سه‌ر دروست كراوه، كه سێیه‌كی ته‌رخانكردووه بۆ ماڵباتی كوردی و سێیه‌كیشی ته‌رخان كردووه بۆ ماڵباتی عابدین و سێیه‌كه‌ی تریشی ته‌رخان كردووه بۆ ماڵباته‌كانی تری گوند.

تابلۆی قوتابخانه‌یه‌كی شارۆچكه‌ی منشاه الكردی

شه‌شه‌م: (منشاة الكردي) و (عزبة الكردي):

(منشاة الكردي) گوندێكی كشتوكاڵییه و سه‌ر به ناوه‌ندی (كفر الزیات)ه له پارێزگای غه‌ربییه. نزیكه‌ی (٨كلم) له (كفر الزیات) و (١١٠كلم) له قاهیره دووره. تێكڕای خه‌ڵكه‌كه‌ی له‌سه‌ر كشتوكاڵ ده‌ژین. به ناوبانگترین ماڵباته‌كانیشی بریتین له : ماڵباتی "الكردی"، كه نزیكه‌ی (٪٢٠)ی خه‌ڵكه‌كه‌ی پێكدێنن، له‌چاو ماڵباته‌كانی دیكه‌ی گوند زۆر ده‌وڵه‌مه‌ندن و (٦٠٠) دۆنم زه‌وییان هه‌یه.

هۆی ناونانی گوندەکەیان بەم ناوە:

بەر لە شەستساڵ پێیدەگوترا "العداوي"، بەڵام کاتێك کە هەندێك لە ئەشرافەکانی ماڵباتی کوردی (لەناویاندا سەبری کوردی پاشا) هەندێك دامەزراوەی نوێی وەك قوتابخانە و نەخۆشخانە و بنکەی لاوان و چەندانی تریان لەو گوندەدا دروست کردووە، ساڵی (١٩٤٨ز) لەسەر داوای خەڵکەکە و وەك ڕێزلێنانێك لە ماڵباتی کوردی، ناویان لێناوە "منشاه الکردی".

هەربۆیەشە ماڵباتی کوردی لە گوندەکە جێی ڕێزی تەواوی خەڵکەکەن، ماوەی (١١٥) ساڵیشە کوێخایەتی گوندەکە هەر بۆ ماڵباتەکەی کوردی ماوەتەوە، لە گرنگترین کوێخاکانیشی ئەمانەن:

- (محمد احمد عبدالله الكردي) یەکەم کوێخای گوند بووە لە (١٨٩٦ تا ١٩١٤ ز)، وە لەبەر ژیانی پڕ کەشخەیی و پۆزلێدان بە (ابو الذهب) ناسراوە. دوای ئەو، کوڕە مامەکەی بۆتە کوێخای گوند.
- (امين ابراهيم عبدالله الكردي) لە (١٩١٤ تا ١٩٣٨ز)، دوای ئەویش برازاکەی جێی گرتۆتەوە.
- (مصطفى حمدي الكردي) لە (١٩٣٨ تا ١٩٧٤ز)، دوای ئەو، کوڕی کوێخای پێشوو جێی گرتۆتەوە.
- (عبدالغفار امين ابراهيم الكردي) لە (١٩٧٤ تا ١٩٩٧ز)، دوای ئەمەش کوڕی کوێخای بەر لەخۆی جێی گرتۆتەوە.
- ئەندازیار (عباس افندي مصطفى حمدي الكردي) لە (١٩٩٧ تا ٢٠٠٤ز).
- کوێخای ئێستا (محمد مصطفى السيد الكردي) ناسراو بە (زەکەریا)، لە ساڵی (٢٠٠٤ز) تا ئێستا هەر کوێخای گوندە، پێشتریش نەقیب بووە لە هێزە چەکدارەکانی میسر.

ڕەچەڵەکی ماڵباتی کوردی دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەی زایینی،

کاتێك کە حکومەت لە ساڵی (١٨٩٨ز) وەفدێکی لە قاهیرەوە وەك حاکم بۆ سەر (ابیار) [٢٥٢] و ناوچەکانی دەوروبەری نارد لە ئبیار مایەوە، لەوێ خێزانی پێکەوە نا و دوو کوڕی بوون بە ناوەکانی ئەحمەد و ئیبراهیم. ئەو دوو کوڕە دوای کۆچی دوایی باوکیان، لە ساڵی (١٨٩٨ز) چوونە گوندی "العداوی" بۆ سەر زەوی و کشتوکاڵیان. ئیدی لەگەڵ خەڵکی گوندەکەدا جێگیر بوون و ژن و ژنخوازییان لەنێواندا دروست بوو.

هەرچی "عزة الكردي"یە، ئەوا ئەویش لە تەنیشت گوندی "منشاة الكردي" یە و هەر درێژکراوەی ئەویشە. یەکەم جار لە ساڵی (١٩٣٤ز) ژیان لەو گوندە دەستی پێکردووە، ئەویش دوای ئەوەی لکێك لە ماڵباتی کوردی چوونەتە ئەوێ و ئاوایان کردۆتەوە.

هەرچی سەبارەت بە کەسایەتییە بەناوبانگەکانی ئەو گوندەیە، ئەوان زۆرن و لە زۆر بواریشدا ناوبانگیان هەیە، لەوانە: "صبري باشا الكردي" ئەو (بەپێی گوتەی خوالێخۆشبوو مصطفی نبیل) یەکەم وەزیری ئاودێری میسر بووە لە سییەکانی سەدەی بیست. بەشداریشی کردووە لە دروستکردنی بەنداوی (العالی)، کچێکیشی بووە شووی بە ئەندازیار (احمد كمال)ی وەزیری پێشووی ئاودێری کردووە. هەرچی خوشکی سەبری پاشای کوردییە، ئەوا داپیرەی خوالێخۆشبوو مستەفا نەبیلە.

حەفتەم: گوندی (الکردی) لە (قلین) لە پارێزگای (کفر شیخ):

گوندی کوردی گوندێکی کشتوکاڵییە و سەر بە ناوەندی قلینە لە پارێزگای کفر شێخ.(٤ کلم) لە شاری قلین و (١٢٤کلم) لە قاهیرە دوورە. رووبەرەکەی (١٥٠٢) دۆنمە و ژمارەی دانیشتووانی (١٨٠٠) کەسە، زۆربەی دانیشتووانەکەی لەسەر چاندنی لۆکە، برنج، گەنمەشامی، گەنم، پاقلە و چەوەندەر دەژین.

هۆکاری ناونانی گوند بە (الکوردی):

وێکچوونێك هەیە لە گێڕانەوەکانی خەڵکی گوند سەبارەت بە ناوی گوندەکە[٢٥٣]، ئەویش ئەوەیە کە ئەو گوندە لەنێو سنووری موڵکەکانی والی میر محەمەد عەلی دابووە، وە سەپانی ئەو زەوییانە ناوی (محەمەد عەلی کوردی) بووە و کەسێکی ناسراوی ئەو ناوچەیە بووە. گوندەکەش بەناوی ئەوەوە ناسراوە. خەڵك گوتوویانە ئێمە دەچین بۆ کوردی، واتە بۆ کێڵگەکانی کوردی. .ئیدی بەمشێوەیە ناوی شوێنەکە بە ناوی کابرای کوردی لەسەر زاری خەڵکەکە بۆتە هێمای ناسینی زەوییەکان، پاشان لە نووسراوە فەرمییەکانی حکومەتی میسریش بەو ناوە ناسراوە. هەرچی سەبارەت بە چارەنووسی محەمەد عەلی کوردییە، دەڵێن ئەو لەگەڵ رابوونی شۆڕشی (٢٣ی تەمموز) ناوچەکەی بەجێ هێشتووە. تا ئێستاش کۆشکێك لە گوندەکە ماوە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی مەلەکی، کە سەپان (محەمەد عەلی کوردی) تێیدا نیشتەجێ بووە.

دوای رابوونی شۆڕشی (٢٣ی تەمموزی ١٩٥٢ز) و چەسپاندنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی، زەوییەکانی میر محەمەد عەلی کوردییان لە گوندەکە بەسەر ئەو جوتیار و پاڵانە دابەش کردووە، کە هەریەکەی دوو یان سێ دۆنمیان داچاندووە، بەپێی ژمارەی خێزانەکان. ئەو خەڵکەش لە پارێزگا جۆراوجۆرەکانەوە هێنراونەتە سەر زەوییەکانی میر محەمەد عەلی، بەڵام ئەوان لەسەر زەوییەکان لێیان داکوتاوە و ماونەتەوەو ماڵباتەکانی ئێستای گوندەکەیان پێکهێناوە.

٢٣٩– مامۆستا عەبدولڕەحمان حامد (لە ماڵی عومەر– رێکخەری بەرنامەی خۆراکی جیهانی لە ئەسیوت) دیدارێك بوو لەگەڵیدا لە گوندی (الاکراد) رۆژی ٢ی نیسانی ٢٠١١ز.

Boris James: Saladin et les kurdes. L'Har Mattan. Mars 2006.pp 109-112. -٢٤٠

٢٤١- لەناوياندا: م.د. مەحمود عەبدولڕەحمان، هەروەها م.محەمەد عەبدولڕەزاقفيراج، وە م.عەبدولڕەحمان حامد لە گوندی (الاكراد)، ٢ی نيسانی ٢٠١١ز.

Boris James: Op Cit. pp 109-112. -٢٤٢

Boris James: Op Cit. pp 109-112. -٢٤٣

٢٤٤- هەيە دەڵێ جرابعە لە سكرِا يەكێك لە سكەكانی هۆزی ربيعەن، هەشە دەڵێت ئەوان سكە هەرە بژاردەكەی باقی خێڵی ربيعەن سەبارەت بە داب و نەريتو تەنانەت لە زمانيش. ئەوان هەميشە لە شوێنێكدا دەژيان كەس دەستی لە كاروباريان وەرنەدەدا. بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەيە كە ئەوان رۆڵيان هەبووە لە يارمەتی دانی دەوڵەتی فاتمی، تا ئەوكاتەی سەلاحەددين بەسەرياندا زاڵ بوو. جا هەڵسا بە پەرت و بلاوكردنەوەی خێزانەكانيان لە سەراپای مسرِ، بڕوانە: عبدالله السيد مخيمر، سەرچاوەی پێشوو، ل٨٤.

٢٤٥- ديدارێك لەگەڵ تاهر ئەحمەد ئيسماعيل لە گوندی (الاكراد) رۆژی ٣ی نيسانی ٢٠١١ز. هەروەها ديدار لەگەڵ محەمەد عەبدولڕەزاق فراج لە ٢ی نيسانی ٢٠١١ز.

٢٤٦- دەگوترێ كە مانای وشەی ميت واتە "هەلۆێست"ە و هەشە دەڵێت مانای وشەی ميت واتە "زۆر" دێت.

٢٤٧- ديدارێك لەگەڵياندا لە ماڵەكەی لە گوندی "ميت الاكراد"، ئەو لە لەدايكبووانی ساڵی ١٩٥٥ز، لە يەكێك لە كارگەكانی چنين و رستن كاری دەكرد.

٢٤٨- مامۆستا ئەحمەد محەمەد مەحمود عيد، لەدايكبووی ٢٨ /١٠ /١٩٤٣ز، دەرچووی كۆلێژی بازرگانييە لە مەنسورە لە ساڵی ١٩٧٠ز، سەرەتا بە مامۆستايەتی لە قوتابخانەيەكی بازرگانی دەستی بەكار كرد. دواتر لە بازرگانيدا دەستی بەكار كرد. يەكێك لەوانەی پاڵێوراو بوو بۆ هەڵبژاردنە ئەنجوومەنی شورا لە ساڵی ٢٠٠٣ز. ديدارێكمان لە ماڵەكەی لە شاری (الكردی) لە رۆژی ٣٠ /٤ /٢٠١١ز، لەگەڵدا ئەنجام دا.

٢٤٩- لەناوياندا: م. محەمەد مستەفا ئيبراهيم مستەفا كوردی، ئەو لەدايكبووی ئەيلولی ١٩٧٢ز، دەرچووی راژەی كۆمەڵايەتييە لە زانكۆی قاهيرە لە ساڵی ١٩٦٦ز. پسپۆری كاری لاوانە لە بنكەی لاوانی كفر كوردی. م. محەمەد عەلی حوسێن ئيبراهيم كوردی، يەكێكە لە رۆڵەكانی كفر كوردی، هەروەها سەرۆكی بەشی كارگێڕی زانستييە لە كفر شوكر. م. سەلاح كوردی لەدايكبووی ١٩٣٤ز. ديدارێك لەگەڵ هەموويان ئەنجامدرا لە گوندی كفر كوردی لە رۆژی ١٦ی نيسانی ٢٠١١ز.

٢٥٠- ناوەندی كفر شوكر سەر بە پارێزگای قليوبی ئێستايە.

٢٥١- لە نەوەی سێيەمە لە دامەزرێنەرانی گوندی (كردی)، هەروەها كوێخای گوندەكەشە.

٢٥٢- ئێستا گوندێكە سەر بە ناوەندی (كفر الزيات)، ژمارەيەكی زۆر ناوداری تێدا هەڵكەوتوون، وەك (د. محمد البرادعين) و(د. محمد علی حله)ی مامۆستای مێژووی نوێ و هاوچەرخ لە زانكۆی ئەزهەر.

٢٥٣- لەناوياندا: حاجی محەمەد شەرنوبی حەسری، لەدايكبووی ١٩٢٧ز، ئێستا خانەنشينكراوە. لە كۆمەڵەی چاكسازی كشتوكاڵی كاری دەكرد. هەروەها حاجی عەوز مەمدوح زەعولی لەدايكبووی ١٩٤٩ز (لە ساڵی ٢٠٠٢ كوێخای گوندەكەيە). ئەندازيار حوسنی محەمەد بحەيری، لەدايكبووی ١٩٥٣ز، بەكالۆريۆسی هەيە لە كشتوكاڵ لە ساڵی ١٩٧٣ز، لە زانكۆی كفر ئەلشێخ. چەندين بەرپرسياری وەرگرتوون، ئێستا بەڕێوەبەری كۆمەڵەی چاكسازی كشتوكاڵييە لە گوندی كفر ئەلشێخ. ئەندازيار محەمەد عەبدولمەجيد، لەدايكبووی ١٩٥٨ز، دەرچووی كشتوكاڵە لە كفر ئەلشێخ، ئەندازياری كشتوكاڵە لە كۆمەڵگای گوندی كوردی.

سەرچاوەکان (عەرەبییەکان):

- الانجيل
- التوراة
- القرءان الكريم
- (ابن الاثير) : عزالدين ابو الحسن علي بن ابي الكرم الجزري (ت ٦٣٠هـ/ ١٢٣٢م).
-(التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية): تحقيق عبدالقادر احمد طليمات، دار الكتب الحديثة، القاهرة ١٩٦٣م.
-الكامل في التاريخ، تحقيق عبدالله القاضي، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت.

٥- اسكندر صيفي: المنارة التاريخية في مصر الوثنية و المسيحية. المطبعة المصرية بالقاهرة.

٦- ابن اياس: محمد بن احمد بن اياس الحنفي المصري (ت ٩٣٠هـ/ ١٥٢٣م)

- بدائع الزهور في وقائع الدهور، تحقيق محمد مصطفى، مطبعة دار الشعب، ١٩٦٠م.

٧- البدليشي: الامير شرف خان بن الامير شمس الدين بن شرف خان الروزكي (ت ١٠١٠هـ/ ١٦٠١م).

- شرفنامه ترجمة محمد جميل الملا احمد الروزبياني، ط٢، موءسسة موكرياني للطباعة و النشر اربيل ٢٠٠١م.

٨- د. بله ج شيركوه: القضية الكردية، ماضي الكرد و حاضرهم. القاهرة ١٩٣٠م.

٩- ابن تغردي بردي: جمال الدين ابي المحاسن يوسف الاتابكي (ت ٨٧٤هـ/ ١٤٦٩م).

- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة. ج٥ مطابع كونستا تسوماس و شركائه، القاهرة ١٩٧٠م، ج١٥ تحقيق ابراهيم علي طرخان، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٧٢م.

١٠- جلبي: اوليا جلبي الرحالة التركي: سياحتنامه مصر، ترجمة: محمد علي عوني، تحقيق د. عبدالوهاب عزام، د. احمد السعيد سليمان، مطبعة دار الكتب و الوثائق القومية المصرية، ١٤٣٠هـ/ ٢٠٠٩م.
١١- د. جمال حمدان: شخصية مصر. الجزء الرابع، طبعة دار الهلال، القاهرة ١٩٩٥م.
١٢- د. دوال رشيد: ظهور الكرد في التاريخ، ثلاثة اجزاء، دار اراس للطباعة والنشر، اربيل، كردستان العراق، الطبعة الاولى، ٢٠٠٣م.
١٣- جوليل سامسون: نفرتيتي الجميلة، ترجمة مختار السويفي، الدار المصرية اللبنانية، الطبعة الثانية- القاهرة ١٩٩٨م.
١٤- ابن حجر العسقلاني: شهاب الدين احمد بن علي بن محمد (ت ٨٥٢هـ/ ١٤٤٨م).
١٥- الحنبلي: ابن العماد الحنبلي ابو الفلاح عبد الحي.
- شذرات الذهب في اخبار من ذهب، مكتبة القدس، (ط:بلا) القاهرة ١٩٧١م.
١٦- ن.ا. خافين: الصراع على كردستان"المساءلة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر" ترجمة عن الروسية د. احمد عثمان ابو بكر، بغداد ١٩٦٩م.
١٧- ابن خلكان: ابو العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابراهيم (ت ٦٨١هـ/ ١٢٨٢م).
١٨- خير الدين الزركلي: الاعلام، دار العلم الملايين- بيروت ٢٠٠٢م.
١٩- رشيدة تيمور: السلامك. الهيئة المصرية العامة للكتاب- القاهرة ٢٠٠٨م.
٢٠- السخاوي: شمس الدين محمد بن عبدالرحمن (ت٩٠٢هـ/ ١٤٩٧م).
- الضوء االلامع لاهل القرن التاسع، دار مكتبة الحياة بيروت، (د.ت).
٢١- د. سعيد عبدالفتاح عاشور: اضواء جديدة على الحروب الصلي، الناشر الدار المصرية للتاءليف والترجمة، القاهرة ١٩٦٤م.
- الايوبيون و المماليك في مصر و الشام، دار النهضة العر، القاهرة ١٩٩٦م.
٢٢- السيوطي: عبدالرحمن بن الكمال ابي بكر (ت ٩١١هـ/ ١٥٠٥م).
- نظم العقيان في اعيان الاعيان. تحقيق فليب حتي، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة ١٩٩٨م.

٢٣- ابن الشداد: عزالدين ابو عبدالله محمد بن علي ابراهيم الانصـاري (٦٨٤هـ/ ١٢٨٥م).
- سيرة صلاح الدين "النوادر السلطانية و المحاسـن الـيـوسـفـيـة"، دار المـنـار، القاهرة ٢٠٠٠م.
٢٤- د. شوقي ضيف: شوقي شاعر العصر الحديث، مـكـتـبـة الاسـرة، الـقـاهـرة ٢٠١٠م.
٢٥- الصفدي: صلاح الدين خليل بن ايبك (ت٧٦٤هـ/ ١٣٦٢م).
- الوافي بالوفيات، حققه الارناوءوط و تركي مصطفى، دار احياء التراث العربـي، بيروت ٢٠٠٠م.
٢٦- د. عادل عبد الحافظ حمزة: العلاقات السـيـاسـيـة بـين الـدولـة الايـوبـيـة و الامبراطورية الرومانية المقدسة زمن الحروب الصليبية. الهيئـة المصـريـة الـعـامـة للكتاب، القاهرة، ٢٠٠١م.
٢٧- عبدالرحمن الرافعي: تاريخ الحركة القومية، ج ٢، مكتبـة الاسـرة، الـقـاهـرة ١٩٩٩م.
٢٨- د. عبدالرحمن قاسملو: كردستان و الاكراد، دراسة سياسية و اقتصـاديـة، بليروت، طبعة الاولى ١٩٧٠م.
٢٩- د. عبدالعزيز سليمان نوار: تاريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشـا الى نهاية حكم مدحت باشا. دار الكاتب العربي، القاهرة (١٣٨٧هـ/ ١٩٦٨م).
٣٠- عبدالله السيد مخيمر: انساب العرب فيما اهماه الـعـرب في مـروج الصـحـاري بانبوب و الفتح و البداري. المركز العلمي للطباعة- القاهرة ١٩٩٨م.
٣١- د. عفاف لطفي السيد: مصر في عهد محمد علي، ترجمة عبدالسـمـيـع عـمـر زين الدين، و مراجعة السيد امين شلبي، منـشـورات المجـلـس الاعـلـى لـلـثـقـافـة (المشروع القومي للترجمة)، الطبعة الاولى، القاهرة عام ٢٠٠٤م.
٣٢- عمر الاسكندري: الميجر ا.ج. سفدج، القاهرة ١٩٢٠م.
٣٣- ابو الفداء: الملـك المـوءيـد عـمـادالـديـن اسمـاعـيـل الايـوبـي (ت ٧٣٢هـ/ ١٣٣١م).
- تاريخ ابي الفداء المسمي المختصر في اخبار البشر، حققه محـمـود ايـوب، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٧م.

٣٤- فيليب حتي: تاريخ سورية و لبنان و فلسطين، بيروت دار الثقافة، ١٩٥١م.
٣٥- قادر اسحاق ناتخو: التاريخ الشركس، ترجمة محمد ازوقة، ط١، دار ورد الاردنية للنشر و التوزيع ٢٠٠٩م.
٣٦- د. قاسم عبده قاسم: عصر سلاطين المماليك/ط١، دار الشروق، القاهرة ١٩٩٤م.
٣٧- القلقشندي: ابو العباس احمد بن علي (ت ٨٢١هـ/ ١٤١٨م).
٣٨- د.كمال الدين سامح: العمارة الاسلامية، مطبوعات معهد الدراسات الاسلامي، القاهرة ١٩٩١م.
٣٩- دكتور ب. ليرخ: دراسات حول الاكراد و اسلافهم الخالدين الشماليين، ترجمه عن الروسية د. عبدي حاجي، منشورات دار علاءالدين، حلب ١٩٩٢م.
٤٠- محمدامين الكردي: تنوير القلوب في معاملة علام الخيوب، القاهرة (١٣٨٤هـ/ ١٩٦٤م).
٤١- د. محمد علي الصويركي: الكرد في بلاد مصر، بحث ضمن كتاب عنوانه: محمد علي عوني الموءرخ والاديب الكردي المصري (١٨٩٧- ١٩٥٢م).
٤٢- محمد امين زكي بك: خلاصة تاريخ الكرد و الكردستان، ترجمة محمد علي عوني/ منشورات الجمعية اللبنانية- بيروت، الطبعة الثانية ٢٠٠٣م.
٤٣- محمد امين زكي بك: مشاهير الكرد و الكردستان، ترجمة محمد علي عوني، دار الزمان دمشق ٢٠٠٦م.
٤٤- محمد علي عوني: الرسالة العونية في الاسرة التيمورية، مخطوطة غير منشورة، وهو محفوظة بمكتبة ابنته الاستاذة درية عوني.
٤٥- محمد فريد بك: البهجة التوفيقية في تاريخ موءسس العائلة الخديوية، منشورات دار الوثائق القومية، الطبعة الثانية، القاهرة ٢٠٠٦م.
٤٦- مصطفى مختار: امة الكرد بين ظلم اعدائها وجهل اصدقائها، مكتبة جزيري بدهوك (كردستان العراق)، الطبعة الاولى ٢٠٠٧م.
٤٧- د. مصطفى العبادي: الامبراطورية الرومانية " النظام الامبراطوري و مصر الرومانية"، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، ١٩٩٩م.
٤٨- المقريزي: تقي الدين احمد بن علي بن عبدالقادر بن محمد (ت ٨٤٥هـ/ ١٤٤١م).

- السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق محمد عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٧م.

- المقفي الكبير، تحقيق محمد البعلاوي، ط٢، دار الغرب الاسلامي، بيروت ٢٠٠٦م.

- المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار المعروف بالخطط القريزية، وضع حواشيه خليل منصور، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٨م.

٤٩- ميري بصري: اعلام الكرد.

٥٠- د. نجم الدين الكردي: خلاصة كتاب المواهب السرمدية في مناقب السادة النقشبندية، القاهرة (١٣٨٤هـ/ ١٩٦٤م).

٥١- نشاءت الديهي: محمد علي باشا بدايات قاسية و مجد عظيم. طبع دار الجمهورية للصحافة ضمن سلسلة " كتاب الجمهورية"، القاهرة، اغسطس ٢٠٠٩م.

٥٢- د. نظير حسان سعداوي: التاريخ الحربي المصري، مكتبة النهضة، بغداد ١٩٥٧م.

٥٣- نيكتين: الكرد، دراسة سوسيولوجية تاريخية، ترجمه عن الفرنسية و علق عليه د. نوري طالباني، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية، الطبعة الثالثة ٢٠٠٧م.

٥٤- هنري باركي، واخرون: القضية الكردية في تركيا، ترجمة هفال، موءسسة موكرياني للبحوث والنشر- اربيل، الطبعة الاولى ٢٠٠٧م.

٥٥- ابن واصل: ابو عبدالله بن محمد بن سالم بن نصرالله المازني التميمي الحموي الشافعي الملقب ب ابن واصل (ت ٦٩٧هـ).

٥٦- ياقوت الحموي: شهاب الدين ابو عبدالله ياقوت الحموي الرومي البغدادي (ت ٦٢٦هـ).

- معجم البلدان، تصحيح الشيخ احمد بن الامين الشنقيطي، ط١، مطبعة السعادة، القاهرة (١٣٢٤هـ/ ١٩٠٦م).

سەرچاوە بە زمانی تر:

1- Boris James: Saladin et les Kurdes. L"HarMattan. Mars 2006.
2- Hassan Arafat: The Kurds An historical and political study. Oxford University Press. London-New York- Toronto. 1966.

تۆڕی ئینتەرنێتی نێودەوڵەتی:

1-http: //www.iraqhurr.org/content/ articale/ 1681769.html.
2- http: //kurdsyria.wordpress.com.
3- http: //www.toutankharton.com/monatada/ view-topic. Php?id=331.
4- http: //www.gilgamish.org/viewarticle.php?id=Kurdish_persons-20061118-324.
5- http: //www.mriraq.com/vb/showthread.php?p=435270.
6- http: //3raqi-ana.com/ vb/showthread.php?p=437026.
7- http: //www.bingeh.com/news.php?action=view&id=30.

دیدار و چاوپێکەوتنەکان (سەرچاوە مەیدانییەکان):

١- دیدار لەگەڵ (ا. طاهر احمد اسماعيل) لە گوندی (جزيرة الاكراد) ڕۆژی (٣ی نیسانی ٢٠١١ز).

٢- دیدار لەگەڵ هەریەکە لە (ا.محمد عبدالرزاق فراج، ا.د. محمود عبدالرحمن، ا. عبدالرحمن حامد) لە گوندی (الاكراد) لە (٢ی نیسانی ٢٠٠١ز).

٣- دیدار لەگەڵ (ا. احمد محمد محمود عيد) لە ماڵەکەی خۆی لە شاری (الكردی) ڕۆژی (٣٠-٤-٢٠١١ز).

٤- دیدار لەگەڵ هەریەکە لە (ا. محمد مصطفى ابراهيم مصطفى الكردي، ا. ممدوح محمد علي حسين ابراهيم الكردي، ا.صلاح كردي) لە گوندی (كفر كردی) ڕۆژی (١٦ی نیسانی ٢٠١١ز).

٥- دیدار لەگەڵ هەریەکە لە (الحاج محمد الشرنوبي الحصري، الحاج عوض ممدوح الزعولي (کوێخای گوند)، المهندس حسني محمد البحيري، المهندس محمد عبدالمجيد) لە گوندی (الكردی) لە قلین سەر بە پارێزگای کفر شێخ.

٦- دیدار لەگەڵ (ا. ماجد فرج) لە گەڕەکی (العجوزة) لە قاهیرە، لە (٢٨ی تشرینی یەکەمی ٢٠١٠ز).

٧- دیدار لەگەڵ (د. عمرو محي الدين) لە ماڵەکەی خۆی لە (٢٣ی حوزەیرانی ٢٠١١ز).

٨- دیدار لەگەڵ (ا. محمود الحلوجي) جێگری بەڕێوەبەری مۆزەخانەی میسر، لە (٢١ی یولیۆ ٢٠١١ز).

کۆوار و رۆژنامەکان:

١- رۆژنامەی (الاهرام المصرية)، ژمارەی رۆژی (١٢ی کانونی یەکەمی ٢٠٠٥ز).

٢- رۆژنامەی (الحياة)، ژمارە (١١٠٠٨)، رێکەوتی (٣ی نیسانی ١٩٩٣ز).

٣- رۆژنامەی (اليوم)، ریکەوتی (٢٠-٧- ٢٠٠٩ز).

٤- کۆواری (المصور)ی میسری، ژمارە (١٣١١) رێکەوتی (٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٤٩ز).

نووسەرانی کتێب:

*(خاتوو **دورەییە عەونی**– نووسەر و ڕۆژنامەوانی مسڕی و بە ڕەسەن کورد. ماوەی (٢٧ ساڵ) لە ئاژانسی هەواڵی فەڕەنسی لە پاریس کاری کردووە، هەروەها پەیامنێری (دار الهلال) و (دار الاخبار الیوم) بووە لە پاریس، دوو کتێبی چاپکراوی هەیە لەسەر پێشوەچوونی پرسی کورد).

*(**مەحمود زاید** – مامۆستای یاریدەدەر لە زانکۆی ئەزهەر و پسپۆر لە کاروباری کورد لە مێژووی هاوچەرخ) .

*(**مستەفا عەوەز**– مامۆستای مێژوو و شارستانییەتی ئیسلامی لە زانکۆی ئەزهەر)

بەرهەمەکانی وەرگێڕ:

حوسێن مستەفا

♦ لە بنی دەریا...مرواری

– ئەندێشە، (لە ٢٠١٢ چاپکراوە)

♦ ناوداران

– وەرگێڕانە لە عەرەبی، (لە ٢٠١٢ چاپکراوە)

♦ بۆنی غەریبیان دێ

– کورتە چیرۆکو نۆڤلێت، (لە ٢٠١٣ چاپکراوە)

♦ رواندز لە ئێستاو رابردوودا

– مێژوو، (لە ٢٠١٣ چاپکراوە)

....

♦ شوێنەوارەکانی خنسو گرنگییان

– وەرگێڕانە لە عەرەبی (ئامادەی چاپە)

♦ لەگەڵ کۆمەڵێك شیعر (ئامادەی چاپن)

* دەیان وتاری لە گۆڤارو رۆژنامەکان بڵاوکراوەتەوە.